

EESTI VÄIKEASULATE UURING

HENDRIKSON & KO

TALLINNA ÜLIKOOL

RAHANDUSMINISTEERIUM

2019

SISUKORD

Eessõna.....	3
1. Sissejuhatus	4
2. Eesti asustussüsteem ja väikeasulate geograafiline positsioon	5
2.1. Asulad suurusklasside järgi.....	5
2.2. Eesti asustussüsteem	6
3. Väikeasulaid mõjutavad tegurid.....	10
3.1. Laiemad suundumused	10
3.1.1. Regionaalne polariseerumine ja asulate arenguperspektiivid	10
3.1.2. Eesti väikeasulate rahvastikutrendid.....	13
3.1.3. Majandusstruktuuri muutuse mõju väikeasulate arengule	25
3.1.4. Valitsemise ja poliitikatega seotud arengutegurid	29
3.2. Väikeasulaid mõjutavad sisemised tegurid	30
3.2.1. Väikeasulate sisemised tugevused ja nõrkused	30
3.2.2. Sisemised arenguvõimalused	31
4. Eesti väikeasulate tüpoloogia lähtekohad ja andmed.....	35
4.1. Lähtekohad tüpoloogia koostamisel	35
4.2. Tüpoloogia aluseks olevad andmed	36
5. Asustuse tüpoloogia	37
5.1. Üldine tüpoloogia	37
5.2. Teemavaldkondade alamtüübid.....	41
5.3. Ülevaade asulatest tüüpide kaupa	44
5.3.1. Kasvavad ja lastega väikeasulad	44
5.3.2. Kasvavad väheste lastega väikeasulad	47
5.3.3. Stabiilsed/vähe kahanevad, laste ja väheste lastega väikeasulad	50
5.3.4. Kahanevad laste ja väheste lastega väikeasulad	52
5.3.5. Lasteta väikeasulad	54
5.3.6. Väikekülad	56
6. Ettepanekud väikeasulate elujõu tõstmiseks.....	58
6.1. Üldised ettepanekud asustuse elujõu kasvatamiseks	58
6.2. Ettepanekud üldplaneeringutele.....	62
6.3. Ettepanekud väikeasulate elujõu hoidmiseks	64
7. Kokkuvõte.....	67
Kasutatud allikad	68
Lisad.....	70
Lisa 1. Täiendavalt kaardistatud andmete allikad	70
Lisa 2. Kvalitatiivsete välitööde kokkuvõte	71

Eessõna

Eesti väikeasulate uuringu eesmärk on avaldada asustusüksuste tasemel üleriigiliselt võrreldavad alusandmed, mis on vajalikud asustuse arengu täpsustamiseks linnade ja valdade üldplaneeringutes ning teistes arengudokumentides. Asustuse arengu üldised suunised määravad üleriigiline planeering Eesti 2030+ ja selle alusel koostatud maakonnaplaneeringud.

Ruumiline planeerimine lähtub sageli elanike kasvu jätkumisest, seda ka pikemaajalise kahanemise oludes. Sellise lähenemise alusel ei kujune ressursside kasutamine ratsionaalseks ning loodud ruum (sh taristud) ei paikne kasutajate ootustele ja vajadustele vastavalt. Uueks paradigmaks on kestlik kahanemine ehk elukeskkonna kohandamine sobivaks kahanevale ja vananevale elanikkonnale.

Asustuse arengut suunavate tingimuste täpsustamine on üldplaneeringu ülesanne. Praeguseks on uue üldplaneeringu algatanud valdav enamus haldusreformi käigus ühinenud või liitunud kohalikud omavalitsused. Lähiaastatel koostab üldplaneeringuid neli viiendikku Eesti 79-st vallast ja linnast. Üldplaneeringu koostajatele on kättesaadavad [nõuanded üldplaneeringute koostamiseks](#) ning [soovitused ruumilise planeerimise konsultatsioonihanke läbiviimiseks](#) ja [kahanevate piirkondade säästlikuks ruumiliseks planeerimiseks](#). Lisanduv uuringus käsitletakse väikeasulatena kõiki asulaid, mis ei ole maakonnaplaneeringutes määratud maakondlikeks või piirkondlikeks keskusteks. Väikeasulate uuring aitab välja selgitada asustuse kohandamise vajadused asustusüksuse täpsusega. Eriti oluline on asulate arengu erisuste arvestamine suurtes omavalitsustes.

Uuring on kättesaadav ruumilise planeerimise ajaveebis <https://planeerimine.ee>. Uuringu aluseks olevate kohtandmete [veebirakendust](#) täiendatakse vastavalt statistikaandmete uuenemisele ning kasutajate ettepanekutele.

Soovime head kasutamist, ootame tagasisidet ja ettepanekuid!

Rahandusministeerium

1. Sissejuhatus

Eesti väikeasulate uuringu eesmärk on välja selgitada, milline on asulate olukord väljaspool keskustlinna ning teha ettepanekuid väikeasulate elujõu hoidmiseks. Väikeasulatenä käsitletakse uuringus kõiki asulaid, mis ei ole maakonnaplaneeringutes määratud maakondlikeks või piirkondlikeks keskusteks.

Eesti peamiseks rahvastikuprotsessideks on elanikkonna kahanemine – vähenemine ja vananemine – ning elanikkonna koondumine suurematesse keskustesse. Samas ei ole kahanemine ühtlane: Eesti eri osades leidub ka kasvavaid ja stabiilseid asulaid. Samuti võib osa asulaid hakata kasvama või stabiliseeruda: kahanemine ei ole alati ja üheselt pöördumatu. Omavalitsuste edasise kavandamisel on seega oluline arvesse võtta eri protsesse mitte ainult valla, vaid täpsemalt ka väikeasulate tasemel ja asulate omavahelise koostöö võtmes. Riigi tasemel on oluline arvestada, et asulate elujõulisus võib muutuda, mistõttu tulevased elujõu säilitamise meetmed võivad erineda praegustest. Elujõulisuse hoidmist on hiljuti käsitlenud uurimus „Edela-Eesti asustuse elujõu säilitamine“ (Kliimask, Raet, 2018, EMÜ PKI). Väikeasulate uuringu eesmärgiks on käsitleda laiemalt kogu Eestit.

Uuringu käigus analüüsiti tekstimaterjale ja koguti statistiline andmestik rahvastiku, ettevõtluse, asulate elamufondi ja töörände kohta. Ettepanekute väljatöötamiseks ja sidustamiseks kohalike oludega toimusid uuringu raames kvalitatiivsed välitööd, mille kokkuvõtte on toodud lisas 2.

Uuringu aruandes antakse esmalt üldine ülevaade Eesti asustussüsteemist (ptk 2), seejärel vaadeldakse väikeasulaid ja nende arenguvõimalusi väliselt ja sisemiselt mõjutavaid suundumusi ja tegureid (ptk 3). Illustreerimaks Eesti asulate jagunemist elujõulisuse järgi töötati kogutud statistiliste andmete põhjal välja asulate tüpoloogia (ptk 4 ja 5). Uuringu ptk 6 jagab kokkuvõtvalt soovitusi väikeasulate elujõu hoidmiseks.

Uuringu koostamise töögruppi kuulusid:

Raigo Ernits – majandusarengu spetsialist

Ann Ideon – ruumilise planeerimise spetsialist, projektijuht, OÜ Hendrikson&Ko

Kadri Leetmaa – inimgeograafia vanemteadur, Tartu Ülikool

Pille Metspalu – ruumilise planeerimise spetsialist, OÜ Hendrikson&Ko

Kadi Mägi – inimgeograafia nooremteadur, Tartu Ülikool

Jaanus Padrik – geoinformaatik, veebirakenduse looja, OÜ Hendrikson&Ko

Taavi Pae – geograafia dotsent, Tartu Ülikool

Bianka Plüschke-Altof – keskkonnasotsioloogia teadur, Tallinna Ülikool

Garri Raagmaa – strateegilise planeerimise spetsialist, OÜ Irbis Konsultatsioonid

Veiko Sepp – strateegilise planeerimise spetsialist, Tartu Ülikooli Sotsiaalteaduslike

Rakendusuuringu Keskuse vanemanalüütik

Uuringu väljunditeks on:

- aruanne
- andmetabel
- veebirakendus <http://www.hendrikson.ee/maps/V%C3%A4ikeasulad/>
- esitlused (toimuvad 2019. a jooksul)

Uuringu tellis Rahandusministeerium ja see viidi läbi 2018. a novembrist 2019. a jaanuarini.

2. Eesti asustussüsteem ja väikeasulate geograafiline positsioon

2.1. Asulad suurusklasside järgi

2017. aasta seisuga oli Eestis 4702 asustusüksust. Enamik neist on väikeasulad: 1488 asulas jääb elanike arv vahemikku 20–49 ning ligikaudu kolmandikus asulatest on isegi vähem kui 20 elanikku (vt tabel 1).

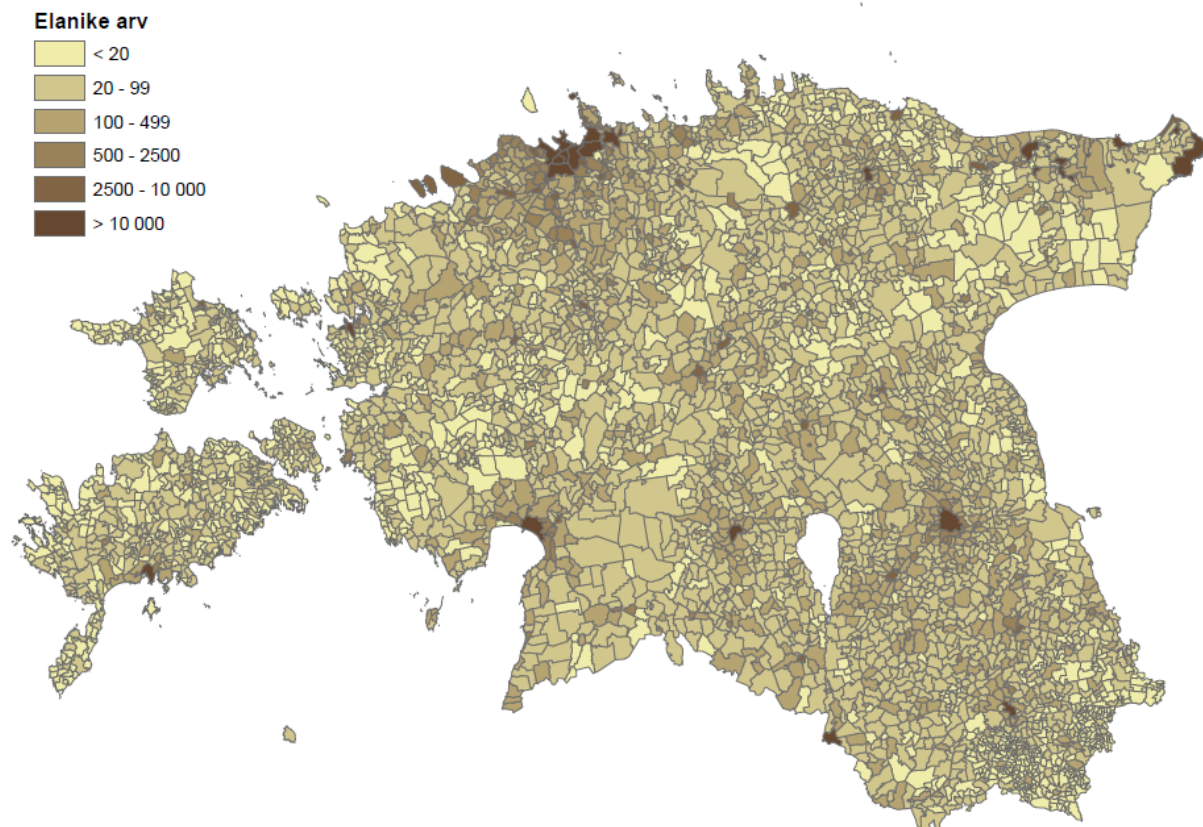
Vähemalt 10 000 elanikuga linnu oli Eestis 2017. aastal 13, 2500–9999 elanikuga linnu 29 ja 1000–2499 elanikuga asulaid 50. 100–999 elanikku oli 819 asulas, 902 asulat kuulus suurusklassi 50–99 elanikku.

Tabel 1. Eesti asustusüksused elanike arvu järgi. Allikas: REL 2011 ja Rahvastikuregister

Rahvaarvu vahemik*	Asustusüksuste arv	
	2000	2011
üle 350000	1	1
50000–349999	2	2
10000–49999	11	11
5000–9999	8	11
2500–4999	18	14
1000–2499	50	47
500–999	97	88
250–499	216	226
100–249	547	471
50–99	963	819
20–49	1424	1432
0–19	1365	1580
Kokku	4702	4702

*Tallinna linna ja Kohtla-Järve linna (kus EHAKi järgi on väikseim asustusüksus linnaosa) on siin käsitletud ühe asulana.

Eesti eri piirkondade asustusüksuste suurus on seotud looduslike tingimuste ja ajaloolise asustusstruktuuri kujunemislooga. Näiteks Haanja kõrgustikul (joonis 1) kohtab reljeefist tulenevalt peamiselt alla 20 inimesega väikekülasid. Vahe-Eesti asustusüksused on hõreda asustuse ja suure metsasuse tõttu suhteliselt suure territooriumiga.

Joonis 1. Eesti asustusüksused elanike arvu järgi. Allikas: REL 2011

2.2. Eesti asustussüsteem

Varasemates uurimistöodes on Eesti asustussüsteemi liigendatud mitmeti. Üldpõhimõtteks on olnud ühe toimepiirkonna või linnaregiooni asulate omavaheline funktsionaalne seotus. Suurema keskuse ümber paiknevad asustusüksused on seotud keskuslinna või -asulaga, kus paiknevad töökohad, koolid, kaubandus, avalikud ja erateenused.

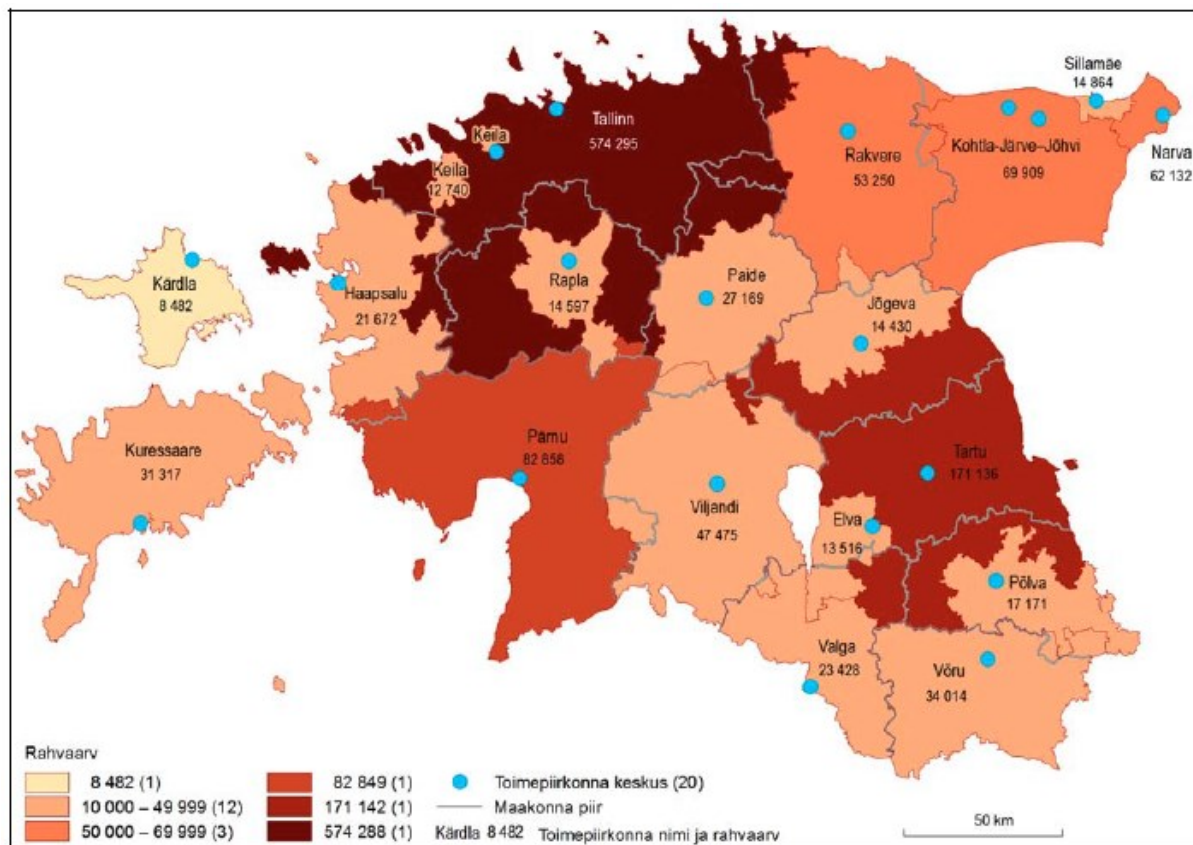
Võrreldes 30 aasta taguse ajaga, kui paljudel oli võimalik tööle käia ja esmatasandi teenuseid tarbida kodust jalgikäigu kaugusel sovhoosi-, kolhoosi- (või nende osakondade) keskuses, on asustussüsteemi igapäevane rütm muutunud. Enamikus praegustes väikeasulates puuduvad igapäevaselt vajalikud teenused ning töökohad asuvad lähemates ja kaugemates keskustes või sootuks välismaal.

Rahvastiku-uuringutes (Tammaru jt 2003; Leetmaa ja Väiko 2015) on Eesti asustussüsteemi liigendatud *üldise asustussüsteemi hierarhia* alusel: pealinna linnaregioon (sh Tallinn ja tagamaa), regioonikeskuste linnaregioonid (Tartu ja Pärnu ja nende tagamaad ning Ida-Virumaa linnad oma tagamaadega), maakonnakeskused ja nende tagamaad, perifeersed piirkonnad ehk ääremaad.

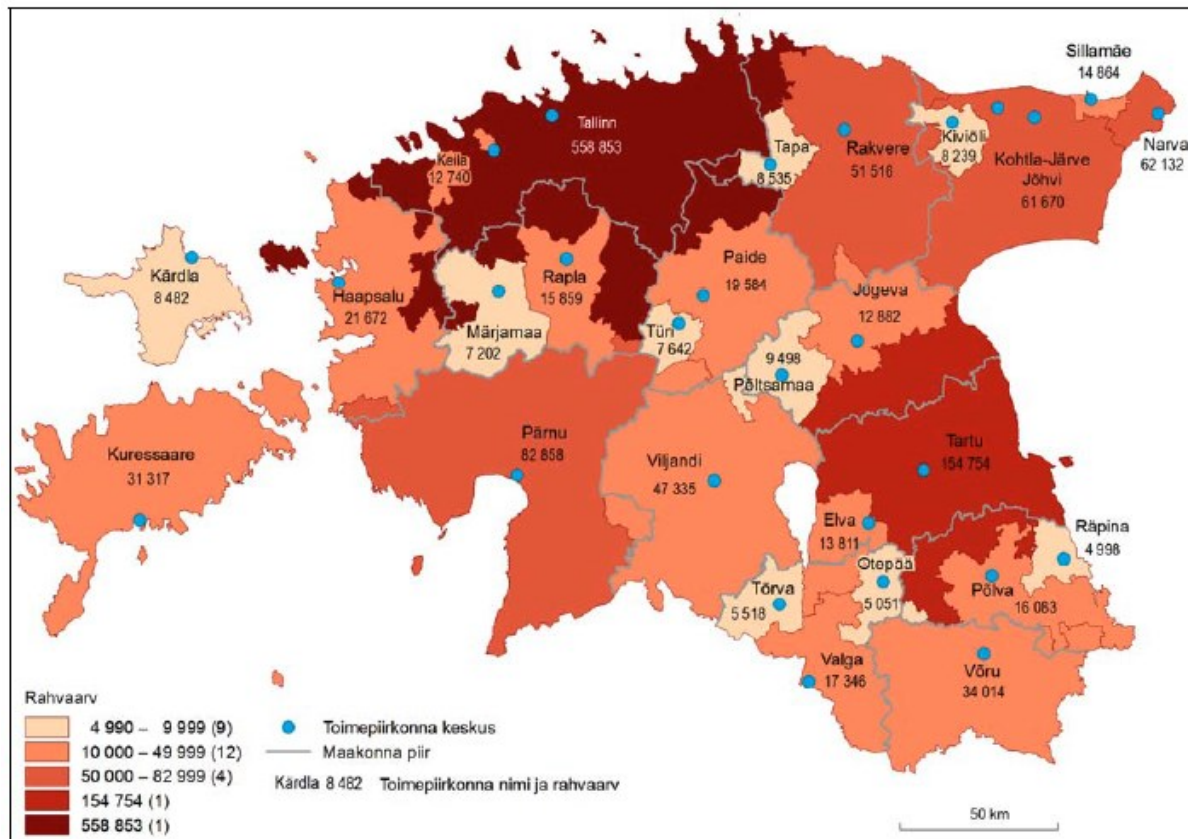
Iga maakonna võib eraldi jaotada *maakondlikuks asustushierahiaks*: keskuseks, tagamaaks ja ääremaaks. Et maakonnad on haldusjaotuses ja teenuste korraldamises pikka aega olulist rolli mänginud, on iga maakonna elanike peamine töö- ja teenuste alase pendelrände sihtkoht enamasti selle maakonna keskus. Tartu ja Tallinn on atraktiivsed töö- ja teenuste keskused ka oma maakonnast väljaspool asuvatele piirkondadele. Ida-Virumaa linnastu moodustab küll näiliselt

ühe linnaregiooni, ent tegelikult on idapoolsed Narva ja Sillamäe Jõhvi ja Kohtla-Järve linnaregiooniga vähem seotud.

Peamisteks keskuskohtadeks, millele väikeasulad töökohtade ja kõrgemat järku teenuste osas toetuvad, ongi üldjuhul pealinn, regiooni- ja maakonnakeskused. Asustuse toimimise mõistmiseks on Eestis eri järku keskuste arenguperspektiividest lähtudes kindlaks määratud asustussüsteemi toimepiirkonnad¹. Määratledes minimaalse toimepiirkonna rahvaarvu ning analüüsides seejärel piirkonna kantide (asustussüsteemide gruppide) töörande sihtkohti on leitud, et lisaks maakonnakeskustele on praeguses asustussüsteemis **oluline roll ka väiksematel keskustel ja alamtoimepiirkondadel** (vt joonis 2a,b, Statistikaameti ja Siseministeeriumi 2014.a näited).

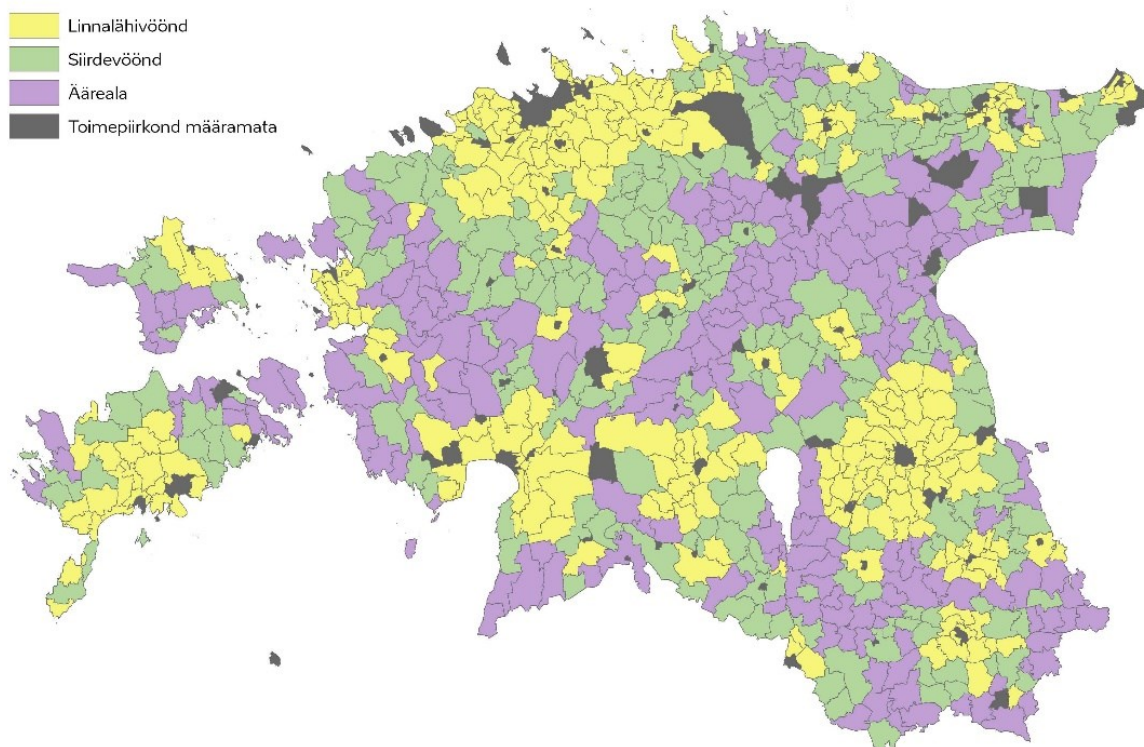
¹ Jaotamine toimepiirkondadeks toimus üleriigilises planeeringus Eesti 2030+ (koostamine 2010–2012), edaspidise määratlemise tegi Siseministeeriumi tellimisel Statistikaamet ning jaotust täpsustasid maavalitsused maakonnaplaneeringu 2030+ koostamisel.

Joonis 2 a,b. Toimepiirkonnad Eesti asustussüsteemis: toimepiirkonna elanike arvu ja pendelrände alusel määratletud peamise töörände keskuse järgi: a) vähemalt 10 000 ja b) vähemalt 5000 elanikuga toimepiirkonnad. Allikas: Siseministeerium ja Statistikaamet 2014, „Toimepiirkondade määramine“

Piirkonna mootoriks võivad olla ja ümbritsevate väikeasulate elujõulisust suurendada ka tugevamad perifeersed väikelinnad. Sellisteks alamkeskusteks on maakonnakeskuste kõrval näiteks Märjamaa, Türi, Tapa, Kiviõli, Põltsamaa, Tõrva, Elva, Otepää, Räpina ja Keila (joonis 2 a,b ja 3). Toimepiirkondade analüüsis jaotatakse piirkonnad omakorda tsoonideks: linnalähivöönd, siirdevöönd ja ääreala (joonis 3).

Toimepiirkonna vööndid (Statistikaamet 2014)

Joonis 3. Eesti toimepiirkonnad ja nende vööndid: linnalähivöönd, siirdevöönd ja ääreala. Allikas: Siseministeerium ja Statistikaamet 2014, „Toimepiirkondade määramine“ alusandmete tabel

Praegusel ajal ei toimi ükski väikeasula muust asustussüsteemist eraldiseisvana. **Analüüsitud väikeasulad on naaberasulatega tihedalt seotud (moodustades nn kandid) ja paiknevad asustussüsteemi kindlates osades: linnaregioonides või maakonna äärealadel, toimepiirkondade eri tsoonides.** Sellest jäeldub, et iga arenguotsuse tegemisel tuleb üksiku asustusüksuse kõrval vaadelda ka laiemaid seoseid ja kogu kandi käekäiku.

3. Väikeasulaid mõjutavad tegurid

Väikeasulates toimuvaid protsesse mõjutavad väga erinevad suundumused. Üldistatult võib need jagada välisteks laiemateks suundumusteks ja sisemisteks protsessideks selle järgi, kui palju neid saab kohalikul tasemel muuta või mõjutada.

Välised trendid on näiteks kõrgemal – globaalsel, maailmajao või makroregiooni – tasemel toimuvad suundumused, mis ei teki asulas endas ning mille mõjutamise võimalus on pigem väike (nt globaalsed rändesuunad või tehnoloogia areng). Väliste trendidega tuleb väikeasulal valdavalt kohaneda².

Järgnevas ülevaates (alapeatükk 3.1) on välja toodud need välised trendid, mis on eelkõige olulised väikeasulate edasise arengu seisukohast. Asulate sisemiste tegurite kohta annab ülevaate alapeatükk 3.2.

3.1. Laiemad suundumused

3.1.1. Regionaalne polariseerumine ja asulate arenguperspektiivid

Muu maailma kogemusele tuginedes võib öelda, et **asulate arenguperspektiiv sõltub suuresti geograafilisest asukohast, näiteks paiknemisest suurlinna lähedal või riigi perifeerses piirkonnas** (vt joonis 4).

Euroopa rahvastikutrendide kontekstis³ väljendub asukoha olulisus polariseerumises, mis toimub nii Euroopa tasandil kui ka riikide siseselt (Leick ja Lang 2018). Polariseerumisel saavad siinsed kasvukeskusteks olevad suuremad linnaregioonid elanikkonda juurde ja keskustest eemal paiknevad äärealad tühjenevad.

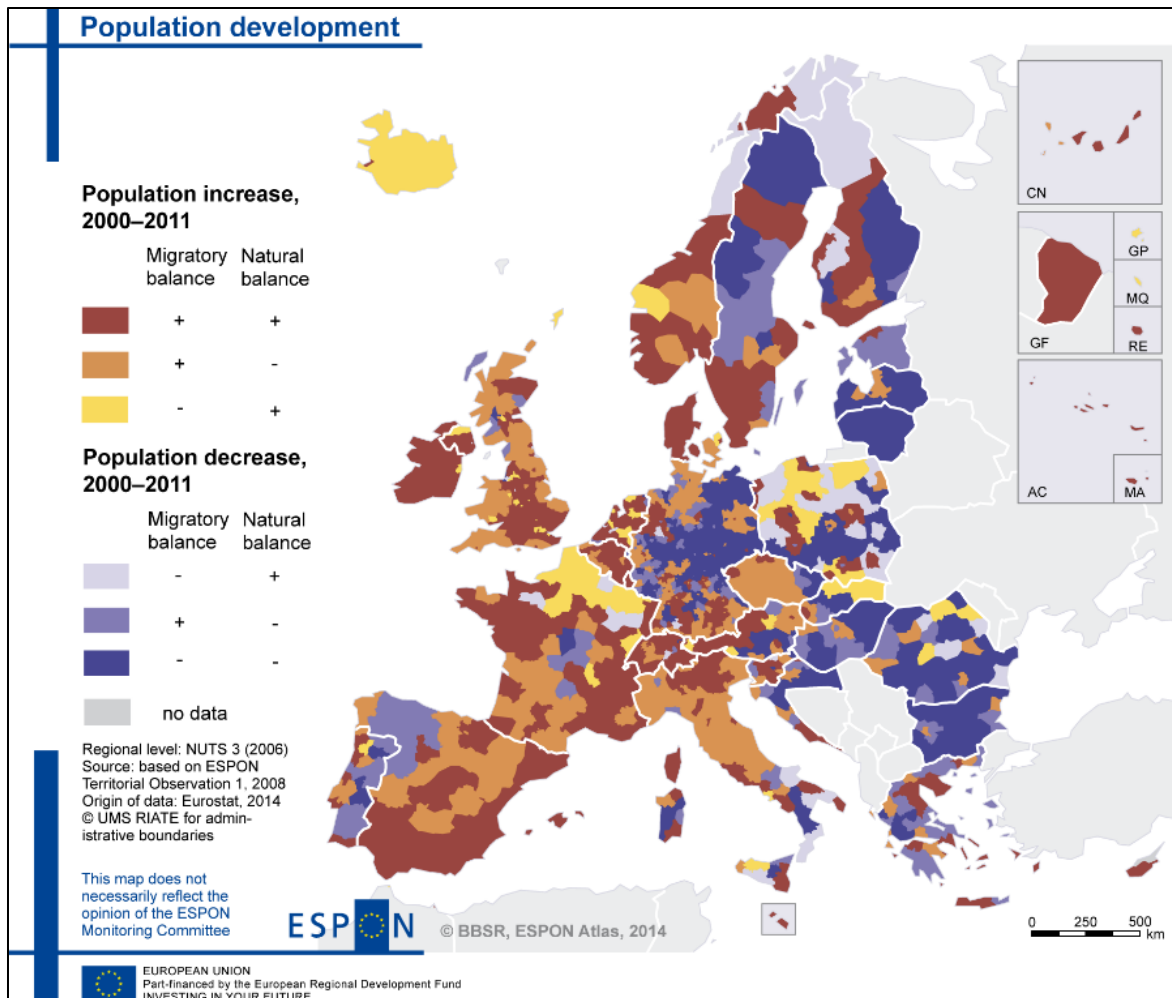
Polariseerumist iseloomustab sageli ka teatud regionaalne korrapära (joonis 4). Näiteks võib mitmes Euroopa riigis (Saksamaal, Poolas, aga ka Soomes) märgata lääne- ja idapoolsete regioonide erinevust: vähem arenenud idapoolse naaberriigi läheduses paiknevad piirkonnad kaotavad rahvastikku rohkem kui riigi läänealad. Kogu Ida-Euroopa on pigem Euroopa perifeeria ja kaotab kõikjal rahvastikku. Näha on piirialade mõju, samuti on rahvastikutrendid pessimistlikumad eraldatud või karmide kliimaatiliste tingimustega põhjaaladel. Seevastu mõned hea ilmastikuga saared ja rannaalad tõmbavad ligi uusi elanikke (nt Vahemere rannik).

Eesti ääremaad paiknevad, sarnaselt teistele Ida-Euroopa riikide ääremaadele, topelt-perifeerias: eemal nii Tallinnast, Tartust kui ka teistest Eesti kasvukeskustest ning samas Euroopa äärel, ELi-Venemaa piiril, kaugel rahvusvahelistest lennuühendustest (joonis 5).

² Teoreetiliselt saavad innovatsioonid küll alguse kohapõhiselt ja võivad laieneda ulatuslikumateks trendideks, kuid üldiselt on trendiloovad väikeasulad erandlikud. Lisaks võib mõju, mida näiteks Skype või kiiking otseselt vastava innovatsiooni tekkeasulale avaldab, olla piiratud.

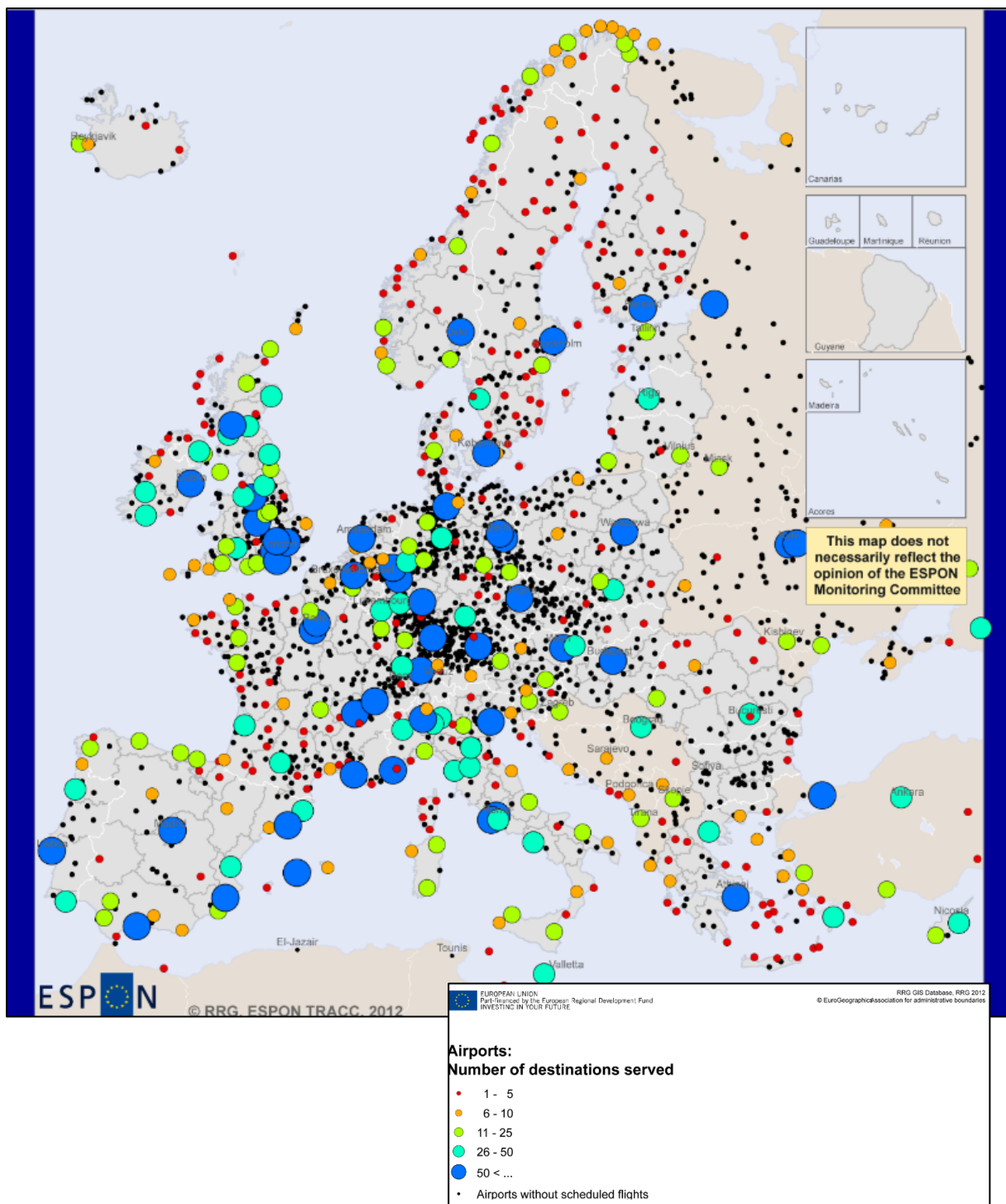
³ Vt ka ptk 3.1.2., kus on välja toodud Eestis toimuvate protsesside võrdlus Euroopa trendidega.

Nii ongi peamine Eesti väikeasulate arengut suunav tegur seotud riigi eri taseme keskustega ehk asendiga asustussüsteemis ja selle hierarhias. Kui igapäevased teenused ja töökohad on kättesaadavad lähikeskuses või -keskustes, on ka elanikkonna jätkusuutlik areng tõenäolisem.

Joonis 4. Rahvastiku areng Euroopas, 2000-2011. Allikas: ESPON.

<http://mapfinder.espon.eu/?p=2371>

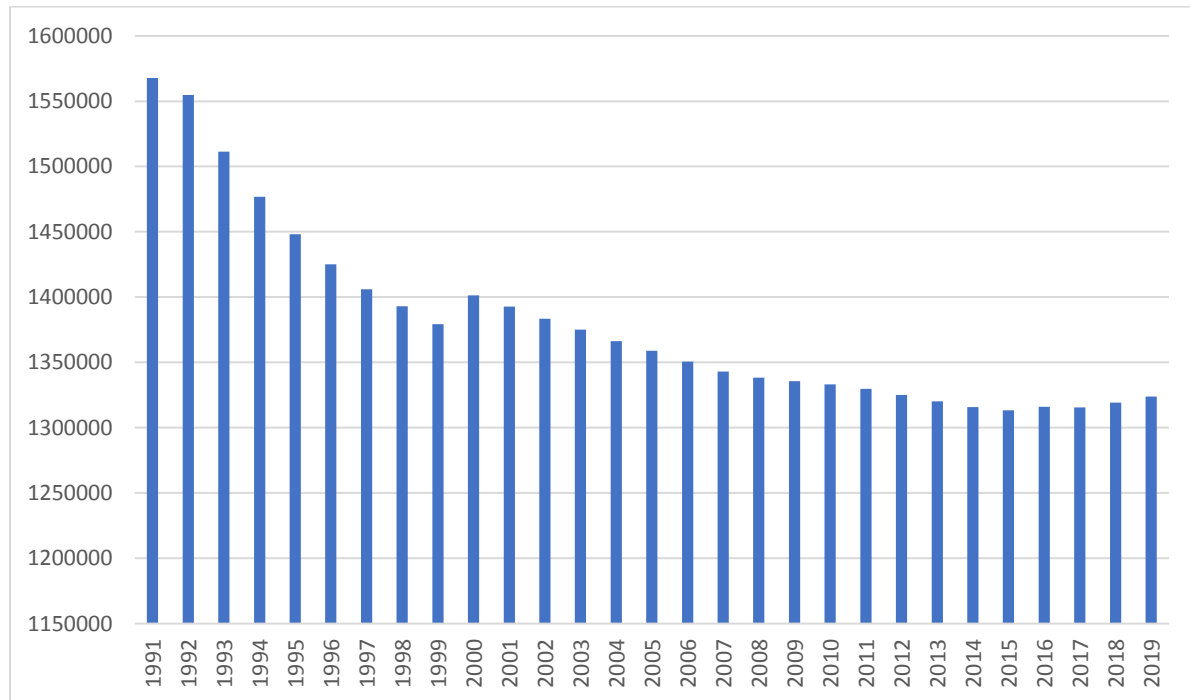

Joonis 5. Euroopa lennujaamade asukohad ja lennusihtkohtade arv. Allikas: ESPON (2012)
<http://mapfinder.espon.eu/?p=2565>

3.1.2. Eesti väikeasulate rahvastikutrendid

3.1.2.1. Rahvaarvu dünaamika

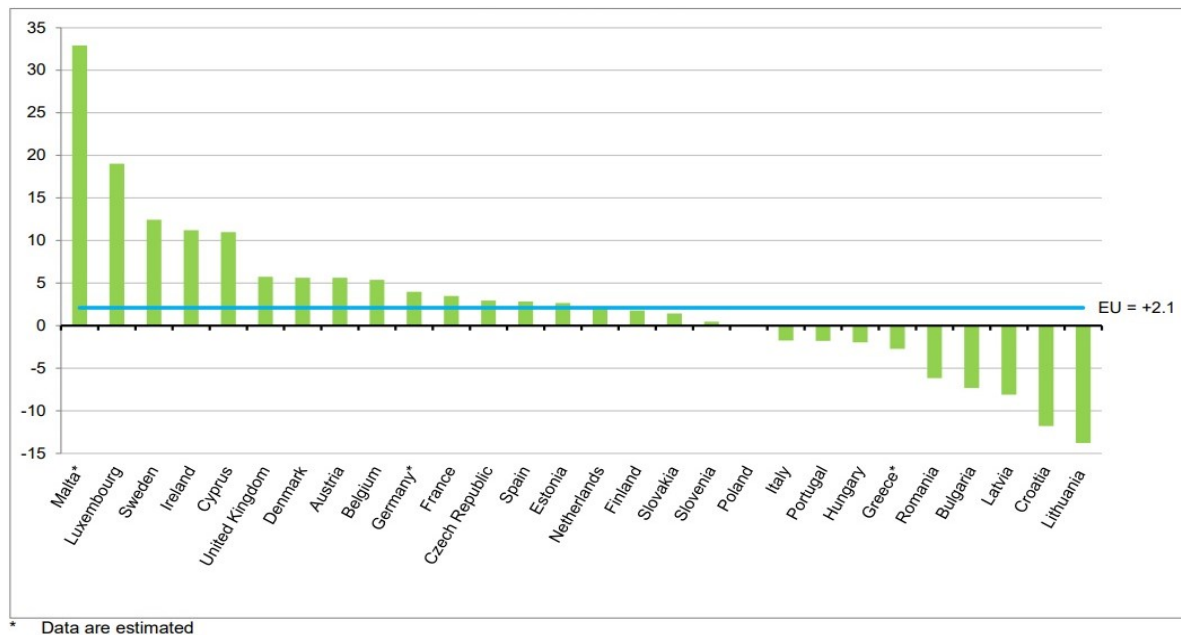
Eesti rahvastiku pikaajaline põhitrend on **kahanemine**, mis väljendub elanikkonna vähenemises ja vananemises (eakate osatähtsus on järjest suurem). Kahanemine on toimunud kogu Eesti taasiseseisvumise perioodil. Viimastel aastatel (alates 2015. aastast) on Eesti rahvaarv püsinud stabiilsena ja pisut ka kasvanud, mida põhjustab positiivne välisrändesaldo, sealhulgas on kasvanud tagasiränne Eestisse. Loomuliku iibe arvelt rahvastik ei kasva.

Joonis 6. Eesti rahvaarvu dünaamika 1991-2019. Allikas: Statistikaamet, 2019

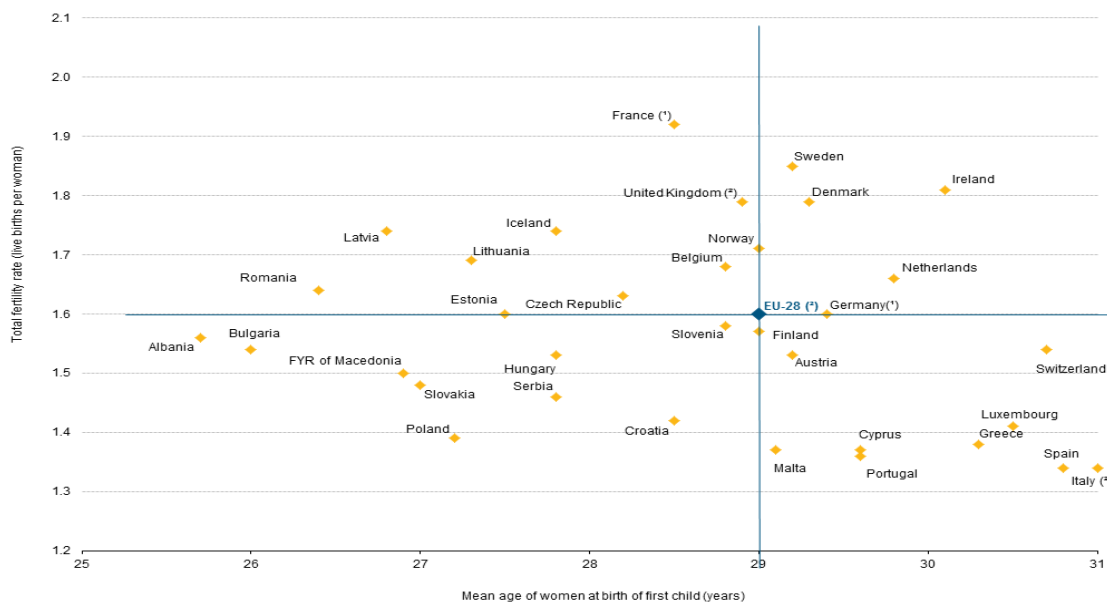
*2000. aasta väikest kasvu seletab ilmselt rahvastikustatistika arvestus (korrigeerimine loendusaastal)

Rahvastiku kahanemine on aga taaskord laiem protsess (vt joonis 7), mis leiab aset ka teistes Euroopa riikides ja on eriti märkimisväärne Ida-Euroopas. 2017. aastal toimus suurim kahanemine Leedus, Lätis ja Horvaatias. Eesti paiknes 2017. aastal rahvastikumuutuse arvestuses Euroopa Liidu keskmiste seas. Elanikkonna märgatav kasv on pigem iseloomulik Lääne-Euroopale, aga ka Rootsile. Rahvaarvu kasvu põhjustab peamiselt sissetänav: vaadeldes Euroopa riikide sündimuskordajaid (joonis 8) on kõikide riikide näitajad alla taastetaseme (2,1 last naise kohta). 2016.aastal paiknes Eesti summaarse sündimuskordaja järgi keskmiste seas.

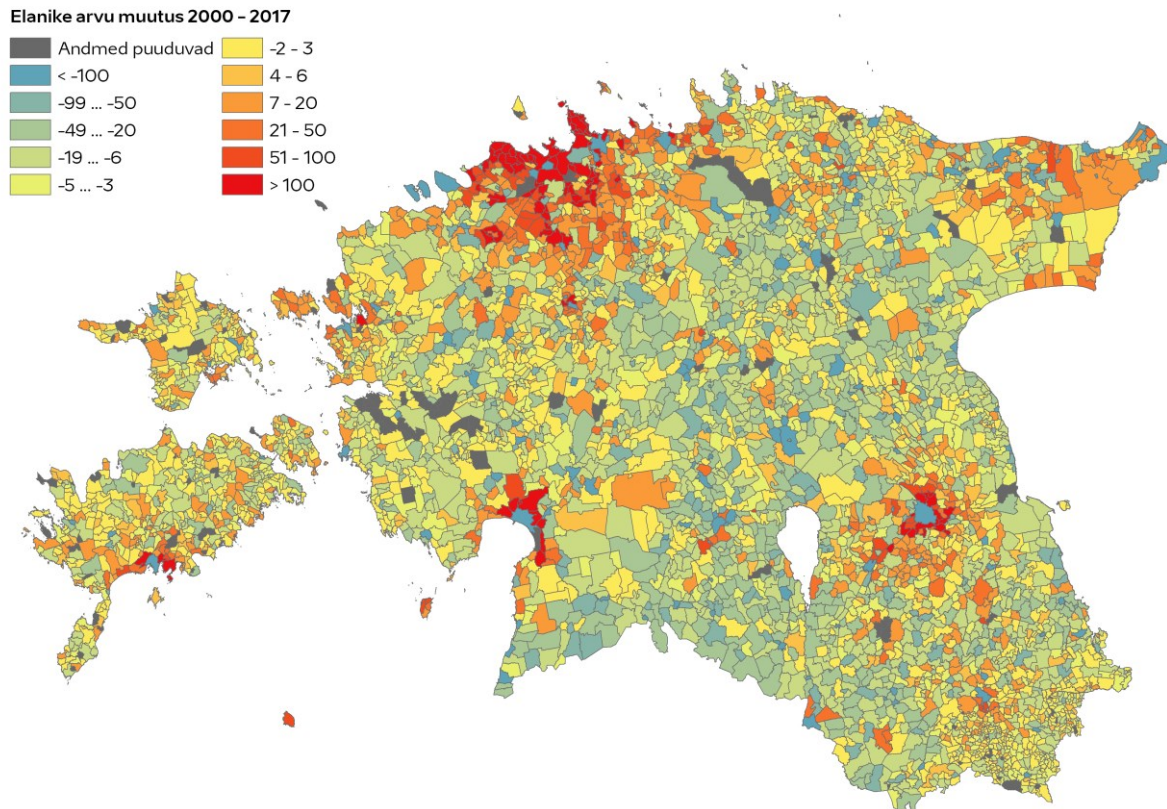
Joonis 7. Rahvastikumuutus Euroopa Liidu liikmesriikides 2017.a, 1000 elaniku kohta. Allikas: The Baltic Course. <http://www.baltic-course.com/eng/analytics/?doc=141424>

Fertility indicators, 2016

Joonis 8. Euroopa riikide summaarsed sündimuskordajad 2016.a (Allikas: Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/0/0e/Fertility_indicators%2C_2016.png)

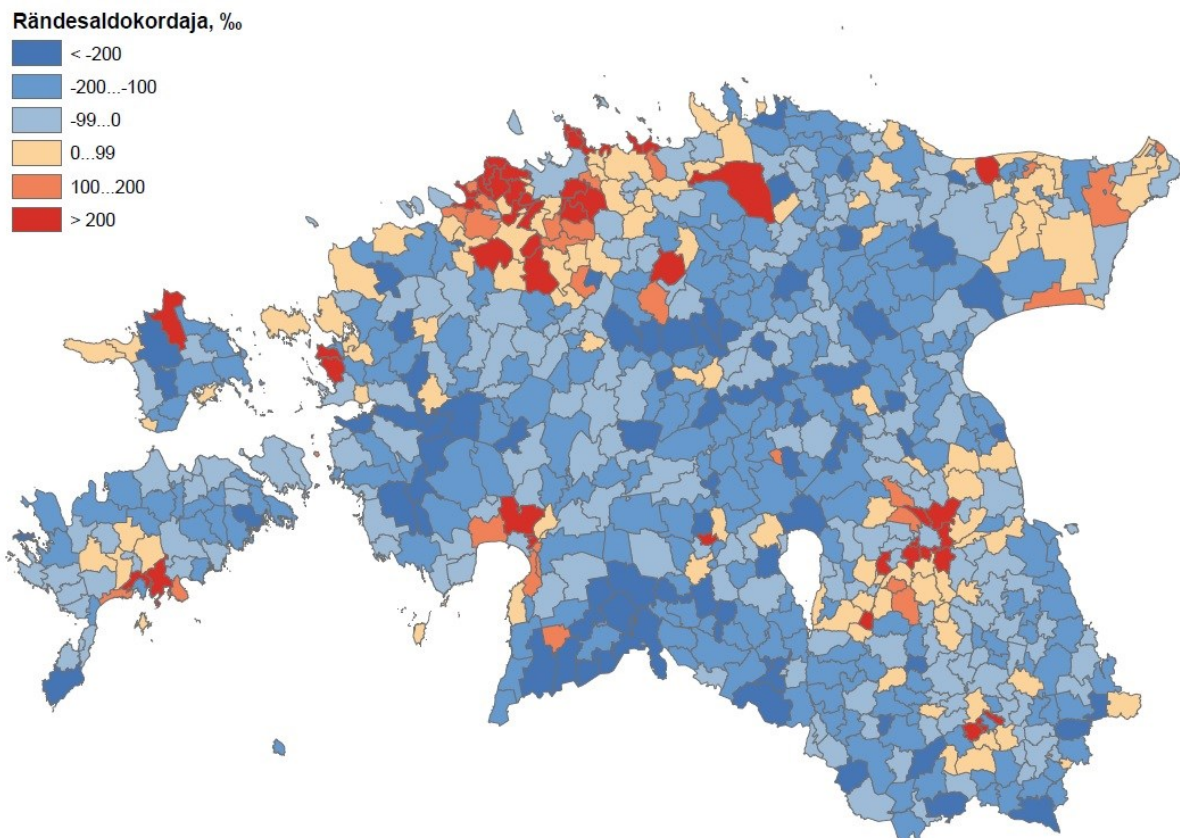
Rahvastiku kahanemine ei toimu ruumiliselt ühtlaselt: üldise kahanemise taustal paistavad silma teatud piirkonnad, mis hoopis võivad elanikke (Euroopa kohta vt joonis 4 ja Eesti: kohta joonis 9). Eestis kasvavad pealinna ning Tartut ja Pärnut ümbritsevad alad. Need on piirkonnad, kus alates 1990. aastate teisest poolest on asulate arengut mõjutanud eeslinnastumine. Kui riigi äärealade väikeste külade puhul räägitakse elanikkonna kriitilise hulga puudumisest, siis eeslinna asulates leidub üha enam igapäevaelu ja identiteedi poolest linnale orienteeritud inimesi ning ka see piirab asula arengut.

Joonis 9. Eesti asustussüsteemide elanike absoluutarvu muutus 2000–2017. Allikas: REL 2000, Rahvastikuregister 2017

3.1.2.2. Rändesuunad asustussüsteemis

Üks olulisemaid rahvastiku arengut suunavaid protsesse on ränne. Läbi aegade on olnud loomulik, et noored liiguvad Eesti asustussüsteemi hierarhia madalamatelt astmetelt suurematesse keskustesse, Tallinna ja Tartusse – näiteks hariduse omandamise eesmärgil. Ajaloos on aga olnud ka perioode, mil hariduse omandamise järel tööle asudes asuti (näiteks suunamise tõttu) väiksematesse keskustesse ja maapiirkondadesse. Ka nõukogude ajal olid asustussüsteemis oma äärealad, kus teenustega varustatus oli teiste maa-asulate ja keskustega võrreldes tagasihoidlikum (nt sovhooside äärealade külad). Ent sellist regionaalset keskus–perifeeria suunalist polariseerumist nagu praegu pole Eesti asustussüsteem varem läbi teinud. **Keskuste suunas toimuv ränne on viimastel aastakümnetel olnud intensiivne, vastassuunalised rändevood aga jäänud tagasihoidlikuks (joonis 10).**

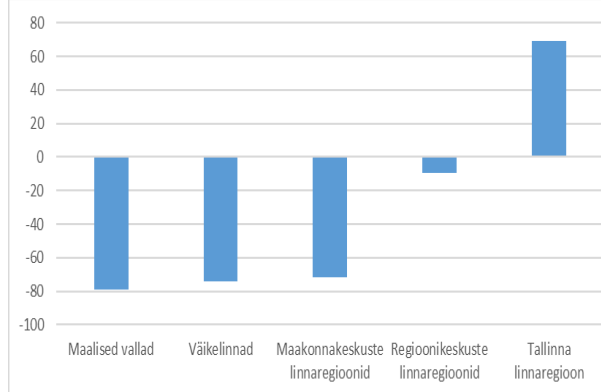
Joonis 10. Rändesaldo üldkordaja Eesti asustussüsteemi kantides, 2000–2011. Allikas: REL 2000 ja 2011

Rändetrendide analüüs kinnitab, et rändest tingitud rahvaarvu kasv on kiirem **linnade tagamaadel**. Sealjuures on oluline, et rahvastik kasvab peamiselt pealinna ja regioonikeskuste ümbruses ning et maakonnakeskuste linnaregioonidest on positiivse rändesaldoga veel mõned kandidid Võru, Kuressaare, Haapsalu ja Viljandi linnaregioonides. Sellest järeldub, et **väikeasulate rahvastik kasvab küll Eesti peamiste keskuste ümbruses, aga mitte kõigi maakonna- või toimepiirkondade keskuste tagamaadel**. Perifeersemates piirkondades on elujõulisemate asulate rahvastik sageli parimal juhul stabiilne.

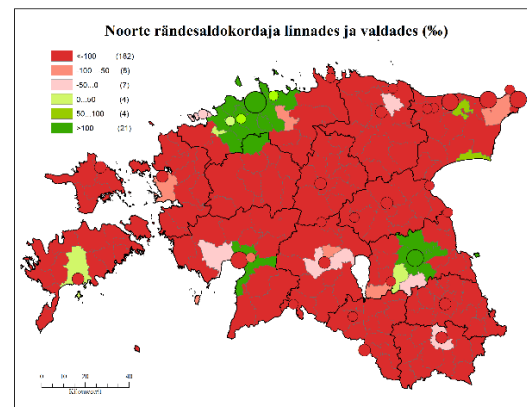
Linnastumine ei ole aga eriomane ainult Eestile, vaid toimub laiemalt kogu maailmas. Suuremad linnad ja linnaregioonid joonistuvad rahvastikku võitvate piirkondadena jõuliselt välja ka Euroopa kontekstis (vt joonis 4).

Ehkki Eestis domineerib ränne keskustesse (joonis 11a), näeme rahvastiku allrühmade lõikes (joonis 11b–f) eri rändesuundi. Keskustesse koonduvad ennekõike noored (15–29), samas kui pere-ealine elanikkond (30–49) eelistab sageli eeslinna. Vanemas tööeas (50–64) ja töötajuealised (65–74) inimesed kolivad nii eeslinnadesse kui ka perifeersetesse piirkondadesse. Samas eakamate (75+) elanike seas muutuvad elukohana taas olulisemaks suuremad linnad ja muud keskused, eeldatavalt teenuste olemasolu tõttu ning soovist olla lähemal lastele.

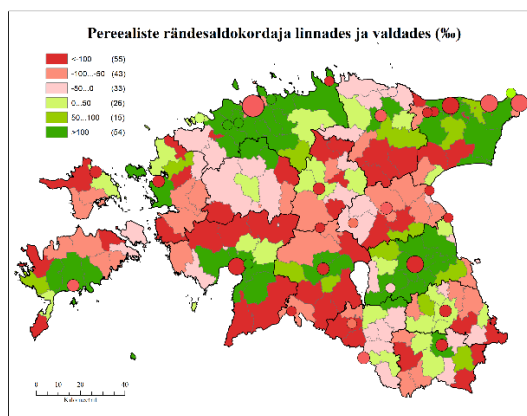
Joonis 11a. Rändesaldo üldkordaja asustuse hierarhias, 2000–2011. Allikas: REL 2000 ja 2011 (Leetmaa ja Väiko 2015)

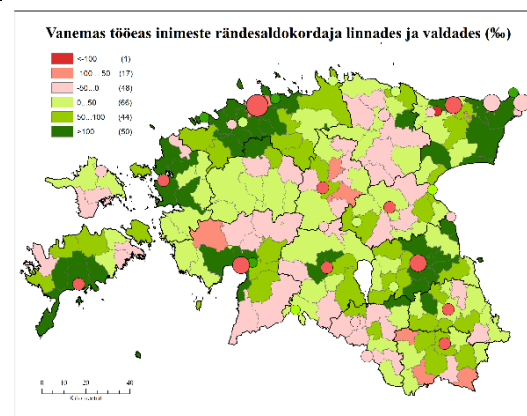
Joonis 11b. Rändesaldo üldkordaja asustuse hierarhias, 2000–2011, noored vanuses 15–29. Allikas: REL 2000 ja 2011 (Leetmaa ja Väiko 2015)

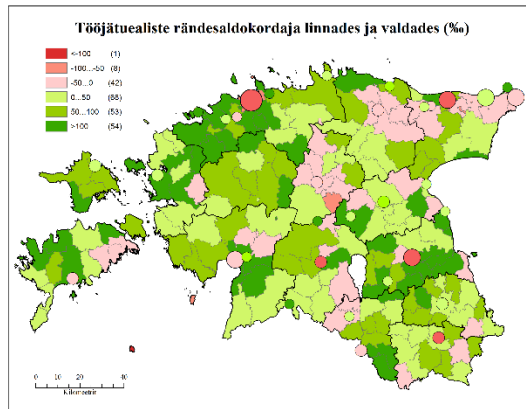
Joonis 11c. Rändesaldo üldkordaja asustuse hierarhias, 2000–2011, pere-ealised vanuses 30–49. Allikas: REL 2000 ja 2011 (Leetmaa ja Väiko 2015)

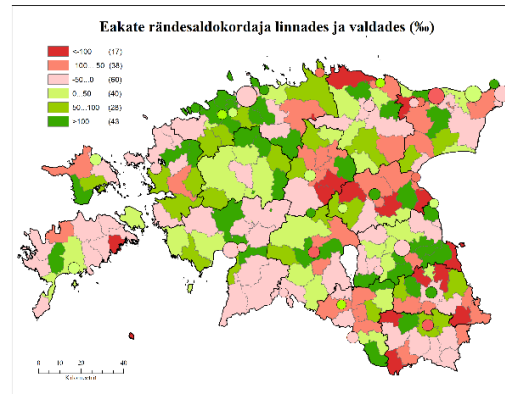
Joonis 11d. Rändesaldo üldkordaja asustuse hierarhias, 2000–2011, vanemas tööeas inimesed vanuses 50–64. Allikas: REL 2000 ja 2011 (Leetmaa ja Väiko 2015)

Joonis 11e. Rändesaldo üldkordaja asustuse hierarhias, 2000–2011, töötajuealised vanuses 65–74.
Allikas: REL 2000 ja 2011 (Leetmaa ja Väiko 2015)

Joonis 11f. Rändesaldo üldkordaja asustuse hierarhias, 2000–2011, eakad vanuses 75+.
Allikas: REL 2000 ja 2011 (Leetmaa ja Väiko 2015)

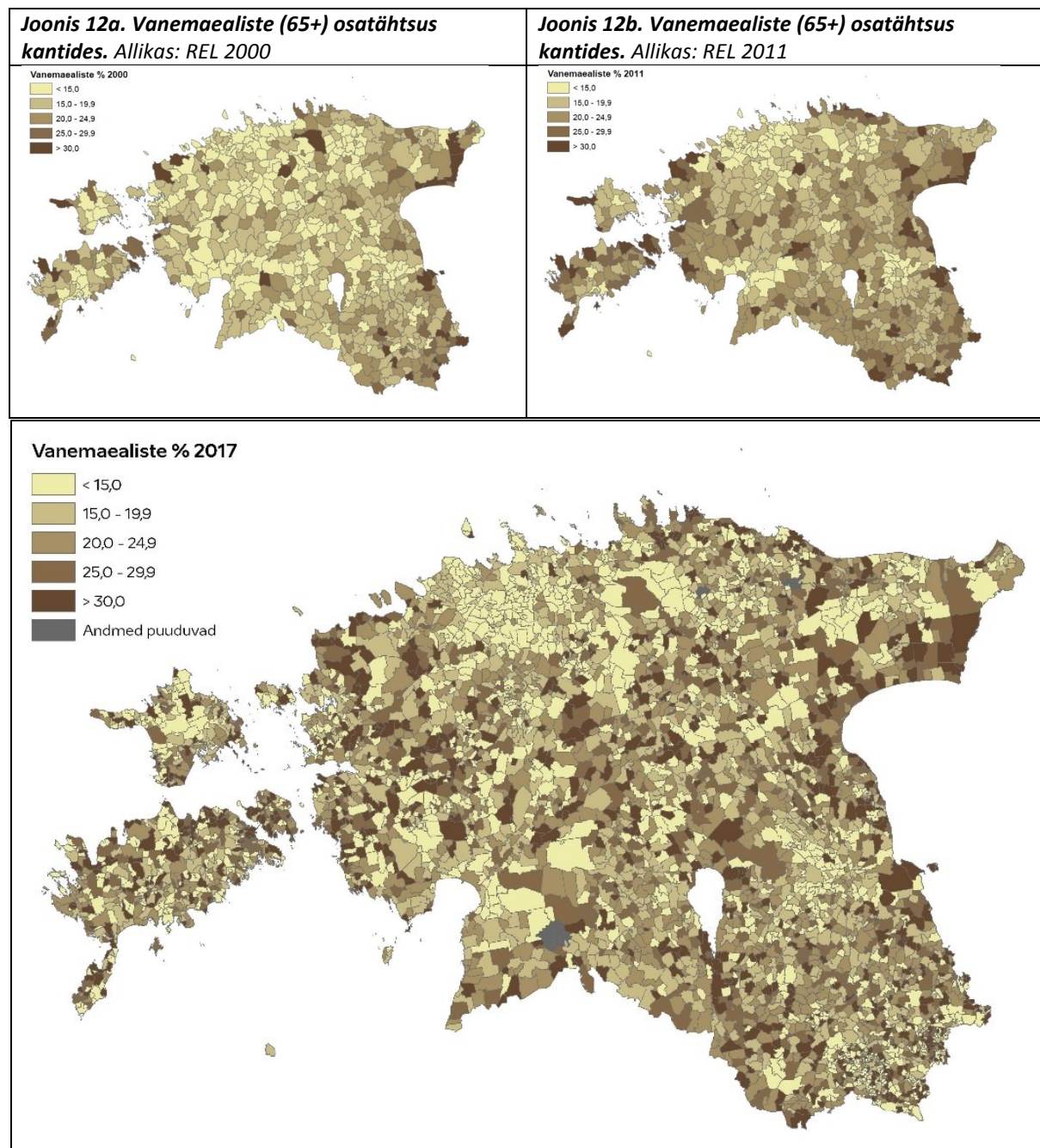

Inimeste elukohavaliku eelistusi põhjendatakse **elukaare ehk elutsükliga**, mille eri etappidel langetatakse erinevaid elukohavalikuid: noored liiguvad linnadesse õppima ja karjääri tegema, pered otsivad kompromissi tasuva töökoha ja lastele turvalise elukeskkonna vahel ning töötajueas saavad otsustavaks elukeskkonna hind ja kvaliteet. Elutsükli vajadustest lähtudes on ka tavalisem, et inimene vahetab elu jooksul korduvalt elukohta. **Elutsükliga arvestamine on oluline eelkõige väikeasulate elamualade kavandamisel.**

3.1.2.3. Vanemaealiste osatähtsus asustussüsteemis

Eesti rahvastiku üldise kahanemise (vähenemise ja vananemise) ning eelkirjeldatud rändetrendide pikaajalise püsimise tulemusena on asustussüsteemi äärealadel märkimisväärselt tõusnud vanemaealise elanikkonna osatähtsus (joonis 12a–b). 2011. aastal on alla 65-aastase rahvastiku osatähtsus alla 15% üksnes Tallinna lähema ja kaugema mõjuala kantides ning Tartu ja Pärnu tagamaal. 2017. aastal on üle Eesti palju väikeasulaid, milles pensioniealiste osatähtsus on kolmandik või rohkem (joonis 12c).

Vanusstruktuuris toimuvad muutused seavad kindlad nõudmised ka avalikele teenustele: lastele ja noortele orienteeritud teenuste kõrval on oluline ka vanemaealiste teenussüsteem, mis peaks olema läbimõeldud ja arvestama sihtrühma vajadustega (teenuste sellist kavandamist nimetatakse ka teenuste disainiks).

Joonis 12c. Vanemaealiste (65+) osatähtsus asustusüksustes, 2017. Allikas: Rahvastikuregister

Pikaajaliselt tähendavad sellised trendid aga negatiivse rahvastikuarengu jätkumist. Joonisel 13 näitena toodud Harju ja Põlva maakondade rahvastiku soolis-vanuselise koostise võrdlus kinnitab, et Eesti äärealadel on laste osatähtsus väiksem. 1980. aastate lõpu ja 1990. aastate alguse suur sündipõlvkond on lahkunud suurtesse linnadesse, nad teevad oma tänaseid elukohavalikuid Tallinna ja Tartu linnaregioonides ning seal sünnivad ka nende lapsed. Perifeersete alade rahvastik aga ei taastooda ennast enam.

Joonis 13. Harju maakonna (sh Tallinn) ja Põlva maakonna rahvastikupüramiid 01.01.2018. Allikas: Statistikaamet

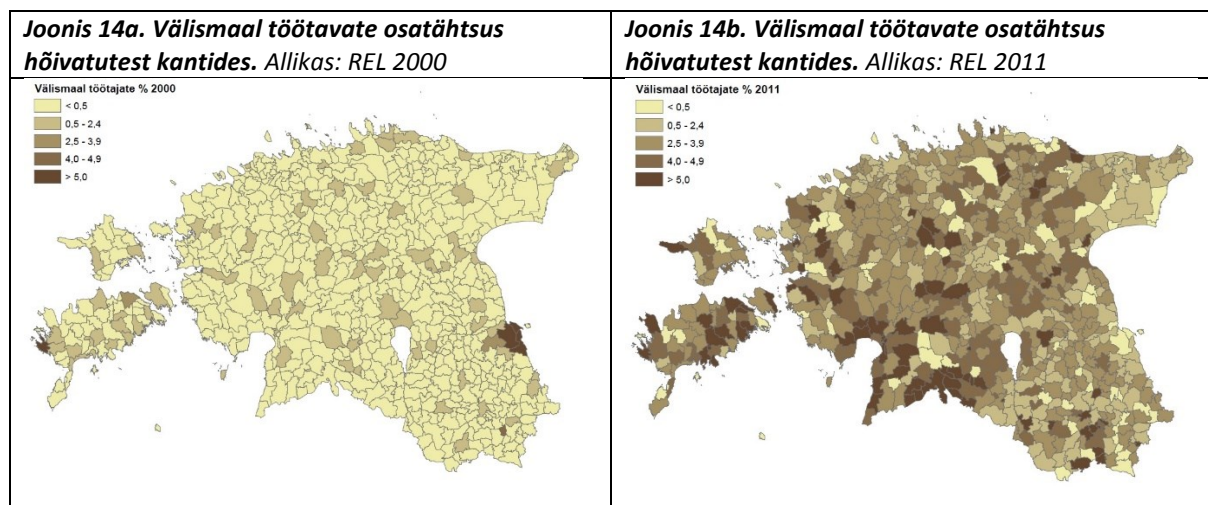
3.1.2.4. Elamine kohapeal ja töötamine kaugel

1990. aastatel toimusid hõives, töökohtade paiknemises ja pendelrändes suured muutused. Pendelrändele, mis tavaliselt vallandub eeslinnastumisega, andis sel perioodil hoogu töökohtade kadumine kodukoha vahetus läheduses, majandikeskustes ja väikelinnades (Tammaru 2005). Ka perioodil 2000–2011 (tabel 2) vähenes enamikes Eesti maakondades oma maakonnas töötavate inimeste osatähtsus (ehkki kogu Eestis, peamiselt Harju maakonna arvel, toimus samal ajal väike tõus 77%-lt 81%-le).

Samal ajal kasvas kiirelt väljaspool Eestit töötavate inimeste osatähtsus: kogu Eestis 0,5%-lt 4,4%-ni (tabel 2, joonised 14a–b). **Sellest järeldub, et lisaks rahvastiku kahanemisele on allesjäänud elanikkond perifeersete piirkondadega järjest nõrgemini seotud.** Osa pereliikmeid, kes peavad end küll kohalikeks elanikeks, on suure osa ajast piirkonnast eemal. See võib piirkonna elatustaset kasvatada majanduslike siirete (mujal teenitud raha investeerimine kodupaigas) kaudu ja sel moel pärssida väljarände vajadust. Ent ühe inimese pendelränne võib ajapikku põhjustada ka teiste pereliikmete lahkumise. Need trendid võivad toimida ka paralleelselt: pendelränne võib olla lahendus teatud eluperioodiks, mõnikord on hargmaisuus või mitmes regioonis elamine ka elustiil.

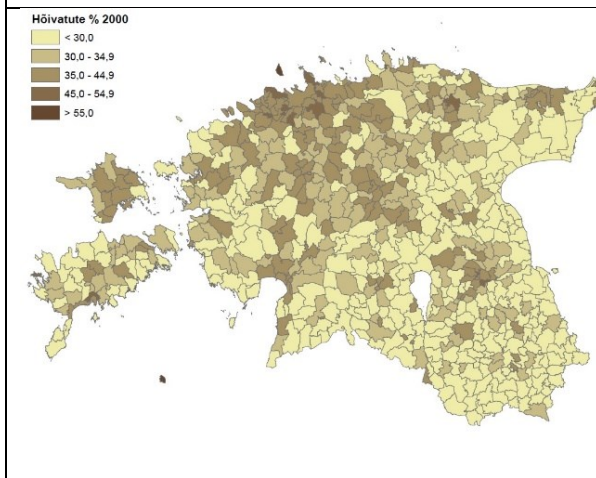
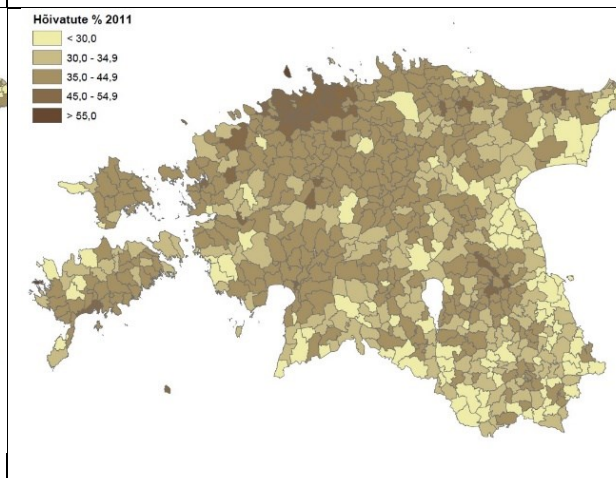
Tabel 2. Kohapealsete töökohtade järkjärguline kadumine: oma maakonnas ja välismaal töötavate hõivatute osatähtsus maakondades 2000. ja 2011. aastal. Allikas: REL 2000 ja 2011

	Töökoht oma maakonnas, %		Töökoht välismaal, %
	2000	2011	2000
Harju maakond	70	86	0
Hiiu maakond	80	75	0
Ida-Viru maakond	83	81	1
Jõgeva maakond	80	67	1
Järva maakond	81	72	0
Lääne maakond	83	74	0
Lääne-Viru maakond	87	75	0
Põlva maakond	82	67	0
Pärnu maakond	81	77	0
Rapla maakond	72	57	0
Saare maakond	82	79	1
Tartu maakond	84	82	1
Valga maakond	80	71	0
Viljandi maakond	83	75	1
Võru maakond	87	75	0

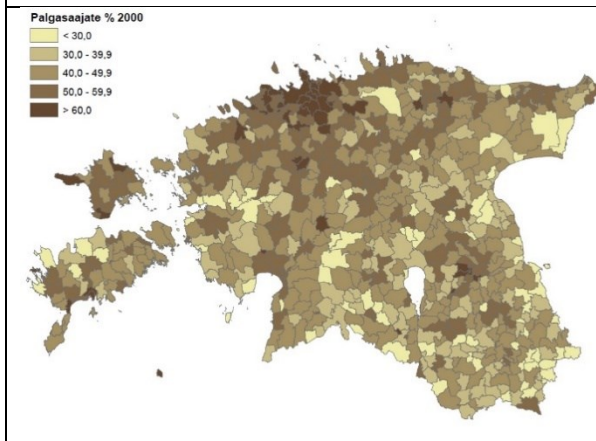
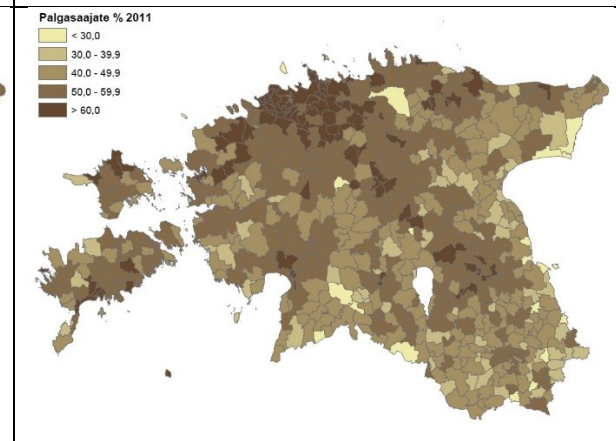

3.1.2.5. Sotsiaal-majanduslikud muutused asustussüsteemis

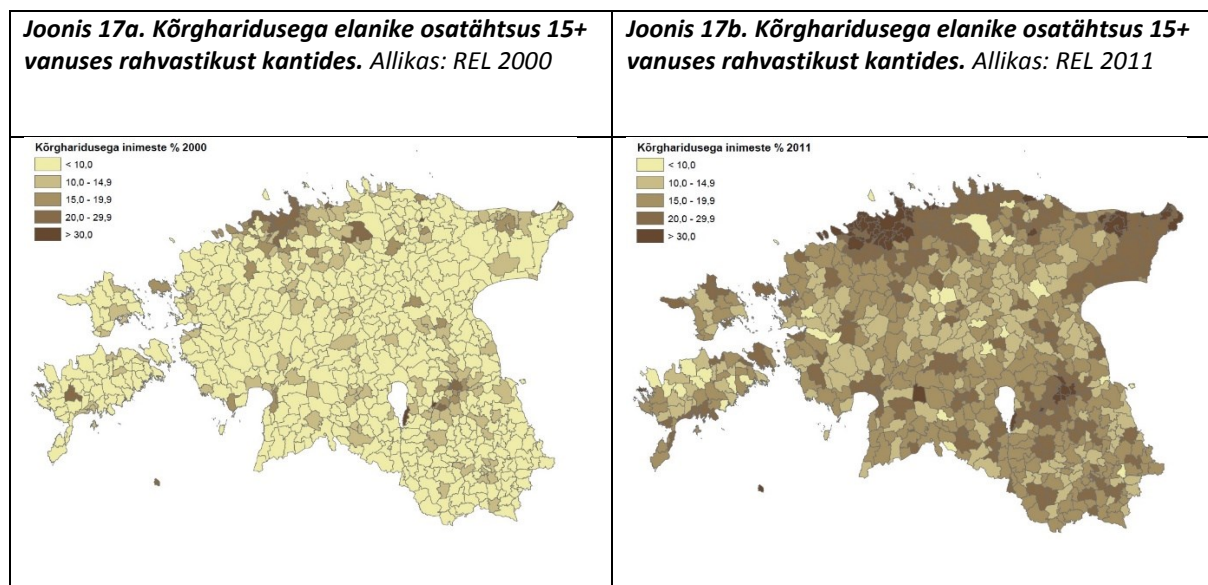
2000. aastal oli kogu Eesti elanikkonnast tööga hõivatud 41% ja 2011. aastal 44%, tööelistest vastavalt 60% ja 65%. Hõivatuse kasvust ajavahemikus 2000–2011 said osa nii keskused, nende tagamaad kui ka asustussüsteemi äärealad (joonis 15a–b). Siiski joonistuvad 2011. aastal selgelt välja kõige suurema hõivatute osatähtsusega Tallinna linnaregioon ning madalaima hõivega Lõuna- ja Ida-Eesti kandi (joonis 15b). Mitu sealset piirkonda (nt Ida-Virumaal) on saanud suhteliselt vähem tuge ka rahvusvahelisest pendelrändest. Samuti on neis piirkondades loogiliselt kõrgem ka vanemaaliste (enamasti mittetöötavate) osatähtsus (joonis 11a–c).

Joonis 15a. Hõivatute osatähtsus kogurahvastikust kantides. Allikas: REL 2000**Joonis 15b. Hõivatute osatähtsus kogurahvastikust kantides. Allikas: REL 2011**

Analoogne muutus ilmneb palgasaajate osatähtsuses (joonis 16a–b). Tervikuna väljendub hõivatuse kasv ka palgasaajate osatähtsuse kasvus üle Eesti. Kui 2000. aastal oli palgasaajate osatähtsus tööealisest elanikkonnast üle 60% peamiselt Tallinna tagamaal (üksikute eranditega ka mujal), siis 2011. aastal joonistuvad välja põhimaanteed. Näiteks Tartu linnaregioonis ja kantides, mis jäävad Tallinna-Tartu maanteede lähedusse, on palgasaajate osatähtsus samuti suur. **Asustussüsteemi sotsiaal-majanduslik elujõulisus sõltub üha enam suurematest keskustest ning nende vahelistest ühendusteedest.**

Joonis 16a. Palgasaajate osatähtsus tööealistest kantides. Allikas: REL 2000**Joonis 16b. Palgasaajate osatähtsus tööealistest kantides. Allikas: REL 2011**

Ehkki asustussüsteemi perifeersed osad tühjenevad negatiivse rändesaldo tõttu ja hõivetrendid näitavad suuremate keskuste domineerimist, on kogu Eestit mõjutanud kõrgharidusega inimeste osatähtsuse tõus (joonis 17a ja 17b), mida võib lugeda positiivseks arenguks. Varasemates tugevates põllumajandus- ja tööstuspiirkondades töötanud kõrgharidusega spetsialistid on praeguseks jõudnud vanemasse töö- või pensioniikka. Kõrgharidus on laiemalt levinud kogu Eestis.

3.1.2.6. Kokkuvõte – rahvastikutrendid asustussüsteemis ja väikeasulate võimalused

Taasiseseisvunud Eesti peamised rahvastikutrendid on olnud elanikkonna kahanemine ja vananemine ning koondumine suurematesse linnaregioonidesse ehk rahvastiku linnastumine. Linnalähedased piirkonnad on elanikke juurde võitnud eeslinnastumisega. Samas on siingi tugevama mõjuga olnud suuremad linnad Tallinn, Tartu ja Pärnu. Teiste maakonnakeskuste ümbruse eeslinnastumine on olnud vähem intensiivne või pole see suutnud kompenseerida loomulikku negatiivset iivet ja väljarännet. Seega **on väga positiivne, et riigi ääremaaliste piirkondade elujõulisemad asulad suudavad oma rahvaarvu hoida stabiilse või veidi kasvavana.**

Sotsiaal-majanduslikud trendid on üldiselt seotud rahvastikutrendidega. Paljudes perifeersetes asulates on kiiresti kasvanud vanemaealiste inimeste osatähtsus. Isegi kui üle Eesti on hõivatus ja palgasaaajate protsent tänu majanduskasvule kasvanud, jäävad mõned asustussüsteemi äärealad (Lõuna-, Kagu- ja Ida-Eesti kandid) järk-järgult madalama hõivega piirkondadeks ning seegi hõive põhineb sageli töötamisel kodust kaugel või koguni välismaal.

Et paljudes neist piirkondadest on ka järelkasv (laste ja noorte osatähtsus) väga piiratud, siis lähitulevikus olukord tõenäoliselt ei muutu. Pigem peaks mõtlema, kuidas seda trendi käsitleda ääremaa piirkondade tugevusena. Näiteks võivad tööturult lahkunud kõrgharidusega eakad olla head partnerid kooskavandamisel, kuidas kohandada piirkondi vanemaealisele elanikkonnale sobivaks elukeskkonnaks. Ka rändetrendid näitasid, et suurematest linnadest eemal paiknevad asulad on elukohaeelistusteks just vanemas tööeas inimestele ja tööturult lahkujatele. Elanikkonna üldist vananemistrendi arvestades peavad paljud Eesti väikeasulad oma arengus tähelepanu pöörama eakate vajadustele ja **teenuste pakkumisel juurutama teenuste disainipõhist lähenemist** (vt järgnev tekstikast).

Rahvastiku vananemisega „leppimine“ ja selle kasutamine edasises arengus

Rahvastiku vähenemine ja vananemine on peamised demograafilised trendid nii Eesti kui ka Euroopa perifeersetes väikeasulates. Kuigi nendest trendidest on räägitud kui probleemidest, ilmsid kohtvaatluste ja intervjuude käigus ka teised võimalused. Viidates vanuritega seotud majandus- ja ühiskonnaelu headele näidetele mujal maailmas, töid mitmed kohalikud välja eakate olulist rolli kogukonnaelus ja kohalike teenuste kujunemisel (nt raamatukogudes). Kuigi eakate tahtmine ja oskused (nt ürituste organiseerimisel, noorte õpetamisel) on olemas, on tarvis ka tegutsemist võimaldavat keskkonda. Eakad ei pääse sageli liikuma: ei oma asulast välja (nt ühistranspordiga) ega ka hoonetest sisse-välja, parkidesse ja üldiselt avalikku ruumi kasutama. Kui väärikat vananemist võimaldav keskkond jääb arendatama, ei kao ainult võimalus eakate panustamiseks, vaid suureneb ka eakate sotsiaalse tõrjutuse oht (Moulaert jt 2018). Juba praegu selgusid uuringu käigus nii füüsilised kui ka diskursiivsed piirid terve ja mitte-terve eakama elanikkonna vahel.

Moulaert, T.; Wanka, A; Drilling, M. (2018). The Social Production of Age, Space and Exclusion: Towards a More Theory-Driven Understanding of Spatial Exclusion Mechanisms in Later Life. *Sociální studia / Social Studies* 1/2018. Pp. 9–23. ISSN 1214-813X.

Ehkki iga Eesti väikeasula arenguperspektiivid sõltuvad kõige enam tema geograafilisest asukohast, saab iga väikeasula kasutada ka oma sisemist omapära, näiteks esitleda tugevate traditsioonidega tööstustootmist või atraktiivset ajaloolist objekti (loss, mõis vms), samuti võib rahvusvaheliselt tuntuks arendada mõne tegevusala või ürituse (suusatamine, folkloorifestival vms). Samas on Euroopa ja Eesti perifeersest asukohast „välja murdmise“ kohalikele arendustööle väga keeruline ülesanne ja keskuste lähedal paiknevad väikeasulad on igal juhul eelisolukorras. **Seetõttu peaks asula arenguvõimalusi hinnates kindlasti arvestama tema positsiooni Eesti asustuse hierarhias ja keskuste lähedust.** Väikeasulate areng sõltub suurel määral linnaliste asulate arengust. **Linna lähialade maa-asulatele mõjub linnalise keskuse areng pigem hästi**, eriti siis, kui on tagatud kiire transpordiühendus keskusega. Seega saab maa-asulate puhul positiivse arengutegurina käsitleda lähedust Tallinnale, Tartule ja Pärnule, möödustega ka vähemalt mõnele suuremale maakonnalinnale nagu Kuressaare, Võru, Viljandi, Rakvere jt. Nõukogude ajal kasvatatud rajoonikeskustel ei ole siiski kuigi suurt tagamaad. Samas võivad väikelinnad nagu Otepää, Põltsamaa või Tapa lähtuvalt üle-eestilisest spetsialiseerumisest pakkuda oma piirkonnale korralikke töökohti ja samas ka soodsamat elukeskkonda lähedases suurlinnas tööl käijaile.

Eesti 2030+ taotleb asustussüsteemi üleriigilist tasakaalustamist eeskätt maakonnakeskuste kui valdavalt funktsionaalsete linnaregioonide võrgu kaudu: „Väikelinnade ja maapiirkonna asustuse püsijäämist tuleb neis tingimustes soodustada nende parema sidustamise kaudu maakonnakeskuste jt suuremate linnadega toimepiirkondade sees.“ Maakonnalinnade nõrgenedes kaotab üldjuhul atraktiivsuse ka laiem ala koos kohalike keskustega.

Asustussüsteemi stabiilsuse hoidmisel mängivad siiski olulist rolli ka keskustest eemal asuvad väikeasulad. Väiksemate asulate hääbumine on asustussüsteemi arengu jooksul viinud ka esmatasandi keskuste järkjärgulise hääbumiseni. Näiteks kolhoosi- ja sovhoosikeskuste eelisarendamise tõttu kadusid teenused ja tasapisi ka rahvastik majandite äärealade küladest. Ka praegu kujutab iga võtmeteenuse kadumine esmatasandi keskustest ohtu piirkondlike ja maakonnakeskuste elujõulisusele.

Väikeasulate jaoks võiksid potentsiaaliks olla ka Eestisse tagasirändajad või järjest enam hargmaistuvad elanikud⁴, kelle üks kodu on Eestis, teine aga mõnes teises riigis.

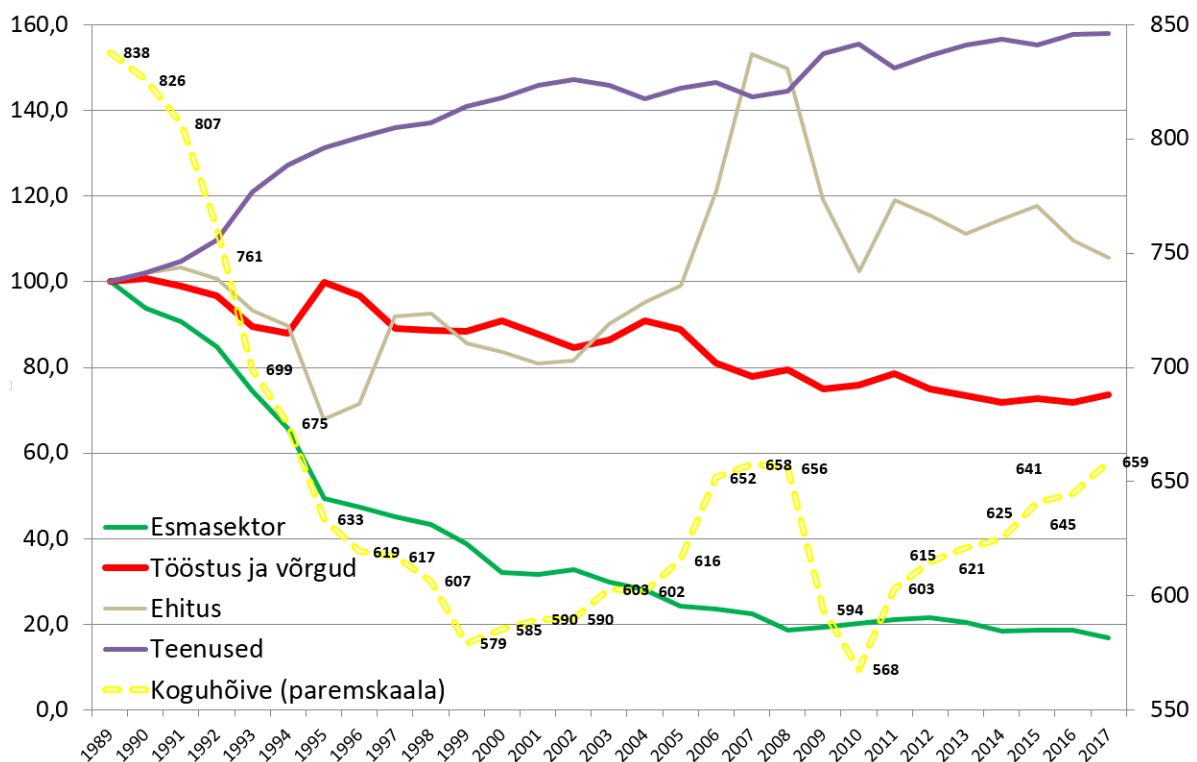
Väikeasulate arengu vaatepunktist võib positiivse arengutegurina käsitleda võimalust, et **linnade sisemised nõrkused elukohana (liikluskoormus, kõrged kinnisvarahinnad, ühiskonna varanduslik ja kultuuriline segregatsioon) süvenevad** ja tekib surve vastulinnastumiseks (nt jõukamad elanikud eelistavad privaatsemat või vähem jõukad odavamamat elukohta).

3.1.3. Majandusstruktuuri muutuse mõju väikeasulate arengule

3.1.3.1. Hõivestruktuuri muutused

Alates 1992. aastast on Eesti **hõivestruktuur** drastiliselt muutnud (joonis 18). Iseseisvumise järel oli siinse esmasektori (eriti põllumajanduse) hõive osakaalu kahanemine Euroopa kiireim ja selle käigus kadus ligi 90% esmasektori hõivest põllumajanduses, kalanduses ja metsanduses.

Samal ajal lisandus teenindustöökohti, kuid need paiknesid peamiselt suuremates linnades ja eeldasid teistsugust kvalifikatsiooni kui oli varuks esmasektorist vabanenud tööjõul. 2000. aastate keskel toimus küll märkimisväärne uute tööstusettevõtete maale viimise laine, mis kasvas mitme põllumajandusmaakonna töötleva tööstuste ettevõtete hõivet peaaegu poole võrra, kuid kriisi tõttu tabasid neist mitmeid tagasilöögid.

Joonis 18. Eesti hõivemuutus (%) ja hõive tuhandetes (parempoolsele skaalale). Allikas: Statistikaameti andmebaas

⁴ Vt nt hargmaisuse teemal Eesti inimarengu aruanne 2016/17 „Eesti rändeajastul“ (<https://inimareng.ee/>).

Tööpuuduse kasv käivitas 1990. aastatel intensiivse linnasuunalise rände ja hiljem, eriti pärast piiride avanemist ja laulva revolutsiooni aegsed beebibuumi põlvkonna tööturule jõudmist, majanduskriisi ajal (2007–10) ka massiivse väljarände. 2011. aasta rahvaloenduse andmetel töötas 7–8% Saaremaa, Pärnumaa ja Võrumaa tööjõust välismaal. Majanduse struktuurimuutus ja väljaränne mõjutasid eriti negatiivselt põllumajandushõivest sõltuvate, suurtest linnadest kaugemate väikekohtade arengut: farmiasulate, majandikeskuste ja väikelinnade käekäiku.

Iseseisvumise järel kahanes ka **töötleva tööstuse hõive**. 1990. aastate alguses said löögi suurettevõtted ja üleliidulises alluvuses olevad tehased, millest paljud asusid maakohtades ja väikelinnades. Üleminekuperioodil sattusid raskustesse ka kohalikud EPT-d jt tootmisettevõtted. Et aga Eesti tööstustöölise kvalifikatsioon oli hea ning töö hind Põhjamaade ja muu Euroopa töösturitele ülisoodne, toimus kiire erastamine ja Eestisse toodi massiliselt tööstustootmist, tänu millele paranes hõive 1990. aastate teisel poolel oluliselt.

Hõive paranemine sõltus siiski asendist ja kohalike ettevõtjate valmisolekust uute võimalustega kaasa minna. Ida-Virumaa kaevandusasulad on pärast karjäärade sulgemist sõna otseses mõttes kokku kukkunud. Valdavalt väljastpoolt maakonda juhitud suurettevõtted, aga ka eri enklaavidest koosnev ja kahanev Kohtla-Järve linn ei ole asulate taristusse ja heakorda kuigi palju investeerinud. Omaette mõjutas „kummitusasulate“ teket enam kui 150 000 sõjaväelase ja nende pereliikme lahkumine Eestist 1990. aastate alguses, mille tõttu mitme tööstusettevõtte käive langes ja tekkis arvukalt hüljatud hoonetega asulaid⁵.

Riiklike majandite kadumisega kadus maakohtade isikuteenuste sektorist väga palju töökohti. Samas lisandus palju finants- ja äriteenustega seotud töökohti suurlinnadesse. Maal lisandus isikuteenuste töökohti turismisektoris (eriti saartel ja Kagu-Eestis), kuid see leevendas kahanemist vaid mõnevõrra. Kui pangad ja postkontorid olid 2000. aastate kriisi ajal e-teenuste leviku tõttu sunnitud oma väikekeskuste kontoreid sulgema, siis 2010. aastatel liikus mitu ketiettevõtet – ennekõike COOP – asulate hierarhias taas allapoole, rajades suuremaid kaubanduskeskusi ka III tasandi keskustesse.

EL-i toetused on tootmisele ning töökohtade ja väikelinnade taristu arengule üldiselt hästi mõjunud, kuid põllumajanduses on nende mõju töökohtade arvu pigem kahandanud. Mitu valdkondlikku EL-i toetusmeedet on **regionaalseid erinevusi pigem võimendanud**. Ettevõtlustoetusi on enim saanud Harjumaa ettevõtted, sest sealsetel firmadel oli parem juurdepääs infole ja kaasrahastusele. Regionaalarengu strateegia eesmärkidega enam seotud ettevõtlus-, innovatsiooni ja tööturu SF-meetmetest on Harju- ja Tartumaast kaugemale jõudnud vaid ca 1/3, taristu arendamise meetmetest ca 40%⁶.

⁵ Jauhiainen, J. Militarisation, Demilitarisation and Re-use of Military Areas: The Case of Estonia. Geography. Vol. 82, No. 2 (April 1997), pp. 118-126. <https://www.jstor.org/stable/40572826>.

⁶ Allikaks: Struktuuritoetuste infosüsteemi (SFOS).

3.1.3.2. Praegused ja tulevased suundumused

Majandussektori praegusi ja tulevasi trende võib ühelt poolt näha väikeasulate elujõulisust kahandavate teguritena, teisalt aga ka võimalustena uute tegevusalade arendamiseks.

Üldiselt **töökohtade arvu vähenemine maal jätkub**: ettevõtted üha kasvavad, rakendatakse alltöövõttu ja töö käiakse kaugel, mida omakorda soodustavad mobiilsuse kasv ja transpordivõrgustike areng. Ettevõtluse olemasolu maapiirkonnas ei tähenda tingimata elanike olemasolu, sest tulenevalt suuremast mobiilsusest ei pruugi inimesed elada töökoha lähedal.

Mobiilsuse kasv on olnud nii tööalane (tööle sõidetakse kauem ja kaugemale) kui ka teenuste- ja puhkesuunitlusega: näiteks toimub nädalavahetustega seotud või sesoonne ränne suvekodudesse, mis tekitab ka **vajaduse paindlikumate, nn pop-up stiilis lühiajaliste/sesoonsete teenuste järele**. Teisalt on kõrgema mobiilsusega ühiskonna liikmed võimelised sõitma kvaliteetsemate teenuste saamiseks kaugemale, mis võib hoogustada väikekeskuste teenindusfunktsioonide hääbumist. Seega on olulised nii *pop-up*- kui ka püsitenused: nt kohaliku toidu võrgustikud, multifunktsionaalsed külakeskused, kogukonnapoed, aga ka paindlik transpordikorraldus teenuste saamiseks.

Tehnoloogia areng mõjutab **nii töötlevat tööstust kui ka põllumajandussektorit**: nt võimaldab GPS-teel juhitud traktorite kasutamine saavutada vähesema tööjõuga suuremat tootlikkust.

Olukorras, kus maapiirkondades on palgalisi töökohti vähe, on üks lahendus olla ise endale tööandjaks. Sel puhul on valdavalt tegu FIE-de ja mikroettevõtjatega, kelle tegevus põhineb ennekõike kohalike ressursside väärimisel või teenuste osutamisel. Sageli on tegemist ettevõtlusega, mis annab ära elamiseks miinimumpalga. Tulevikuperspektiivis tähendab see olulist vaesusrisi, sest kesise palga tõttu jääb ka hilisem riigipension väikeseks.⁷ Maa-asulate majandus ei saa püsida ainuüksi põllumajanduslikul tootmisel ega mikroettevõtluse, vaid vaja on pingutusi maamajanduse **tegevusalade mitmekesistamiseks**. Omaette teema on kohalike ettevõtete konkurentsivõime parandamine ja ümberõppe võimaldamine, milleks on oluline **regionaalse kutse- ja kõrghariduse arendamine**.

Ekspordimahu kasvatamiseks on väikelinnade tööstustöökohtade arvu suurendamine oluline seetõttu, et **Tallinn ja Tartu kallinevad ja deindustrialiseeruvad paratamatult**. Väiksemate asulate arengusse võivad panustada ka valdavalt ääremaadelt välismaale tööle siirdunud ja sealt naasvad ehitus-, transpordi- ja tööstustöölised.

Eesti maa-asulate arengut on mõjutanud ja mõjutab ka tulevikus **maapiirkondade tööturu rahvusvaheline konkurentsivõime**, mis sõltub Eesti kui terviku suhtelisest majandusarengust. Siiani on põhiliseks trendiks olnud maapiirkondade elanike väljaränne kõrgema töötasu ja elatustasemega Põhjamaadesse ja Lääne-Euroopasse (sh maapiirkondadesse). Viimastel aastatel võib aga täheldada uut trendi, kus ka nii Eesti linnadesse kui ka maapiirkondadesse

⁷ <http://arileht.delfi.ee/news/uudised/vaikeettevotja-suhtelisest-vaesusest-koik-ei-ole-alati-nii-nagu-valja-paistab?id=84795445>

<https://blog.stat.ee/tag/suhteline-vaesus/>.

<http://arileht.delfi.ee/news/uudised/graaфик-eesti-maakondade-vordluses-on-keskmisel-palgal-uuratud-vahed?id=79347522>.

toimub **intensiivne sisseränne madalama palgatasemega riikidest** (eeskätt Ukrainast), seda nii ehitussektoris kui ka hooajatöolisteks põllumajandussektoris. See võimaldab küll ettevõtetel-farmidel tegutsemist ja tootmist jätkata, ent soodustab tehnoloogiamuutuse edasilükkamist ja palkade madalal püsimist, ei soosi noorte asumist tööle selles valdkonnas ja pärsib välismaal töötavate elanike naasmist.

Globaalse rahvastikukasvu ja kliimamuutuse tõenäoline ühine tulemus on põllumajanduslikku tootmist soosiv **toidunõudluse kasv**. Kliimamuutuse ennetamiseks ja leevendamiseks kasutatavad meetmed tekitavad nõudluse biokütuste tootmise laiendamiseks. Kliimapõgenike suurem sisseränne võimendaks nende linnadesse koondumisest tingitud vastulinnastumist ehk kiirendaks analoogselt Lääne-Euroopaga põliselanike siirdumist maa-asulatesse.

Põllumajanduse tõhususe kasvuga kaasnev maamajanduse ümberkorraldumine väljendub selle mitmekesisistumises: arenevad kohaliku toitu või muud oskustööd pakkuvad väiketootmisettevõtted, samuti maa-, loodus- ja agroturism.

Kultuurilised muutused elulaadis võivad endaga muuhulgas kaasa tuua **ökoloogilise ja/või looduslähedase elulaadi populaarsuse kasvu** ja sellest tingitud vastulinnastumise. Kasvab nõudlus **mahetoidu ja mahetootmise** järele. Ka Eesti rahvastiku vananemine koos eakate jõukuse kasvuga võib viia vastulinnastumise hoogustumiseni (maapiirkondade privaatsema, rahulikuma ja tervislikuma elukeskkonna tõttu) ja **hõbemajanduse** (nt hoolduse ja tervist edendava ettevõtluse) arengule eelkõige maapiirkondades.

Üheks võimalikuks kasvusektoriks on **ökoenergeetika**, mis vajab aga oluliselt enam ruumi. Tuulegeneraatoreid saab püstitada sinna, kus on tuult ja kus inimesed neid taluvad. Päikesepaneele tasub paigutada tarbijate lähedusse. Veokulude tõttu on biokombijaama parim asukoht ressursi ja tööstuste-elamute lähedal. Ökoenergeetika tähendab ka energiasäästu ja vajab märksa paremat planeerimist. Optimeeritud energia- ja ajakasutusega asustuse geograafia erineb oluliselt praegusest. Suurlinnad, mis sõltuvad massiliselt kohale veetavast energiast, toidust ja veest, ei ole kasvavate üleeuroopaliste CO₂ ja teiste keskkonnamaksude tingimustes tõenäoliselt pikaajaliselt jätkusuutlikud, sest nende keskkonnakoormus on suurem kui väikelinnadel⁸.

Tööelu paindlikum korraldus – **kaugtöö ja kodukontorite levik** – loob eeldused „vabade professionaalide“ kolimiseks maapiirkondadesse ja tööalase areaali laienemiseks. Sellele trendile annab täiendava tõuke **e-suhtluse vahendite edasine areng (virtuaal- ja liitreaalsus)**. Tehnoloogia areng ja sellega kaasnev hinnalangus loovad eeldused maa- ja linnapiirkondade IT-ühendatuse ühtlustamiseks. Vajalik on ka **IT-oskuste laienemine**, mh maa-asulate vaesemate ja eakamate elanike hulgas. Luues eelduse tehnoloogiliste lahenduste kasutuselevõtuks, näiteks **e-teenuste osutamisel**, on see maapiirkondades teenuste kättesaadavust parandavaks alternatiiviks.

Muutused kaubanduses – eelkõige **e-kaubanduse areng** – loob maaettevõtetele paremaid võimalusi liituda otse globaalsete tootmis- ja kaubandusvõrgustikega. *Pop-up*

⁸ Poom, A. 2017. Spatial aspects of the environmental load of consumption and mobility. Supervisors: Rein Ahas, Kati Orru; Department of Geography, Institute of Ecology and Earth Sciences, Faculty of Science and Technology, University of Tartu, Estonia.

kaubandusmudelite levik võimaldab suurendada müügi kuluefektiivsust (nt vähendada kulusid püsikulude nagu palk, üürid jm arvelt).

3.1.4. Valitsemise ja poliitikatega seotud arengutegurid

Valitsemise ja poliitikatega seotud tegurite seas võib eristada Euroopa Liidu ja Eesti taseme trende.

Euroopa Liidu tasemel mõjutavad Eesti maa-asulate arengut olulisel määral **EL-i põllumajandus- ja maaelupoliitika** toetuste mahud ja prioriteedid, samuti siiani valdavalt EL-i struktuurivahenditest finantseeritud **riiklik regionaalpoliitika**. **Seega ei ole mõistlik seada väikeasulate arenduspoliitikale ebarealistlikke ootusi, näiteks et see suudaks ümber pöörata neile asulatele iseloomulikku rahvastikuarengu üldist kahanemistrendi.** Soodsate arengutingimuste korral (sh asjakohaste poliitikameetmete rakendamisel) on Eesti väikeasulate rahvastiku kasv või stabiilsus küll võimalik, kuid valdavas osas väikeasulates võib eeldada elanikkonna vähenemise ja vananemise trendi jätkumist. Kavandatavad arendusmeetmed peavad tagama ka selliste väikeasulate elujõu.

Riiklikul tasemel on läbivalt oluline olnud **haldusmuutuste mõju**. Aastate jooksul on kõige enam muutunud praegu põhiliseks haldusüksuseks olev valla-linna tasand: pärast Eesti riigi tekkimist 1921. a oli Eestis 387 valda, 19 alevit ja 13 linna. Aastatel 1938–1939 viidi Eestis läbi maailma esimene keskuskohti arvestav haldusreform, kus 398 omavalitsust kujundati 281-ks põhimõttel, et inimene saaks ka jalgsi ühe päevaga vallamajas ära käia ja ühtlasi keskusest teisedki teenused kätte.

1950. aastatel toimus stalinlik piiride ümberjoonistamine 651 külanõukoguks, 39 rajooniks ja 3 oblastiks. Kohaliku elu korraldajatena olid aga veelgi olulisemad ca 2500 kolhoosi-sovhoosi ja alguspäevil ka masina-traktorijaamad, mis 1980. aastaks liideti umbes 300 ühismajandiks. Lisaks veel kalurikolhoosid, maaehituskeskused, kaevandused, tehased, metsamajandid, metsakombinaadid, aga ka vanglad ja sõjaväeosad: suured ja tugevad, oma territooriume ise haldavad, tootmist, elamumajandust ja teenuseid korraldavad üksused.

Üleminekuaega 1990. aastatel iseloomustas alul väikeste kohalike omavalitsuste taastamine ning hilisem halduslik tsentraliseerimine ja regionaalsete erisuste kasv. Iseseisvumisel taastati nostalgia ajendatuna, rea teiste Ida-Euroopa maade kombel, varasemad haldusstruktuurid: külanõukogude piirides sõjaeelsed väikevallad ja rajoonide piirides maakonnad. 1992. aastal kaotati maakondliku tasandi omavalitsus. Maavalitsuste ülesandeid anti ministeeriumitele ning maavanemate tähtsust ja vahendeid vähendati, mis ei võimaldanud tagada tasakaalustatud regionaalset arengut. 2018. aastast kaotati maavalitsused, mis olid hea seisnud maakonna eri piirkondade tasakaalustatud arengu eest. Omavalitsuste ühinemisega 2017. aastal vähenes oluliselt omavalitsuste arv.

Hiljuti toimunud haldusmuutuste kontekstis on oluline leida **uus institutsionaalne eestvedaja**, kes võtab kokku piirkonna ettevõtjad ja teised osalised, (kaas)rahastab ettevõtluskeskusi, kavandab ja rajab taristut, korraldab transporti ja haridust suuremal territooriumil kui praegused KOV-id. Kui piirkonnas ei suudeta või ei taheta juhtida uute ettevõtete teket ja

sisenemist, siis ei ole ka põhjust oodata, et noored haritud inimesed sinna elama tuleksid. Kahanevas piirkonnas ei ole põhjust infrastruktuuri ja teenuseid uuendada.

Väikelinnad sõltuvad hierarhias kõrgemal olevate **maakonnakeskuse suutlikkusest** luua töökohti ja pakkuda teenuseid. Alla 10 000 töötajaga üksus ei ole üldjuhul piisavalt võimekas, et ettevõtlust arendada (näiteks Taanis ja Soomes määrati haldusreformi läbiviimisel omavalitsuse elanike arvu alampiiriks 20 000). Kas väikelinnadest uusi pealinna kujundama asuvad liidrid suudavad näha suuremate struktuuride eeliseid, et neid ühiselt rahastada? Või piisab neile kätte võidetud positsioonist ja selle hüvedest, mida Fabricio Barca⁹ nimetas „*rent seeking*-uks”.

3.2. Väikeasulaid mõjutavad sisemised tegurid

Väikeasulate sisemised tegurid on kohapõhised tegurid, mida asula saab kohalikul tasemel teatud määral suunata: kohalikud arengukavad ja üldplaneeringud keskenduvadki reeglina sellele, kuidas laiematest suundumustest kasu saamiseks ja ohtude vältimiseks paremini ära kasutada sisemisi tugevusi ning kuidas vähendada sisemiste nõrkuste mõju.

3.2.1 Väikeasulate sisemised tugevused ja nõrkused

Majanduslikust vaatepunktist on väikeasulate nõrkusteks **väike rahvaarv** ja **madal asustustihedus**. Elanike väike arv avaldub majanduslikus mõttes kõige üldisemalt teenuste kesises nõudluses ja pakumises. Teenuste arengut takistab elanike vähesest arvust tulenev väike nõudlus, mistõttu väikeasulates puuduvad paljud avalikud ja erateenused, mida linnaelanikud saavad tarbida kodu lähedal. Maa-asulates puuduvad üldjuhul kutse- ja gümnaasiumiharidus, kõrgharidus ja rakenduskõrgharidus, tervishoiuteenused (seoses esmatasandi tervishoiu reformiga liiguvad Eesti enamikest maa-asulatest välja ka esmatasandi tervishoiuteenused) ja vaba aja teenused. Ka ühistranspordiühendus on linnadega võrreldes oluliselt hõredam. Kokkuvõttes tähendab see väikeasulate elanikele teenuste halvemat kättesaadavust, mida eeldatavalt kompenseerivad loodusmaastike esteetiline ja puhkeväärtus ning puhtam keskkond. Teiselt poolt ei ole maa-asulate elanike väike arv ja tööjõuturg tööandjatele, sh teenuste osutajatele atraktiivsed. Muude tegurite samaväärsusel on paremad arengueeldused suurema elanike arvuga väikeasulatel.

Maapiirkondade **hõredam asustus ja väiksem elanike arv** tähendab suuremaid ühikukulusid ja nii sotsiaalse kui ka tehnilise taristu ehitamise ja hooldamise väiksemat kulutõhusust. **Samas võib maa-asulate hõredam asustus olla ka tugevus**. Üldjuhul tähendab hõredam asustus maa oluliselt madalamat ühikuhinda, mis muudab selle konkurentsivõimeliseks suure maakasutusvajadusega ettevõtluse jaoks. Ka üksikisiku vaatepunktist võib madalam elanike tihedus olla positiivne, tähendades suuremat privaatsust, võimalust kujundada endale ja

⁹ Vt Barca, F. (2009) An agenda for a reformed cohesion policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations.
http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/policy/future/pdf/report_barca_v0306.pdf.

oma perele avaramat eluruumi. Tugevuse või nõrkusena võivad väljenduda väikeasulate teisedki eripärad¹⁰:

- Asula hoonestuse laad (hõre või kompaktne asustus, üksikelamud, üksikud korterelamud, korterelamute rühmad).
- Ruumi loovate märgiliste hoonete olemasolu, paiknemine ja seisukord (mõisad, kirikud, kolhoosikeskuse kompleksid), muude hoonete olemasolu, paiknemine ja seisukord (toimivad või mittetoimivad laudad, toimivad või mittetoimivad tööstus- ja laokompleksid).
- Asula ja selle lähiala tunnetuslikud, esteetilised ja looduslikud väärtused (maastikud, veekogud, vared, heakord). Asula ja selle lähiala ajalooline taust, kultuuriline eripära ja identiteet.
- Asula ja selle lähiala majandusstruktuur (ettevõtted ja töökohad): põllumajandus, kalandus, metsandus, toidutööstus, muu tööstus jne.
- Asula ja selle lähiala maakasutuse iseloom (põllumaa, metsamaa, tootmisküla, elamumaa, keskuse olemasolu jms).

3.2.2. Sisemised arenguvõimalused

Kõikides rikastes demokraatlikes riikides on tugevnenud vabakonnad ehk **mittetulundussektor** ning see on võimaluseks ka Eesti väikeasulates. Mida enam on inimestel vaba aega, haridust ja suhtlemisvõimalusi, seda enam kasvab kodaniku roll ühiskonnas.

Euroopa Liidu struktuurifondide kasutamise võimalus, nt Leader-programm, on andnud suure tõuke maaelu edenemisse ning **teotahtelise ja õpivõimelise kogukonna eestvedajate kujunemisse**. Projektkirjutamine on saanud paljudele igapäevaseks. **Kohalike juhtide juhtimiskoolitustesse panustamine on väikeasulate edasise arengu oluline osa, sest kohalikel liidritel on uuenduste selgitamisel ja läbiviimisel võtmeroll**. Kogukonna eestvedajatel on märksa enam võimalusi olla informeeritud olulistest muutustest: nad on üldjuhul haritumad, hea võõrkeelte oskuse ja laiemal tutvusvõrgustikuga ning suudavad oma mõtteid nii kirjas kui sõnas paremini väljendada.

Nii väikeasulate probleemidest teavitamisel kui väljakutsete ühisel lahendamisel on palju abi massimeediast. **Kogukonnatöö tõhustamiseks võiks korraldada koolitusi**, mille käigus õpitakse nii eri teabekanalite kasutamist kui ka meediamaaastikul suhtlemist. Suhtlemise nutikus avab külakogukondadele uusi võimalusi oma vajadusi ja võimalusi ühiskonnale teadvustada.

Praegu tekivad traditsiooniliste ühenduste kõrvale **uued alternatiivkogukonnad**, mis võivad eristuda nii elanike väärtushinnangute, huvide kui ka elulaadi poolest (tervise väärtustamine, mahetootmine, loomekülad, ökokülad vms). Selliste kogukondade kaasamine arendustegevusse rikastab ideedega ja lisab võimalusi **külaliikumiste edendamiseks**.

Suurema avatuse ja rahvusvahelistumise puhul hakkab väikeasulaid ohustama kaitsereaktsioonina tekkiv **sulgumine ja võõrandumine, mida kohtab siis, kui piirkonda**

¹⁰ Kvantitatiivselt väljenduvaid näitajaid on iga asula kohta kogutud ka uuringu tüpoloogial aluseks olevas andmestikus, mille kohta on üldine kokkuvõtte tehtud tüüpide kaupa toodud statistilistes läbilõigetes (vt ptk 5.3.). Valik andmetest on esitatud ka uuringu kaardirakenduses.

tulevad uued elanikud, kuid uus ja vana kogukond ei leia ühisosa. Mitmed vallad ja väikelinnad, kus ei ettevõtete ega avaliku sektori juhid ei suuda või ei taha muutustega kaasa minna, on ilmselt liigselt sulgunud. Toimub nn kohahoidmine ja aktiivsemaid inimesi pigem isegi tõrjutakse. Seega on **väikeasulate puhul oluline tunnistada segregatsiooni eri tahke** (vt järgmist tekstikasti). **Samas on ka sisse­rän­nanutele oluline leida ühisosa põlisasukatega.**

SOTSIAAL-RUUMILISE**SEGREGATSIOONI****TUNNISTAMINE****MAAKOHTADES**

Kuigi sotsiaal-ruumilist segregatsiooni ja kihistumist on siiani käsitletud pigem linnakontekstis (Mägi jt. 2016), on kihistumine oluline teema ka maakohtades (Annist 2011, 2017). Antud uuringu raames läbi viidud kohtvaatluse ja intervjuude põhjal ühes „sotsialismijärgses keskusasulas“ võib eristada mitmeid kihistumise mõõtmeid: noorte ja eakate, püsivate ja hooajaliste elanike, eestlaste ja mitte-eestlaste ning hakkamasajate ja „probleemsete“ perekondade vahel. Sotsiaalse kihistumisega võib kaasneda teineteise sildistamine, häbimärgistamine ja süüdistamine näiteks puuduva panuse eest („noortel puudub armastus töö vastu“, „kui sa hoolitseks oma tervise eest, saaksid ka ise heakorda panustada“). Kihistumisel on seega oluline **mõju koha elujõulisusele**. Ühest küljest määravad sellised *meie-teie* diskursused, *kelle oma* on teatud koht ehk kui avatud ja vastuvõtlik on asula. Teisest küljest viib sotsiaalne kihistumine tihtipeale ka ruumilise eemaldumise ja vähema ühistegevuseni. Segregatsiooni teema tunnistamine on seega oluline ka väikeasulates ja ei ole üksnes suurlinnade probleem.

Annist, A. (2017). Maaelu muutuv tähendus ja väljaränne. Emigration and the changing meaning of Estonian rural life. Tammaru, Tiit (Toim.). Eesti Inimarengu Aruanne: Avatud Eesti. Estonian Human Development Report: Open Estonia. (247–254). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.

Annist, A. (2011). Otsides kogukonda sotsialismijärgses keskuskülas. Arenguantropoloogiline uurimus. [Seeking community in postsocialist Estonian centralised villages. A study in the anthropology of development]. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Mägi, K.; Leetmaa, K.; Tammaru, T.; van Ham, M. (2016). Types of spatial mobility and change in people's ethnic residential contexts. Demographic Research, 34 (41), 1161–1192.10.4054/DemRes.2016.34.41

Edukate majanduste analüüsimisel on leitud kindlaid seoseid nn sotsiaalkapitali ja arengu vahel. Arvukate organisatsioonidega, tihedalt suhtlevad regioonid loovad usaldusliku keskkonna – miljöö, milles majandussuhted, teadmiste vahetus ja innovatsioon toimivad latusalt. Eestis on **ühistegevuse juured** pika ajalooga ja sügaval rahva kollektiivses mälus alates traditsioonilistest talgutest 18. sajandi alguse (mõisa)omavalitsuste ja hilisema rahvusriigi ülesehitamiseni. **Ühtehoidmine** kujuneb kohalikus suhtlusruumis. Oluline on mõista isiklike identiteetide paljusust, alustades perekondlikest ning lõpetades rahvuslike ja religioossetega, millest igaüks on territoriaalselt „ankurdatud“. Ühtehoidmise tugevus sõltub iga identiteedi tasandil toimuvast suhtlusest ja osalemisest selle ühistegevuses. See tähendab, et kui külaselts on aktiivne ja osalus selle tegevuses laialdane, on ka küla enesetunnetus märksa tugevam.

Ettevõtete, organisatsioonide ja kodanikuühenduste arv ning nende tegevuses osalemine on parim sotsiaalse kapitali näitaja. Tihe, osalt omavahel konkureerivate, kuid teatud küsimustes koostööd tegevate ettevõtete ja sotsiaalsete struktuuride võrgustik moodustab **uuendusliku igapäevase suhtluskeskkonna**, mis on oluline uute ettevõtmiste allikas ning traditsioonide ja mälu kandja. Selle tekkes mängib tähtsat rolli piirkonna **kohakuvand ja selle teadlik kujundamine** (vt tekstikasti).

KOHAKUVANDI VÄLJAKUTSED JA VÕIMALUSED VÄIKEASULATES

Lisaks käegakatsutavatele probleemidele (nt töökohtade puudumine, noorte väljaränne, teenuste kadumine), võivad väikeasulate elujõulisust mõjutada ka nõrked tegurid. Arvestades tänapäeva turumajanduse konkurentsiloogikaga, mis ei puuduta ammu enam ainult ettevõtteid, vaid ka kohti, konkureerivad asulad ettevõtluse, elanike, turistide ja investeeringute pärast. Sellel taustal mängib kohakuvand järjest olulisemat rolli, aga mitte ainult väljaspoolse konkurentsieelise tekitamise, vaid ka kohalike inimeste enesehinnangu ja kohaarmastuse tõstmisel. Väikeasulad võitlevad tihti kas olematu või halva kohakuvandiga (Plüschke-Altof 2017). Seda on näidanud ka uuringu käigus läbi viidud intervjuud, kus kohalikud ise küll tundsid uhkust näiteks oma elukoha ilusa looduse ja mõisapargi üle, muretsesid aga samas selle koha nähtamatuse pärast Eestis või ebamäärase, halva või mitte püsiva kuvandi ja identiteeti pärast. Kuigi suurtel asulatel ja linnadel on tihtipeale eelis kohakuvandi loomisel ja turundamisel, on see ka väikeasulate jaoks oluline teema. Ühest küljest võib koha nähtamatusega ja halva kuvandiga kaasnev häbitunne mõjutada kohalike inimeste käitumist ja valmisolekut arengusse panustada (nt turismipotentsiaal jääb arendamata). Teisest küljest on ka väikeasulate seas edukaid näiteid üle Eesti, näiteks Setomaal (Plüschke-Altof 2018), kus kohakuvandi loomisega saavutatakse head tulemused. Uurimistöös Valgamaal toodi näiteks välja kuidas avalikku ruumi panustamine (keskväljakud, mõisapargid, jõeääred) ning kultuuripärandi ja loodusrikkuse eksponeerimine on vähemalt kohalike inimeste enda kuvandit oma kodukohast positiivselt mõjutanud.

Plüschke-Altof, B. (2018). Re-inventing Setomaa: The Challenges of Fighting Stigmatisation in Peripheral Rural Areas in Estonia. *Geographische Zeitschrift*, 106 (2), 121–145.10.25162/gz-2018-0010.

Plüschke-Altof, B. (2017). Images of the Periphery Impeding Rural Development? Discursive Peripheralization of Rural Areas in Post-Socialist Estonia. (Doktoritöö, University of Tartu). Tartu: Tartu University Press.

Eesti külakogukondade seab raskete valikute ettekohaliku elu kaugenemine maaga seotud tootmisest ja maa kui tootmisvahendi minek suuromanike kätte, aga ka elanikkonna ja kohaliku turu kahanemine, talunike pensionile jäämine jmt. Kui kogukond on tugev ja tulevikku vaatav, on ta väärikaks partneriks ettevõtjale, eriti kui viimane on sama kogukonna liige. **Kogukonna liidritel on oluline roll ka kogukonna ja ettevõtjate vahelise sideme hoidmises.** Selle sideme üheks osaks võib olla kohaliku toodangu omatarbimise suurendamine ning lisandväärtuse tekitamine tootmise ja turunduse võrgustikupõhise korralduse, näiteks ühistulise tegevuse kaudu. **Oluline on töökohtade vahendamine kohalikele elanikele,** aga võimalusel ka nt tegevust lõpetavate talude abistamine uute omanike leidmisel.

Kohaliku omavalitsuse tasandil mõjutavad maa-asulate arengut ja elujõudu ühelt poolt kohalike avalike teenuste kättesaadavus (nt sotsiaaltöötajate vastuvõtupunktide, raamatukogude ja muude teeninduskohtade tihedus), teisalt aga kogukondade ja nende hallatud kogukonnakeskuste-külamajade olemasolu. Näiteks Võrumaal leiab väga erinevaid elujõulisi asulaid, mis Võru lähedal orienteeruvad linna pakutud teenustele, kuid kaugemate kogukondade puhul korraldavad vajalikud teenused ise¹¹. Seda toetab kaasavate ja osalust motiveerivate valitsemismudelite rakendamine. Positiivseks arenguteguriks (ja ühtaegu selle indikaatoriks) on maa-asula (või asulate rühma) **külakogukondade ja -vanemate kaasatus** kohaliku omavalitsuse tegevusse selliselt, et kogukondadele delegeeritakse **õigusi-kohustusi**

¹¹ http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/42730/Koue_Maarja.pdf

ja vahendeid (nt teenuste osutamiseks). Maaliste valdade ja **keskuslinnade omavalitsuste maakondlik või regionaalne koostöö võimaldab** teenuste korraldamisel ja osutamisel kasutada maa-asulate elukvaliteedi parendamiseks linnaliste keskuste ressursse.

4. Eesti väikeasulate tüpoloogia lähtekohad ja andmed

4.1. Lähtekohad tüpoloogia koostamisel

Eesti asustussüsteemi uurimisel on võrdlemisi pikk ajalugu, mille jooksul on koostatud asulate tüpoloogiaid vastavalt sellele, milline aspekt on uurijaid huvitanud. Tüpoloogiate koostamise aluseks on olnud erinevad näitajad: linnade funktsioonid, keskuse-tagamaa seosed, asula suurus, ettevõtluse iseloom (nt tööstus), morfoloogia jms.

Käesoleva uuringu põhiliseks uurimisküsimuseks on väikeasulate **elujõulisus**. Uuringus loetakse elujõu peamiseks komponendiks **väikeasulate rahvastiku demograafilist olukorda**: milline on elanike arvu muutuse trend (kasvav/kahanev) ja kas asulates on järelkasvu (lapsi vanuses 0–14).

Analüüsiks kasutati ka andmeid, mis võimaldavad statistilisel kujul anda ülevaate asulate sisemistest tugevustest või nõrkustest: selleks koguti statistilist infot, mille üle-eestiline **katvus ja kvaliteet (usaldusväärsus) hinnati heaks ja mida oli võimalik omistada uurimisüksuse – asustusüksuse – tasemele**. Tüpoloogia koostamisel peeti oluliseks, et tüpoloogia saab põhineda vaid olemasolevatele **andmetel** ning andmeanalüüsil¹².

Uuringus kasutati **kättesaadavaid** andmebaase, uuringuid ja teisi andmeallikaid. Uuringu lühikese teostamisaja tõttu kaardistati täiendavalt vaid ühe valdkonna – ajalooliste tõmbekeskuste (kihelkonna-, kolhoosikeskused jt) andmed, mida tehti arhiivi- ja kaardimaterjalide põhjal.

Uuringu objektiks on kõik Eesti väikeasulad (linnad, alevid, alevikud ja külad), mis ei ole maakonnaplaneeringutes määratud maakondlikeks või piirkondlikeks keskusteks. Uuringu andmestik hõlmab seega lõviosa Eesti asulatest: **4644 asustusüksust**¹³. Uuritavate asulate seas on 5 linna, 2 linnaosa (Kohtla-Järve linnaosad eraldi asustusüksustena, millele erinevalt teistest osadest ei ole omistatud kõrgema järgu keskuse taset), 9 alevit, 175 alevikku ja 4455 küla.

Uuritud 4644 asustusüksust on väga erineva rahvaarvuga. **Uuringu raames loeti väikeküladeks** need asulad, kus elas 2017. a seisuga kuni 20 inimest. Edasises analüüsis nende külade täpsemaid näitajaid ei arvatatud, sest valimi väiksuse tõttu ei ole iga väikeküla kohta sisukate ja kaugeleulatuvate järelduste (asula elanike sotsiaal-majandusliku olukorra vms kohta) tegemine võimalik. Summaarne kokkuvõte väikeküladest on esitatud uurimuse alapeatükis 5.3.6. Uuritud 4644-st asustusüksusest on selliseid väikekülasid **1463** ehk tervelt 31,5% kõikidest väikeasulatest.

¹² Andmete olemasolu ja katvus/kvaliteet määras otseselt, millist tüpoloogiat on võimalik moodustada. Näiteks üle-eestilise suvilapiirkondade kaardistuse puudumisel ei olnud selliste asustusüksuste kajastamine võimalik. Ettevõtete tegevusaladega seotud andmestiku ebapiisava katvuse tõttu (nt asula 20-st ettevõttest on tegevusala näidatud vaid kahe kohta) ei olnud võimalik usaldusväärselt väita, et tegemist on monofunktsionaalse või mitmekülgse majandusega asula, tööstusasula või kaevandusasulaga vms.

¹³ Asustusüksuste koguarv on 4715, sealjuures loetakse eraldi asustusüksusteks Tallinna ja Kohtla-Järve erinevaid linnaosi. Maakondliku või piirkondliku keskuse staatusega asustusüksusena on seega määratletud 70 üksust.

Uuringu puhul tuleb silmas pidada, et mõne pere lisandumine või lahkumine võib mõjutada ka uuringus väikeküladeks liigitatud küladest pisut suurema rahvaarvuga asulaid. 2017.a oli Eestis 1453 küla, mille rahvaarv jäi vahemikku 21–50.

4.2. Tüpoloogia aluseks olevad andmed

Andmed on esitatud **2017.a haldusjaotuse alusel** (asula paiknemise määramiseks on kasutatud reformieelset haldusjaotust), sest reformieelse jaotuse andmed olid uuringu koostajate hinnangul paremini kätte saadavad ja kasutajasõbralikumad. Uuringu kaardirakenduses on võimalik sisse lülitada ka praeguste omavalitsuste piirid (st näha asula kuuluvust praeguse haldusjaotuse järgi).

Tüpoloogia aluseks on kasutatud järgmisi **allikaid**:

- maakonnaplaneeringud;
- maakonnaplaneeringu alusuuring „Uuring era- ja avalike teenuste ruumilise paiknemise ja kättesaadavuse tagamisest ja teenuste käsitlemisest maakonnaplaneeringutes”, Tartu Ülikooli RAKE 2015;
- Toimepiirkondade määramise alusuuringu (2014) andmetabel;
- Statistikaameti andmed (REL 2000, 2011, avaandmed, päritud andmed);
- Maa-ameti andmed (vallakeskused enne ja peale reformi);
- täiendavalt kaardistatud andmed (vt lisa 1: andmeallikate ülevaade).

Tüpoloogia koostamiseks koguti väga laialdane andmebaas, mis on **andmetabelis** koondatud teemaplokkidesse: rahvastiku demograafia, rahvastiku sotsiaal-majanduslik olukord, ettevõtlus, elamufond, tööränne (seos kõrgema taseme keskusega) ja asula ajalooline taust. Andmete kogumisel peeti silmas, et need aitaksid selgitada aspekte, mis on seotud asula elujõulisusega: näiteks kui palju inimesi rändab igapäevaselt keskuslinna või kas asulas võib ajaloolise tausta tõttu olla väheatraktiivseid nõukogude perioodil ehitatud korterelamuid. Igas teemaplokkis on olulisemate, nn võtmetunnuste põhjal välja toodud ka teemaploki tüübid.

Samuti on moodustatud kokkuvõttev plokk, mis koondab kõiki teemaplokkide raames esitatud alamtüüpe. Andmetabelis on kasutatud järgmisi koode ja lühendeid:

999999 – andmed puuduvad

888888 – andmeid ei väljastata andmekaitse eesmärgil

n/a – väärtust ei ole võimalik määrata (nt leitavatel tunnustel, alamtüüpidel)

TPK 2014 – uuring „Toimepiirkondade määramine”, Statistikaamet 2014

KEK – kolhoosidevaheline ehituskontor

EPT – Eesti Põllumajandustehnika

5. Asustuse tüpoloogia

5.1. Üldine tüpoloogia

Väikeasulate üldtüpoloogia põhialuseks on **rahvastiku demograafiline olukord asulas**. Demograafilist olukorda näitab kõige paremini elanike arv, nende muutus (trend 2000.–2017. a) ja laste praegune osatähtsus asula vanusjaotuses (0–14-aastaste protsent asula elanikest, 2017)¹⁴. Mõlemale valitud tunnusele määrati klassid (vt tabel 3).

Rahvastiku muutust asulas on vaadeldud 2000. ja 2017. a rahvaarvu vahena. Kuna periood on võrdlemisi pikk, võisid asulad 17 aasta jooksul kasvada ja taas kahaneda (rahvastiku $\cap$ -kurv), teisalt ka kahaneda ja uuesti kasvada ($\cup$ -kurv). Et uuringu eesmärgiks on vaadelda võimalikult pikka aegrida, siis perioodi siseseid väiksemaid kasve-kahanemisi ei analüüsitud.

Perioodi 2000.–2017. a kasvutrendiks loeti selle ajavahemiku rahvaarvu osatähtsuse muutust väärtuses +1% ja enam. Stabiilseks/mõõdukalt kahanevaks liigitati asulad, mille rahvaarvu muutus on 0...–10%. Kahanevateks määrati asulad, mille kahanemine oli üle 10%.

Laste osatähtsuse puhul on lähtutud 2017.a Eesti keskmisest ning laste olemasolust asulas.

Tabel 3. Üldtüpoloogia aluseks olevad tunnused ja tunnuseklassid

	Tunnus	Alusandmed	Tunnuse klassid
1.	Asula elanike arvu trend 2000–2017	2000 REL, Statistikaamet 2017, Statistikaamet	• Kasvav : + 1% ja enam • Stabiilne ja mõõdukalt kahanev: muutus 0 ja kuni –10% • Kahanev: kahanemine üle 10%
2.	Vanusrühma 0–14 osatähtsus, 2017 (laste osatähtsus)	2017, Statistikaamet	• Uuritavate asulate keskmine ja üle (16,77%, 2017) • Alla keskmise • Lapsed puuduvad

Kahe tunnuse ja kuue tunnuseklassi puhul on võimalik moodustada üheksa asula alamtüüpi/kombinatsiooni (vt joonis 19).

KASVAV: 1. Kasvav ja lastega 2. Kasvab, väheste lastega 3. Kasvab, lasteta	STABIILNE/MÕÕDUKALT KAHANEV: 1. Stabiilne/vähe kahanev, lastega 2. Stabiilne/vähe kahanev, väheste lastega 3. Stabiilne/vähe kahanev, lasteta	KAHANEV: 1. Kahanev, aga lastega 2. Kahanev, väheste lastega 3. Kahanev ja lasteta (hääbuv)
--	---	---

Joonis 19. Asulate alamtüübid

¹⁴ Asustusüksuste tasemel ei ole arvestatud prognoosidega: et neid on sel tasemel keeruline koostada, siis ei ole vastaval tasemel tehtud ka alusuuringuid.

Jooniselt 19 võib näha, et nii kasvava, stabiilse/mõõdukalt kahaneva kui ka kahaneva rahvastikutrendi puhul võib laste arvukus olla väga erinev, ulatudes laste rohkusest laste puudumiseni ¹⁵.

Arvestades eeltooduga on joonise 19 põhjal moodustatud neli üldisemat asulatüüpi ja üks erandlik klass, kuhu kuuluvad lasteta asulad (vt joonis 20). Asulate järjestust võib siinkohal lugeda ka järjestuseks demograafiliselt kõige elujõulisemast kõige probleemsemani. **Antud tüpoloogia põhjal ruumiotsuseid tehes tuleb aga asustusüksuse kõrval vaadata ka laiemaid seoseid (kandi ja piirkonna taset), sest analüüsitavad väikeasulad on naaberasulatega tihedalt seotud ning paiknevad asustussüsteemi kindlates osades.**

Lasteta asulad liigitati eraldi gruppi, kuhu kuuluvad kõik lasteta asulad hoolimata sellest, millised rahvastiku kasvu-kahanemise protsessid seal aset leiavad. Lasteta asulad on üldiselt pigem erandlik ja vähearvukas grupp, mistõttu neid ei ole otstarbekas kahanemise-kasvu seisukohast ükshaaval analüüsida (vt iga määratud tüübi kohta täpsemalt alapeatükis 5.3).

ASULATE ÜLDISTATUD TÜÜBID

1. Kasvav ja lastega
2. Kasvav väheste lastega
3. Stabiilne/vähe kahanev, laste ja väheste lastega
4. Kahanev laste ja väheste lastega

Lasteta asulad (nii kasvavad, stabiilsed kui ka kahanevad)

Joonis 20. Asulate üldistatud tüübid

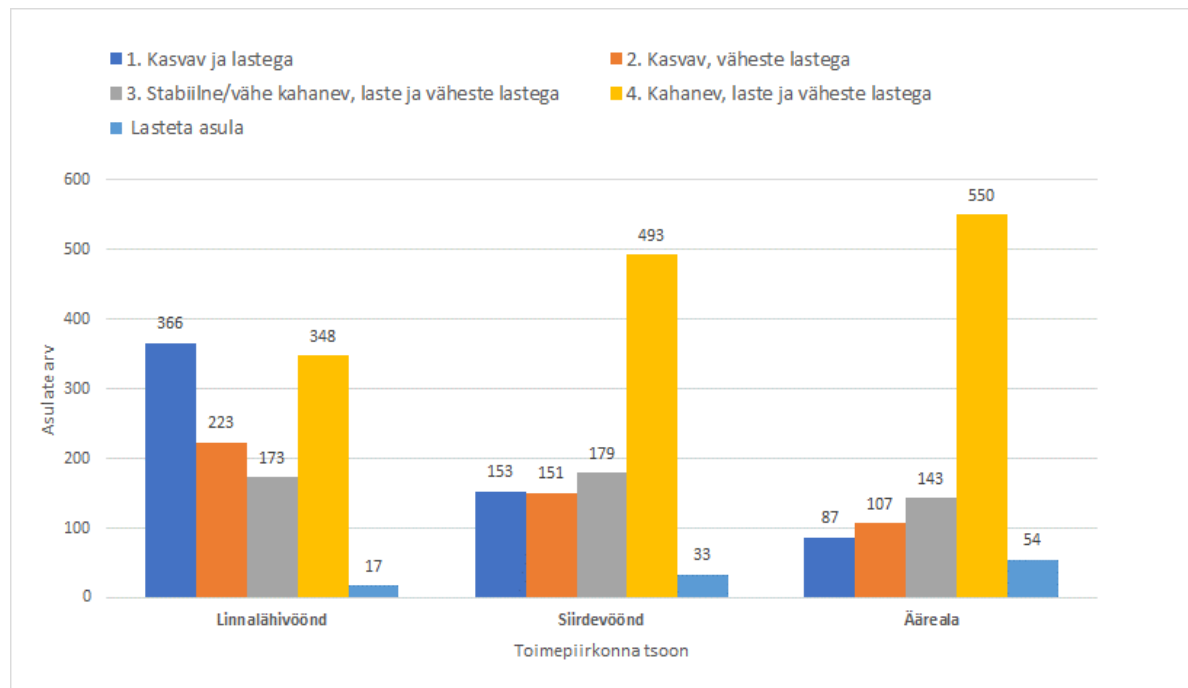
Määratud tüüpide järgi jagunevad asulad järgmiselt¹⁶:

1. Kasvav ja lastega	614 asulat
2. Kasvavad väheste lastega	495 asulat
3. Stabiilne/vähe kahanev, laste ja väheste lastega	503 asulat
4. Kahanevad laste ja väheste lastega	1423 asulat
Lasteta asulad	107 asulat

¹⁵ „Lastega“ tähistab tüpoloogias laste arvukust üle keskmise, „väheste lastega“ alla keskmise.

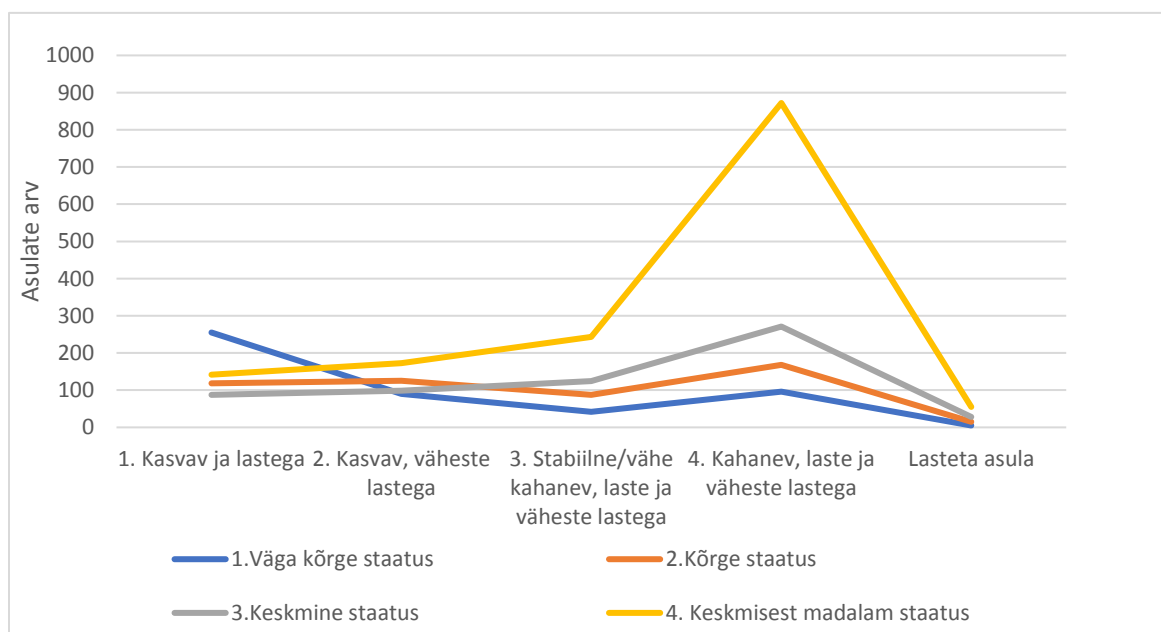
¹⁶ Asulatüüpi ei olnud võimalik andmete puudumise tõttu määrata 39 asula puhul.

ELUJÕULISUS ON OOTUSPÄRASELT SEOTUD PAIKNEMISEGA JA KAUGUSEGA SUURTEST KESKUSTEST (KAUGUSE MÕÕTMEKS ON PAIKNEMINE TOIMEPIIRKONNA TSOONIS).

ELUJÕULISUS ON SEOTUD SOTSIAALSE STAATUSEGA: KAHANEVAD ASULAD ON SUURES OSAS KA MADALA SOTSIAALSE STAATUSEGA.

Sotsiaalse staatuse mõõduks on brutopalk, hõivatud tööeliste, juhtide ja kõrgharitud osatähtsus. Keskmisest madalama staatuse puhul on enamik või kõik näitajad alla uuritavate asulate keskmise.

ERINEVA SOTSIAALSE STAATUSEGA JA ELUJÕULISUSEGA ASULAIK LEIDUB IGAS VÖÖNDIS, KÖRGE JA VÄGA KÖRGE STAATUSEGA ASULAIK LEIDUB ENIM LINNALÄHIVÖÖNDIS.

Toimepiirkonna tsoon	Sotsiaalmajanduslik staatus	Üldine tüüp elujõulisuse järgi				
		1. Väga elujõuline, kasvav ja lastega	2. Kasvav, väheste lastega	3. Stabiilne/vähe kahanev, laste ja väheste lastega	4. Kahanev, laste ja väheste lastega	Lasteta asula
Linnalähivöönd	1.Väga kõrge staatus	212	62	28	49	3
	2.Kõrge staatus	72	62	37	64	5
	3.Keskmine staatus	32	40	43	63	3
	4.Keskmisest madalam staatus	45	54	64	169	4
Siirdevöönd	1.Väga kõrge staatus	35	18	11	30	2
	2.Kõrge staatus	31	43	35	51	4
	3.Keskmine staatus	32	29	50	112	12
	4.Keskmisest madalam staatus	52	60	81	296	15
Ääreala	1.Väga kõrge staatus	7	7	3	15	
	2.Kõrge staatus	12	20	14	47	6
	3.Keskmine staatus	22	26	30	88	12
	4.Keskmisest madalam staatus	42	53	94	396	34

EAKATE OSATÄHTSUS VÖIB OLLA ÜLE KESKMISE KÖIKIDES ASULATÜÜPIDES, ENIM AGA ON SELISEID ASULAIK KAHANEVAS TÜÜBIS.

Üldistatud tüüp rahvastiku järgi	Eakate osatähtsus			Kokku
	Eakad puuduvad	Eakaid alla keskmise (18,11%)	Eakaid keskmiselt ja üle keskmise (18,11%)	
1. Kasvav ja lastega	2	440	172	614
2. Kasvav, väheste lastega	1	165	329	495
3. Stabiilne/vähe kahanev, laste ja väheste lastega		205	298	503
4. Kahanev, laste ja väheste lastega	2	416	1005	1423
Lasteta asulad	1	13	93	107
Kokku	6	1239	1897	3142

5.2. Teemavaldkondade alamtüübid

Uuringu raames koguti Eesti asulate kohta väga mitmekülgne andmestik, millest moodustatud teemaplokkide kaupa on asulatele määratud ka alamtüübid.

Üks teemaplokk võib hõlmata mitut alamtüüpi. Igas plokis toodud tunnustest on valitud kõige olulisemad, nn võtmetunnused, mis iseloomustavad teemaploki elujõulisust kõige paremini. Andmete üldistamiseks määrati igale tunnusele väärtusklass (nt üle keskmise, alla keskmise¹⁷, jaotus osatähtsuste kaudu).

Tabel 4. Teemavaldkondade alamtüüpide ülevaade

Teemaplokk	Võtmetunnus	Alamtüübi klassid	tunnuse	Andmetabelis alamtüübi nimi
1. Rahvastiku sotsiaal-majanduslik olukord	Asula elanike keskmine brutotulu (EUR, 2017)	Tunnuse klassid on võetud uuritavate asulate keskmise järgi:		Tüüp brutotulu järgi (2017)
	Töötavate osatähtsus tööelistest elanikest vanuses 15–64 (% , 2011)	- Brutotulu keskmine (1077 eur) ja enam; brutotulu alla keskmise		Tüüp töötavate tööeliste % järgi (2011)
	Juhtide osatähtsus tööelistest elanikest (% , 2011)	- Töötavate elanike osatähtsuse keskmine (56,5%) ja enam; osatähtsus alla keskmise		Tüüp juhtide % järgi (2011)
	Kõrgharitude osatähtsus 15+ elanike seas (% , 2011)	- Juhtide osatähtsus keskmine (12,8%) ja enam; osatähtsus alla keskmise		Tüüp kõrghariduse % järgi (2011)
		- Kõrgharitude osatähtsus keskmine (19%) ja enam, osatähtsus alla keskmise		
		- väga kõrge staatus (kõik võtmenäitajad on üle keskmise)		Tüüp rahvastiku sots.maj. järgi
		- kõrge staatus (enamus)		

¹⁷ Keskmised on arvutatud vaid käsitletavate asulate lõikes – nagu eelpool mainitud, ei kajasta uuring maakondlikke-piirkondlikke keskusi. Lisaks on keskmiste arvestusest välja jäetud väikekülad.

Teemaplokk	Võtmetunnus	Alamtüübi klassid	tunnuse	Andmetabelis alamtüübi nimi
		- võtmenäitajaid on üle keskmise) - keskmine staatus (võrdselt nii üle kui alla keskmise näitajaid) - keskmisest madalam staatus (valdav osa või kõik võtmenäitajad on alla keskmise)		
2. Ettevõtlus	Mikro-ja väike-ettevõtteid elaniku kohta (2017) Keskmisi ja suurettevõtteid elanike kohta (2017)	- Erineva suurusega ettevõtted - Keskmiselt (0,13) ja enam mikro-ja väikeettevõtteid - Alla keskmise mikro-ja väikeettevõtteid - Ettevõtlus puudub		Tüüp ettevõtluse järgi
3. Elamufond	Korterelamute % (REL 2011)	- Eramud ja väikeelamud (korterelamud puuduvad) - Väike korterelamute % (kuni 10%) - Mõõdukas korterelamute % (11–30%) - Kõrge ja väga kõrge korterelamute % (31% ja enam)		Tüüp elamuliigi järgi
	Eluruumid ehitatud 1961–2000 % (2017)	- 1961–2000 ehitatud eluruumid puuduvad - Kuni 30% eluruumidest ehitatud 1961–2000 - 30–49% eluruumidest ehitatud 1961–2000 - 50% ja enam eluruumidest		Tüüp ehitusaasta järgi (1961–2000)

Teemaplokk	Võtmetunnus	Alamtüübi klassid	tunnuse	Andmetabelis alamtüübi nimi
		ehitatud	1961–2000	
4. Tööränne	Pendelränne ja välismaal töötamine % (kokku)	- tööränne on alla 20% - tööränne on 20–39% - tööränne on 40–59% - tööränne on 60% ja enam		Tüüp töörände järgi
5. Kujunenud tõmbekohad	Kihelkonnakeskus Õigeusukogudus Kolhoosi/sovhoosi keskus (1986. aastaks ¹⁸)	- Kihelkonnakeskus - Kolhoosikeskus - Kihelkonna-kolhoosikeskus		Tüüp ajaloolise tausta järgi
	Vallakeskus 2017 Vallakeskus 2018	- Ei ole vallakeskus - Reformieelne vallakeskus - Reformijärgne vallakeskus		Tüüp halduskeskuse järgi

¹⁸ Käsitletud on asulate ajaloolist tausta, mis on oluliselt mõjutanud asula välisilmet. Kihelkonnakeskused on määratud kihelkonnakirikute paiknemise järgi. Kuna teatud osa Eestist katavad kihelkonnakirikute asemel õigeusukirikud, on antud rühma arvatud ka tegutseva õigeusukogudusega asulad.

5.3. Ülevaade asulatest tüüpide kaupa

Järgnevates alampeatükkides on esitatud asulatüüpide kirjeldused ja asulaid iseloomustav statistiline ülevaade. Asulate statistiline läbilõige peegeldab teatud seaduspärasid: nt kasvavates asulates on sotsiaalne staatus pigem kõrgem kui kahanevates asulates, kahanevates asulates on valdavalt ka kõrgem eakate osatähtsus jms. Samas näitavad statistilised läbilõiked, et ka määratud tüübi siseselt on asulate rahvastiku demograafiline ja sotsiaal-majanduslik staatus, elamufondi olemus, töörande iseloom jt näitajad väga erinevad.

5.3.1. Kasvavad ja lastega väikeasulad

Tüübi kirjeldus

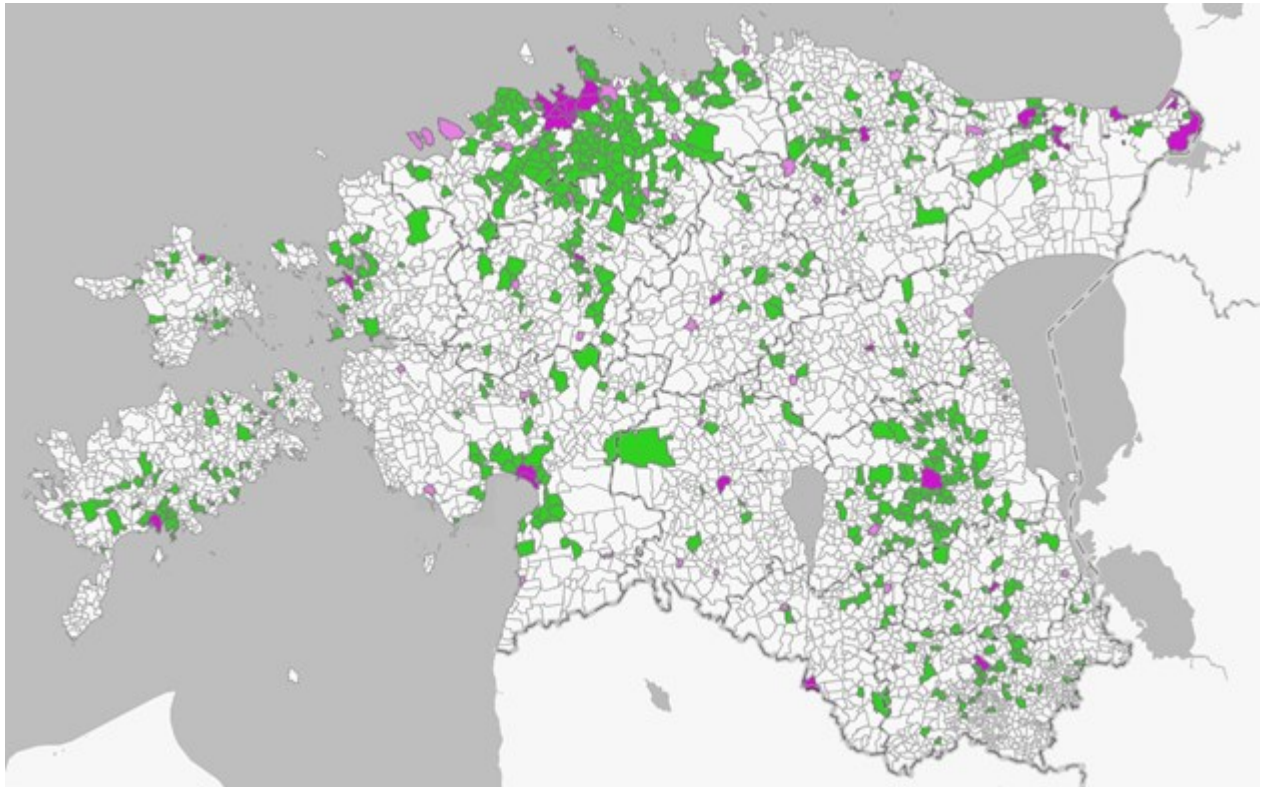
Kasvavad ja lastega asulad on sellised asulad, mille rahvastikumuutus on perioodil 2000–2017 olnud positiivne ja kus lapsi on 2017. a seisuga üle 16,77%.

Asend

Ruumilise paiknemise poolest asuvad kõige elujõulisemad asulad suuresti Tallinna linnaregioonis, samuti teiste suuremate linnade (nt Tartu ja Pärnu) linnaregioonides (joonis 21). Paiguti leidub koondumiskohti ka väiksemate linnade lähialas – nt Kuressaare, Haapsalu, Võru, Kohtla-Järve – Jõhvi linnastu jt lähistel, mis näitab, et nende linnade toimimine maakondlike keskustena (tõmbekeskusena) on hea. Samas toob elujõuliste asulate paiknemine välja ka need maakonnakeskused ja piirkonnakeskused, mille toimimine tõmbekeskusena on mõnevõrra nõrgem, nt Valga, Viljandi, Paide, Lihula jt.

Kasvavaid ja lastega asulaid leidub aga ka maakondlikest-piirkondlikest keskustest eemal: atraktiivseteks asulateks on külad Saare- ja Hiiumaal, samuti muud rannikupiirkonnad.

Kasvavaid ja lastega asulaid leiab ka vähem ootuspärastest piirkondadest, nt ulatusliku territooriumiga ja hõredalt asustatud Sandra küla Soomaal (39 elanikku), mille kasvava elanikkonna ja laste arvukuse taga on tõenäoliselt paar külla kolinud peret, kuhu on sündinud lapsed. Väiksema rahvaarvuga külade kuulumist kasvavasse tüüpi (või ka teistesse tüüpidesse) võivad seega mõjutada vaid mõne pere elukohaeelistused. Selge asukohaeelise puudumisel mängivad kindlasti olulist rolli küla spetsiifilised tugevused (vt alapeatükis 3.2.2).

Joonis 21. Kasvavad ja lastega väikeasulad on tähistatud rohelisega, lillakasroosade toonidega on märgitud maakondlikud ja piirkondlikud keskused. Allikas: rakenduse väljavõte

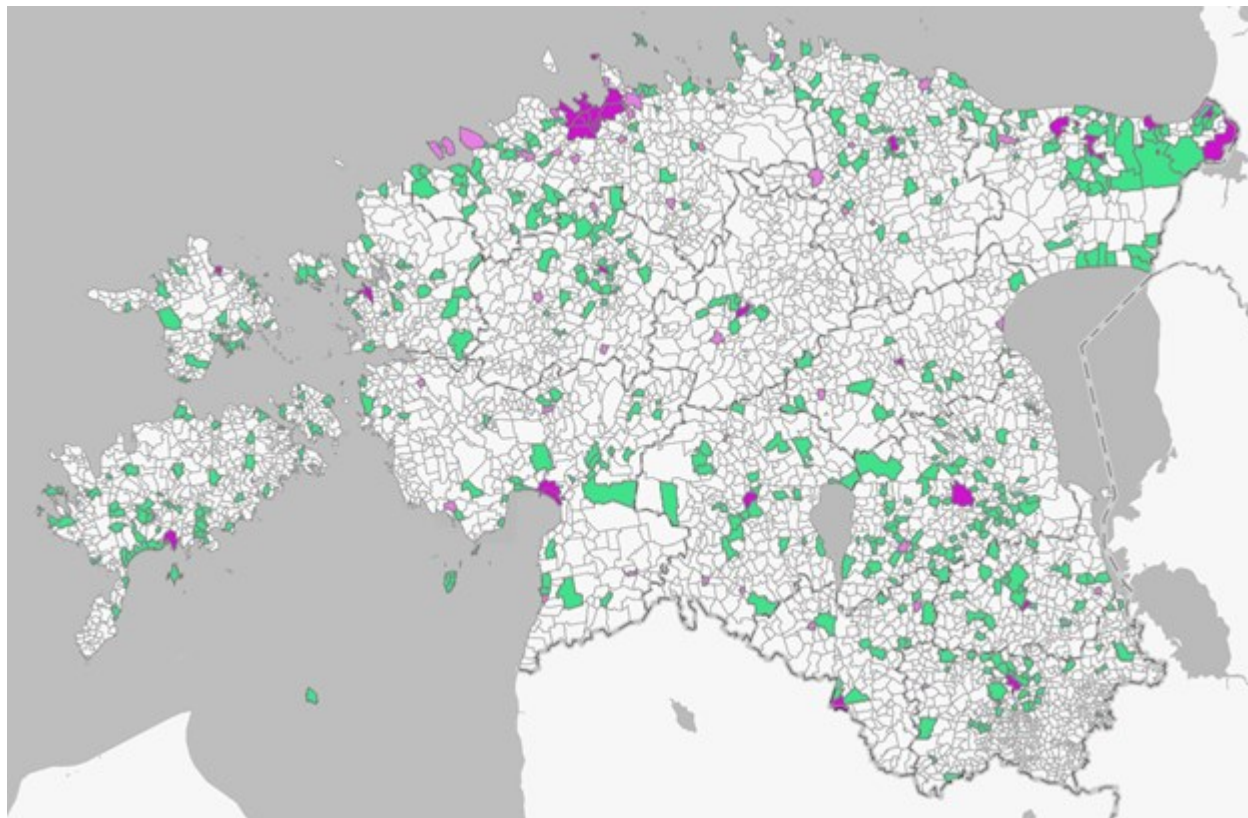
Kasvavate ja lastega väikeasulate olemust ilmestab statistiline läbilõige tabelis 5.

Tabel 5. Kasvavate ja lastega asulate statistiline läbilõige

Näitaja	Asulate arv	%	Näitaja	Asulate arv	%	Näitaja	Asulate arv	%
Eakate osatähtsus asulas			Tööränne (pendelränne ja välismaal töötamine)			Elamud liigi järgi		
Eakad puuduvad	2	0,3	Tööränne on alla 20%	101	17	Eramud ja väike-elamud (korterelamud puuduvad)	405	66,5
Eakaid alla keskmise (18,11%)	440	71,7	Tööränne on 20–39%	215	35	Väike korterelamute % (kuni 10%)	164	26,9
Eakaid keskmiselt ja üle keskmise (18,11%)	172	28,0	Tööränne on 40–59%	195	32	Mõõdukas korterelamute % (11–30%)	38	6,2
			Tööränne on 60% ja enam	98	16	Kõrge ja väga kõrge korterelamute % (31% ja enam)	2	0,3
Brutotulu			Ettevõtlus			Elamud ehitatud 1961–2000		
Alla keskmise (1077 eur, 2017)	230	38	Ettevõtlus puudub	34	6	1961–2000 ehitatud eluruumid puuduvad	50	8
Keskmine ja üle keskmise (1077 eur, 2017)	372	62	Alla keskmise mikro- ja väike-ettevõtlust	313	51	kuni 30% eluruumidest ehitatud 1961–2000	346	56
Töötavaid tööelisi			Keskmiselt ja enam mikro- ja väike-ettevõtlust	197	32	30–49% eluruume ehitatud 1961–2000	114	19
Alla keskmise (56,5%)	153	25	Erineva suurusega ettevõtted (mikro- ja makro)	70	11	50% ja enam eluruume ehitatud 1961–2000	104	17
Keskmine (56,5%) ja enam	461	75						
Juhte			Keskusasulate ajalooline taust			Keskusasula halduslik staatus		
Alla keskmise (12,8%)	192	31	Kihelkonna- ja kolhoosikeskus	2		Reformi järgne vallakeskus	9	
Keskmine (12,8%) ja enam	422	69	Kihelkonnakeskus	9		Reformieelne vallakeskus	7	
Kõrgharituid			Kolhoosikeskus	19				
Alla keskmise (19%)	229	37						
Keskmine (19%) ja enam	385	63						

5.3.2. Kasvavad väheste lastega väikeasulad

Tüübi kirjeldus. Kasvavad väheste lastega väikeasulad on asulad, mille rahvastikumuutus oli perioodil 2000–2017 positiivne, kuid kus laste osatähtsus on madalam (alla 16,77% ehk alla keskmise).

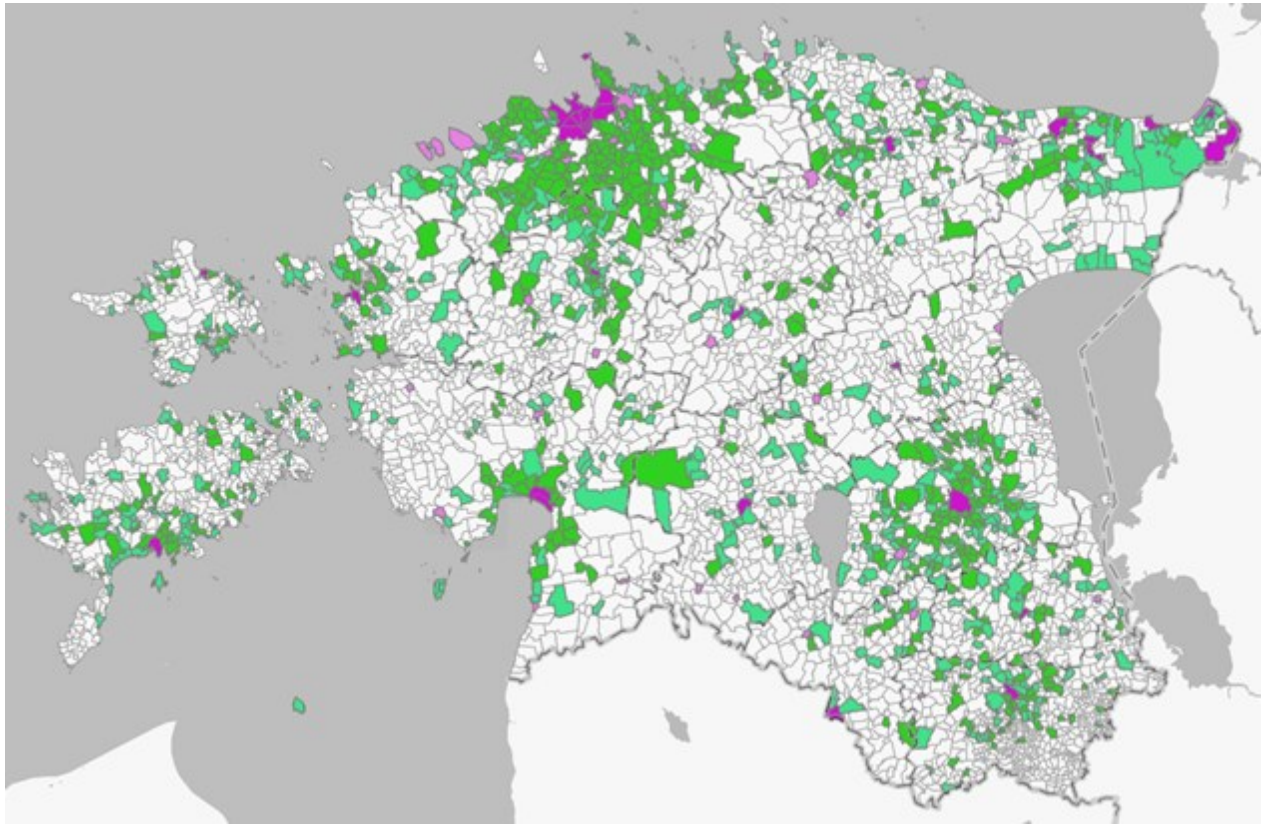

Joonis 22. Kasvavad väheste lastega väikeasulad on tähistatud rohelisega, lillakasroosade toonidega on märgitud maakondlikud ja piirkondlikud keskused. Allikas: rakenduse väljavõte

Asend

Ruumilise paiknemise poolest ei avaldu selle tüübi paiknemise seaduspära (vt joonis 22) esmapilgul sama selgelt kui eelmise tüübi puhul, ilmnevad teatud kontsentratsioonialad (nt Jõhvi-Narva joonel, Tartu, Võru ja Elva lähialas ja mujal). Ent kui vaadelda seda tüüpi koos kasvavate lastega asulate tüübiga (vt joonis 23), ilmneb, et ka kasvavad väheste lastega väikeasulad asuvad sageli suuremate linnade tagamaal ja lõikavad samuti kasu kesklinna lähedusest, kuid asulate uued elanikud on eeldatavalt madalama palgatasemega ja seetõttu hinnatundlikumad (vt asulate statistilist profiili tabelist 5 ja 6). Selgemalt ilmneb ka Ida-Virumaa linnastu (Kohtla-Järvest Narvani) toimimine tõmbepiirkonnana. Asukohaeelise annab ka paiknemine heade ühenduste ääres, näiteks joonistub Tallinna-Rapla suunal välja selgem koondumismuster.

Huvipakkuvaks erandiks selle Peipsi põhjaranniku külad: endise Alajõe ja Illuka (praeguse Alutaguse) valla rannäärsete ja ka Narva jõe äärsete külade tõmbefaktoriks on eeldatavalt kaunis looduskeskkond.

Joonis 23. Kasvavad laste ja väheste lastega asulad on tähistatud erinevat tooni rohelisega, lillakasroosade toonidega on märgitud maakondlikud ja piirkondlikud keskused. Allikas: rakenduse väljavõte

Kasvavate väheste lastega väikeasulate olemust ilmestab statistiline läbilõige tabelis 6.

Tabel 6. Kasvavate väheste lastega väikeasulate statistiline läbilõige

Näitaja	Asulate arv	%
Eakate osatähtsus asulas		
Eakad puuduvad	1	0,2
Eakaid alla keskmise (18,11%)	165	33,3
Eakaid keskmiselt ja üle keskmise (18,11%)	329	66,5

Brutotulu		
Alla keskmise (1077 eur, 2017)	232	48
Keskmine ja üle keskmise (1077 eur, 2017)	255	52
Töötavaid tööelisi		
Alla keskmise (56,5%)	216	44
Keskmine (56,5%) ja enam	279	56
Juhte		
Alla keskmise (12,8%)	231	47
Keskmine (12,8%) ja enam	264	53
Kõrgharituid		
Alla keskmise (19%)	238	48
Keskmine (19%) ja enam	257	52

Näitaja	Asulate arv	%
Tööränne (pendelränne ja välismaal töötamine)		
Tööränne on alla 20%	138	28
Tööränne on 20–39%	205	41
Tööränne on 40–59%	121	24
Tööränne on 60% ja enam	31	6

Ettevõtlus		
Ettevõtlus puudub	22	4
Alla keskmise mikro- ja väike-ettevõtlust	262	53
Keskmiselt ja enam mikro- ja väike-ettevõtlust	179	36
Erineva suurusega ettevõtted (mikro- ja makroettevõtlus)	32	6

Keskusasulate ajalooline taust	
Kihelkonna- ja kolhoosikeskus	2
Kihelkonnakeskus	12
Kolhoosikeskus	2

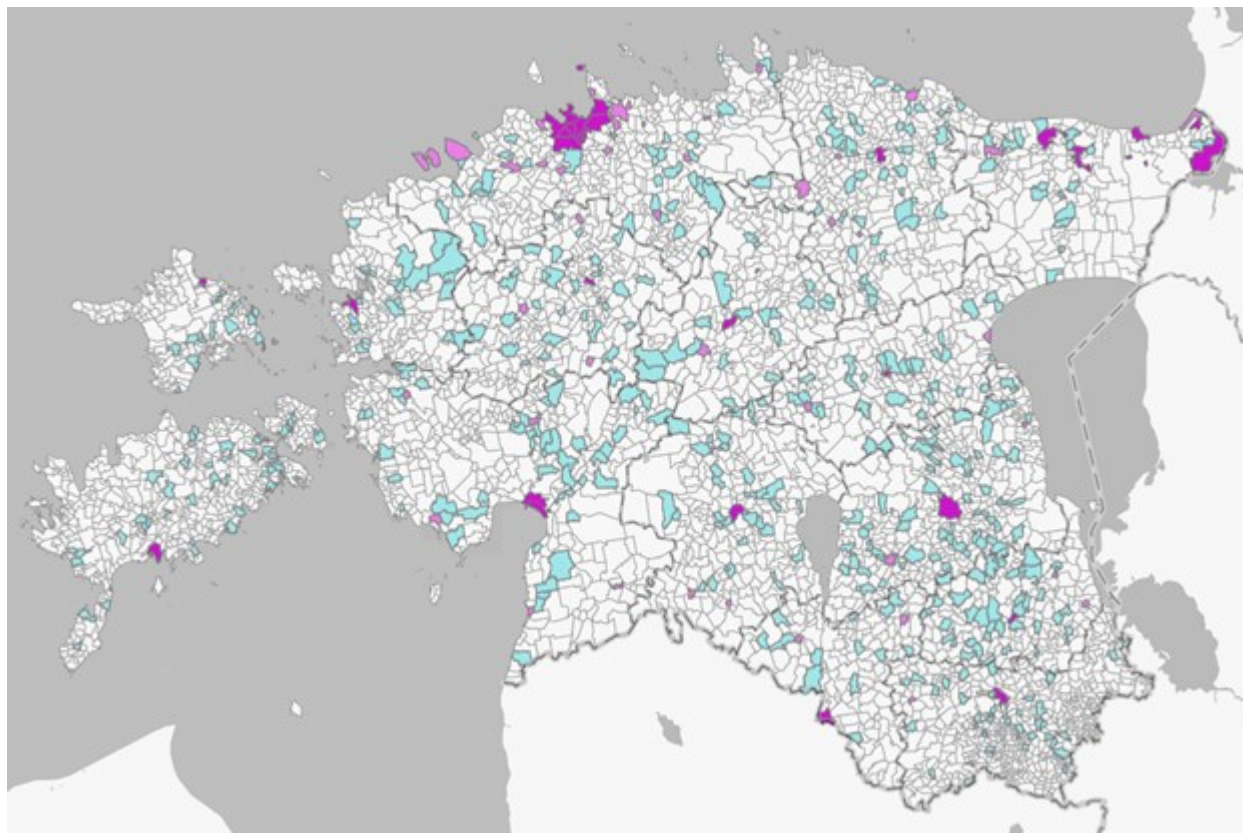
Näitaja	Asulate arv	%
Elamud liigi järgi		
Eramud ja väike-elamud (korterelamud puuduvad)	375	75,8
Väike korterelamute % (kuni 10%)	101	20,4
Mõõdukas korterelamute % (11–30%)	18	3,6
Kõrge ja väga kõrge korterelamute % (31% ja enam)	1	0,2

Elamud ehitatud 1961–2000		
1961–2000 ehitatud eluruumid puuduvad	39	7,86
kuni 30% eluruumidest ehitatud 1961–2000	280	56,5
30–49% elurume ehitatud 1961–2000	116	23,4
50% ja enam elurume ehitatud 1961–2000	60	12,1
Kõrge ja väga kõrge korterelamute % (31% ja enam)	1	0,2

Halduskeskus	
Reformi järgne vallakeskus	4
Reformieelne vallakeskus	6

5.3.3. Stabiilsed/vähe kahanevad, laste ja väheste lastega väikeasulad

Tüübi kirjeldus. Stabiilsed ja vähe kahanevad, laste ja väheste lastega asulad on sellised, mille rahvastikumuutus varieerub perioodil 2000–2017 0...–10%. Laste arvukus võib grupis olla nii üle kui alla keskmise (16,77%).

Joonis 24. Stabiilsed ja vähe kahanevad väikeasulad on tähistatud helesinisega, lillakasroosade toonidega on märgitud maakondlikud ja piirkondlikud keskused. Allikas: rakenduse väljavõte

Asend

Ruumilise paiknemise poolest leidub seda tüüpi asulaid hajusalt üle Eesti, pisteliselt leidub neid nii suuremate kui väiksemate keskuslinnade vahetul lähitagamaal ja koondumist on eelkõige märgata Tartu ja Pärnu tagamaadel.

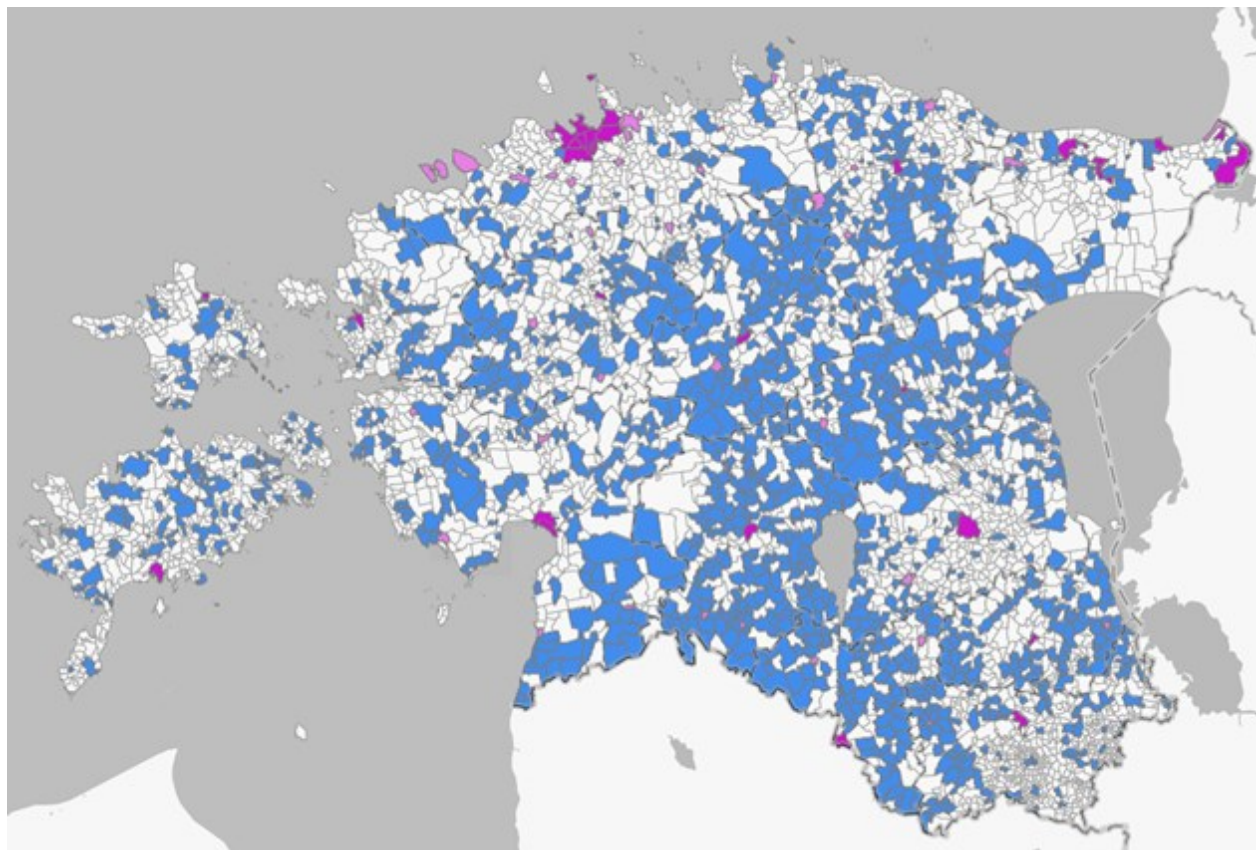
Stabiilsete ja vähe kahanevate väikeasulate olemust ilmestab statistiline läbilõige tabelis 7.

Tabel 7. Stabiilsete/vähe kahanevate, laste ja väheste lastega väikeasulate statistiline läbilõige

Näitaja	Asulate arv	%	Näitaja	Asulate arv	%	Näitaja	Asulate arv	%
Eakate osatähtsus asulas			Tööränne (pendelränne ja välismaal töötamine)			Elamud liigi järgi		
Eakaid alla keskmise (18,11%)	205	40,8	Tööränne on alla 20%	167	33	Eramud ja väike-elamud (korterelamud puuduvad)	273	54
Eakaid keskmiselt ja üle keskmise (18,11%)	298	59,2	Tööränne on 20–39%	225	45	Väike korterelamute % (kuni 10%)	158	31
			Tööränne on 40–59%	99	20	Möödukas korterelamute % (11–30%)	63	13
			Tööränne on 60% ja enam	10	2	Kõrge ja väga kõrge korterelamute % (31% ja enam)	8	2
Brutotulu			Ettevõtlus			Elamud ehitatud 1961–2000		
Alla keskmise (1077 eur, 2017)	325	66	Ettevõtlus puudub	25	5	1961–2000 ehitatud eluruumid puuduvad	27	5
Keskmine ja üle keskmise (1077 eur, 2017)	171	34	Alla keskmise mikro- ja väike-ettevõtlust	290	58	kuni 30% eluruumidest ehitatud 1961–2000	248	49
Töötavaid tööelisi			Keskmiselt ja enam mikro-ja väike-ettevõtlust	158	31	30–49% eluruume ehitatud 1961–2000	118	24
Alla keskmise (56,5%)	232	46	Erineva suurusega ettevõtted (mikro-ja makroettevõtlus)	30	6	50% ja enam eluruume ehitatud 1961–2000	109	22
Keskmine (56,5%) ja enam	271	54						
Juhte			Keskusasulate ajalooline taust			Halduskeskus		
Alla keskmise (12,8%)	305	61	Kihelkonna- ja kolhoosikeskus	7		Reformi järgne vallakeskus	4	
Keskmine (12,8%) ja enam	198	39	Kihelkonnakeskus	15		Reformieelne vallakeskus	18	
Kõrgharituid			Kolhoosikeskus	40				
Alla keskmise (19%)	330	66						
Keskmine (19%) ja enam	173	34						

5.3.4. Kahanevad laste ja väheste lastega väikeasulad

Tüübi kirjeldus. Kahanevad, laste ja väheste lastega väikeasulad on sellised, kus perioodil 2000–2017 on kahanemine olnud üle 10%. Laste osatähtsus võib antud asulates olla üle või alla keskmise.

Joonis 25. Kahanevad laste ja väheste lastega väikeasulad on tähistatud sinisega, lillakasroosade toonidega on märgitud maakondlikud ja piirkondlikud keskused. Allikas: rakenduse väljavõte.

Asend

Kahanevate asulate koondumine on selgelt märgata ääremaa del (piiriala Lätiga), Lõuna- ja Vahe-Eestis. Välja joonistuvad ka Peipsi- ja Lämmijärve-äärsed kahanevad asulad. Suuremate linnade regioonides on neid asulaid pisteliselt, samas ilmneb selge koondumine teatud keskuste lähialasse, nt Viljandi, Rakvere, Tapa, Mustvee jt.

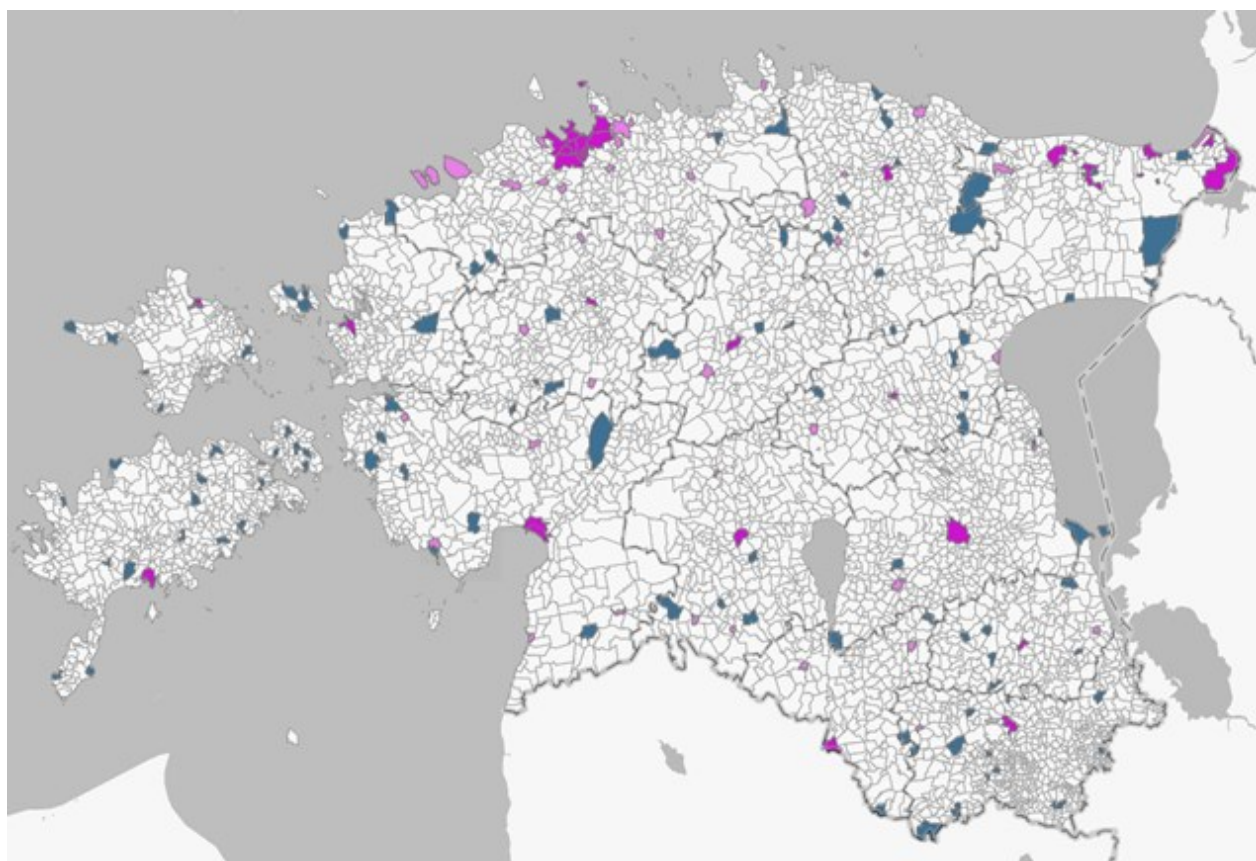
Kahanevate väikeasulate olemust ilmestab statistiline läbilõige tabelis 8.

Tabel 8. Kahanevate, laste ja väheste lastega väikeasulate statistiline läbilõige

Näitaja	Asulate arv	%	Näitaja	Asulate arv	%	Näitaja	Asulate arv	%
Eakate osatähtsus asulas			Tööränne (pendelränne ja välismaal töötamine)			Elamud liigi järgi		
Eakad puuduvad	2	0,1	Tööränne on alla 20%	613	43	Eramud ja väike-elamud (korterelamud puuduvad)	642	45
Eakaid alla keskmise (18,11%)	416	29,2	Tööränne on 20–39%	594	42	Väike korterelamute % (kuni 10%)	442	31
Eakaid keskmiselt ja üle keskmise (18,11%)	1005	70,6	Tööränne on 40–59%	192	14	Mõõdukas korterelamute % (11–30%)	287	20
			Tööränne on 60% ja enam	18	1	Kõrge ja väga kõrge korterelamute % (31% ja enam)	51	4
Brutotulu			Ettevõtlus			Elamud ehitatud 1961–2000		
Alla keskmise (1077 eur, 2017)	929	66	Ettevõtlus puudub	81	6	1961–2000 ehitatud eluruumid puuduvad	74	5
Keskmine ja üle keskmise (1077 eur, 2017)	478	34	Alla keskmise mikro- ja väike-ettevõtlust	775	54	kuni 30% eluruumidest ehitatud 1961–2000	625	44
Töötavaid tööelisi			Keskmiselt ja enam mikro-ja väike-ettevõtlust	474	33	30–49% eluruume ehitatud 1961–2000	277	20
Alla keskmise (56,5%)	790	56	Erineva suurusega ettevõtted (mikro-ja makroettevõtlus)	93	7	50% ja enam eluruume ehitatud 1961–2000	444	31
Keskmine (56,5%) ja enam	633	44						
Juhte			Keskusasulate ajalooline taust			Halduskeskus		
Alla keskmise (12,8%)	1006	71	Kihelkonna- ja kolhoosikeskus	39		Reformi järgne vallakeskus	11	
Keskmine (12,8%) ja enam	417	29	Kihelkonnakeskus	51		Reformieelne vallakeskus	85	
Kõrgharituid			Kolhoosikeskus	174				
Alla keskmise (19%)	1041	73						
Keskmine (19%) ja enam	382	27						

5.3.5. Lasteta väikeasulad

Grupi kirjeldus. Lasteta väikeasulad on sellised, kus 2017. a seisuga järelkasv vanuses 0–14 puudub, ent samas võib nende asulate rahvastikutrend olla nii kasvav, stabiilne/mõõdukalt kahanev kui ka kahanev. Lasteta asulad ei moodusta seega sisemiselt ühtlast gruppi. Kahaneva rahvastiku puhul võib laste puudumine viidata asula hääbumisele, ent kasvava rahvastiku puhul võivad uuteks elanikeks olla nii noored, kellel veel ei ole lapsi kui ka keskealsed ja eakakamad, kes on lapsed juba suureks kasvatanud.

Joonis 26. Lasteta väikeasulad on tähistatud sinisega, lillakasroosade toonidega on märgitud maakondlikud ja piirkondlikud keskused. Allikas: rakenduse väljavõte

Asend

Lasteta asulaid leidub pisteliselt üle Eesti, ootuspäraselt eemal suurematest ja ka väiksematest keskusasulatest.

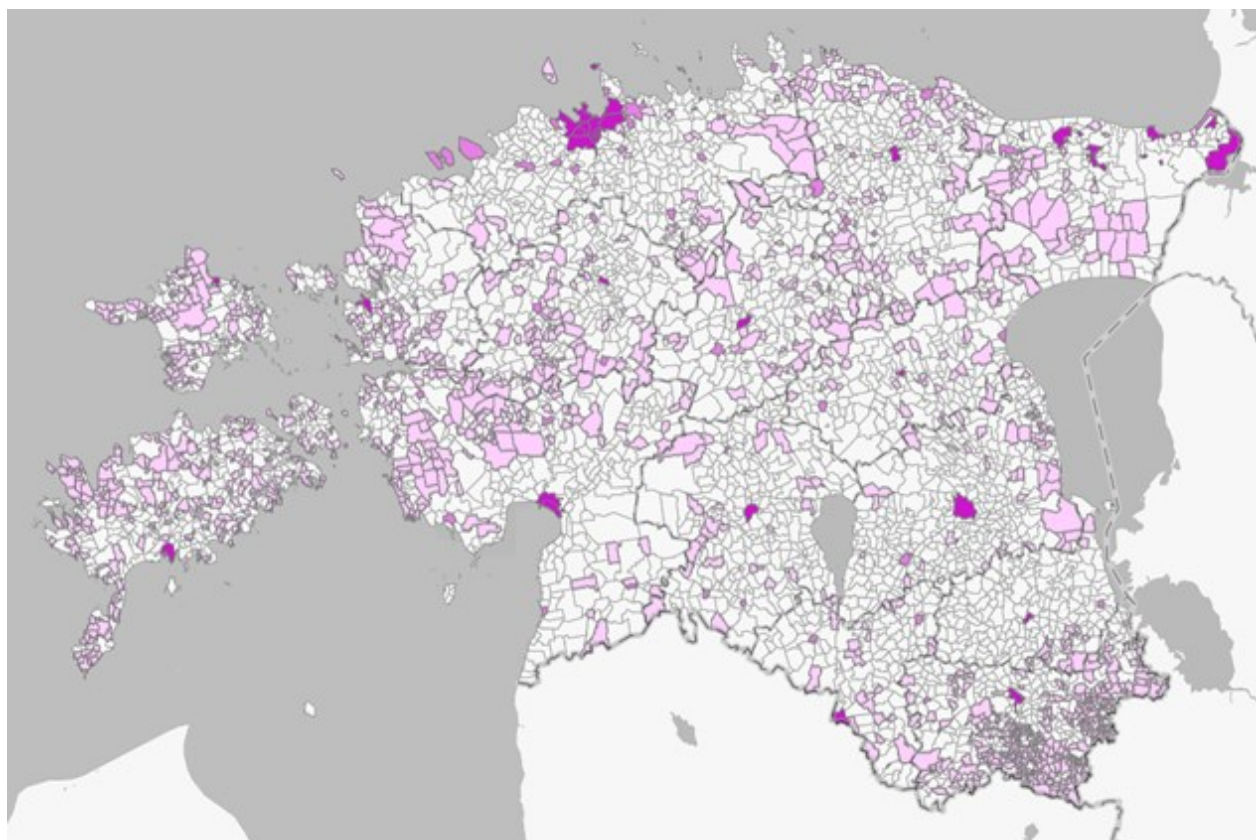
Lasteta väikeasulate olemust ilmestab statistiline läbilõige tabelis 9.

Tabel 9. Lasteta väikeasulate statistiline läbilõige

Näitaja	Asulate arv	%	Näitaja	Asulate arv	%	Näitaja	Asulate arv	%
Eakate osatähtsus asulas			Tööränne (pendelränne ja välismaal töötamine)			Elamud liigi järgi		
Eakad puuduvad	1	1	Tööränne on alla 20%	56	52	Eramud ja väike-elamud (korterelamud puuduvad)	85	79
Eakaid alla keskmise (18,11%)	13	12	Tööränne on 20–39%	39	36	Väike korterelamute % (kuni 10%)	16	15
Eakaid keskmiselt ja üle keskmise (18,11%)	93	87	Tööränne on 40–59%	10	9	Möödukas korterelamute % (11–30%)	4	4
			Tööränne on 60% ja enam	2	2	Kõrge ja väga kõrge korterelamute % (31% ja enam)	2	2
Brutotulu			Ettevõtlus			Elamud ehitatud 1961–2000		
Alla keskmise (1077 eur, 2017)	57	55	Ettevõtlus puudub	7	7	1961–2000 ehitatud eluruumid puuduvad	8	7
Keskmine ja üle keskmise (1077 eur, 2017)	46	45	Alla keskmise mikro- ja väike-ettevõtlust	39	36	kuni 30% eluruumidest ehitatud 1961–2000	74	69
Töötavaid tööelisi			Keskmiselt ja enam mikro- ja väike-ettevõtlust	57	53	30–49% eluruume ehitatud 1961–2000	17	16
Alla keskmise (56,5%)	68	64	Erineva suurusega ettevõtted (mikro- ja makroettevõtlus)	4	4	50% ja enam eluruume ehitatud 1961–2000	8	7
Keskmine (56,5%) ja enam	39	36	Keskusasulate ajalooline taust			Halduskeskus		
Juhte			Kihelkonnakeskus	4		Ei ole vallakeskus	107	
Alla keskmise (12,8%)	69	64	Kolhoosikeskus	1				
Keskmine (12,8%) ja enam	38	36						
Kõrgharituid								
Alla keskmise (19%)	72	67						
Keskmine (19%) ja enam	35	33						

5.3.6. Väikekülad

Väikekülad on asulad, kus 2017. a seisuga oli kuni 20 elanikku. Ruumiliselt on märgata väikekülade teatud koondumiskohti: tulenevalt Lõuna-Eesti asustusüksuste maastikulisest ja ajaloolise kujunemise eripärast on sealsed väikekülad ka territooriumilt väikesed. Samas Ida-Virumaa väikekülad on Alutaguse piirkonna suure metsasuse ja hõreda asustuse tõttu pindalalt võrdlemisi suured. Väikekülasid leidub enim toimepiirkondade äärealadel (632), siirdevööndis (473) ja harvem linnalähivööndis (314).

Joonis 27. Väikekülad on tähistatud roosaga, lillakasroosade toonidega on märgitud maakondlikud ja piirkondlikud keskused (allikas: rakenduse väljavõte).

Et väikekülade puhul ei ole analüüsi käigus igale külale tüüpi või alamtüüpi leitud, kasutatakse väikeasulate eripära kirjeldamiseks statistilisi jms näitajaid.

Väikekülade palgaerinevus on suur: näiteks on väikeküldes vähimaks teenitavaks keskmiseks brutotuluks 494 eurot kuus ja suurimaks 3571 eurot kuus (2017.a). Väikekülade keskmine brutotulu kujuneb samas sarnaseks teiste väikeasulate keskmise palga suurusjärguga: 1066 eurot kuus. Väikekülade keskmine töötavate tööealiste osatähtsus oli 2011. a 53,6% ehk pisut madalam kui teistes väikeasulates. Juhtide keskmine osatähtsus oli 2011. a 11,8% ja kõrgharitud oli 16,6%. Seega on väikekülade sotsiaal-majanduslikud näitajad mõnevõrra madalamad kui teistes väikeasulates.

Elanike arvu alusel väikeküladeks liigitatud külad ei pruugi seda aga olla ettevõtluse seisukohast: näiteks on 15 elanikuga Soodevahe külla Rae vallas registreeritud tervelt 64 ettevõtet (sh keskmised ja suurettevõtted¹⁹). Registreeritud ettevõtted puuduvad 598 külas.

Väikekülade elamufondi moodustavad valdavalt eramud: korterelamud puuduvad 1389 väikekülas. Korterelamute olemasolul on asulates üksikud korterelamud.

Väikekülad ei ole valdavalt olnud ajalooliseks keskuskohaks. Kunagine kihelkonnakeskuse staatus on olnud viiel külal, tegutsev õigeusu kogudus on kuues külas, 1939. a oli vallakeskuseks kümme küla.

¹⁹ Üle-Eestilised andmed on koondatud ettevõtete registreerimisaadresside kohta, samas mitte tegevusaadresside kohta. Reaalselt asustusüksuses tegutsevate ettevõtete arv võib seega olla erinev registreeritust.

6. Ettepanekud väikeasulate elujõu hoidmiseks

Ettepanekute väljatöötamine toimus ekspertrühma ajurünnaku käigus. Olulise sisendi asulate probleemide mõistmiseks andsid ka välitöö tulemused (vt lisa 2²⁰). Ettepanekud on jagatud kaheks: üldisteks lahendusteks, millele tuleb tähelepanu pöörata üldiselt (riigi või KOV tasandil) ja ettepanekuteks üldplaneeringutele, mida saab kasutada omavalitsuse tasandil.

6.1. Üldised ettepanekud asustuse elujõu kasvatamiseks

1. Asustussüsteemi elujõulisuse tagamise meetmed on otstarbekas suunata stabiilsetele ja mõõdukalt kahanevatele väikeasulatele.

Teistesse asulatesse investeerimisel tuleks lisaks rahvastikutrendidele arvesse võtta ka järgmisi näitajaid:

- kasusaajate arv – asula ja selle teeninduspiirkonna elanike arv;
- asend: seotus teiste keskustega ja transpordiühendused;
- sisemised eeldused: tugev ja organiseerunud aktiivsete liikmetega kogukond;
- hea miljö: ruumi rikastavad hooned ja rajatised, rikas ajalugu;
- looduslikud eeldused: rannik, jõed-järved, kõrgustikud;
- olemasolev ettevõtlus, mis pakub teenuseid ja töökohti.

Eesti regionaalarengu strateegia eesmärgiks on arendada maakonnakeskusi. Väikeasulate puhul on otstarbekas suunata regionaalpoliitilised arendusmeetmed ja elujõu kasvatamisele keskenduvad kohalikud algatused eelkõige stabiilsetele ja mõõdukalt kahanevatele väikeasulatele. Et kahanemine on enamasti tingitud raskesti mõjutatavatest asjaoludest, ei pruugi jõuliselt kahanevatesse asulatesse mahukate investeeringute tegemine anda loodetud tulemust. Investeeringuks tuleb pidada ka hoonete lammutamist ja selle saajaks võiks olla pigem stabiilne või mõõdukalt kahanev asula.

2. Regionaalse arengu terviklik suunamine

Regionaalpoliitika peab keskenduma koostöömisele: väikeasulad, väikelinnad ja maakonnakeskused toimivad omavahel seotud võrgustikuna. Maakondlikud arendusorganisatsioonid (MARO), mis loodi pärast maavalitsuste lõpetamist omavalitsusliitude põhiselt, on täna väga erineva võimekusega. See tähendab, et valitsusel ei ole igal pool poliitikate teostamiseks piisavat võimekust ega motiveeritud partnereid ja on tekkinud oht mõne piirkonna veelgi intensiivsemaks ääremaastumiseks. Vabatahtliku mudeli puhul saavad omavalitsusi koostööle suunata kas väga tugevast isikust eestvedaja (mis pole aga jätkusuutlik lahendus), seadustatud institutsioon ja/või piisavalt suur ühiskasutuseks mõeldud, keskvalitsuse poolne rahastus. Regionaaltasandil on seega vajalik uue regionaalset

²⁰ Välitööd toimusid kuues eri asulas. Välitöö metodoloogiat ja asulate valikut on selgitatud lisa 2.

arengut suunava ja korraldava institutsionaalse eestvedaja leidmine. Võimalikeks lahendusteks on:

- KOV-üksuste kohustusliku koostöö valitsemisorgan ühisameti või avalik-õigusliku organisatsioonina;
- riiklik regionaal- ja/või planeerimisamet;
- teise tasandi KOV-üksus,
- hübriidsed mitmekihilised sotsiaal-majanduslikud nõukogud, kuhu on kaasatud KOV-üksuste, ettevõtlusorganisatsioonide, kodanikeühenduste ja võtmeministeeriumite esindajad (nn LEADER mudel). Eestile sobivaim lahendus tuleb välja töötada ja kokku leppida Riigikogu kinnitatavas pikaajalises arengudokumendis: regionaal- ja kohaliku omavalitsuse poliitika aluspõhimõtetes²¹.

3. Jõuliselt kahanevad asulad kui olulise ruumilise mõjuga objektide võimalikud asukohad

Taanduvad hõreda asustusega piirkonnad võivad olla heaks asukohaks suurtele tööstus- või taristuobjektidele, sest kaasnevatest mõjudest häiritud elanikke on seal väga vähe. Arvestada tuleb vajadusega töötajaid transportida, kuid olulist mõju avaldavate ettevõtete puhul on see ilmselt lihtsam lahendus kui tiheda asustusega piirkondade elanike vastuseisu ületamine. Väiksemate tootmisettevõtete rajamist soodustavad väikeasulate teedevõrk, vabad energiavõimsused ning alakasutatud tootmishoonete ja elamute olemasolu. Investoritele võimaldaks head alusinfot anda tervet Eestit kattev võimalike tööstusalade kaardistus, mis annaks ülevaate kiirelt kahanevate asulate sellealasest potentsiaalist ja analüüsiks looduskaitselisi piiranguid. Olukorras, kus üheks olulisemaks suurarendusi takistavaks teguriks on kujunenud avalikkuse vastuseis, leiaks kaardistus ettevõtlusringkondades sooja vastuvõttu.

Värskeima uuringu „Tööstusalade analüüs“ on koostanud Geomedia (2018²²). Eelmainitud kaardistuse eesmärk oleks seda uuringut täiendada, et välja selgitada ka võimalikke nn *greenfield*-arendusalasid kahanevates asulates.

4. Paindlikumad ja spetsialiseeritumad toetused

Asustuse elujõulisuse suunatud toetused peaksid maksimaalselt lähtuma individuaalsetest ja kohapõhistest lahendustest ning võtma arvesse laiemat kasu kui vaid majanduslik tulu.

²¹ Vt Peamised väljakutsed ja poliitikasoovitused kohaliku omavalitsuse ja regionaaltasandi arengus. Analüüsi lõpparuanne (2019). (Tellija: Riigikogu maaelukomisjon; Koostajad: Kattai, K., Lääne, S., Noorkõiv, R., Sepp, V., Sootla, G., Lõhmus, M.)

²²

https://www.google.ee/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=2ahUKEwjBtZH824jgAhVIDSwKHRh9DwoQFjABegQICBAC&url=https%3A%2F%2Fwww.rahandusministeerium.ee%2Fet%2Fsystem%2Ffiles_force%2Fdocument_files%2Faruanne_toostusalad.pdf%3Fdownload%3D1&usg=AOvVaw0geP8Jbi5gdeb834WGUgN2.

Kõiki teenindava, kuid väga hõreda graafikuga bussiliini toetamise asemel on otstarbekas pakkuda nt soodushinnaga või täielikult kompenseeritud taksosõitu²³. Maksimaalselt ja võimalikult paindlikult tuleb toetada isetegemist, nt doteerida külapoe renti, müüja palka või tööandja kulusid; aidata tööandjat töötajate transpordi organiseerimisel jne. Lahenduste väljatöötamine ei tohi toimuda Tallinna-keskselt, toetuste tulemuslikkuse saavutamiseks tuleb arvestada piirkonna konkreetsete vajaduste ja võimalustega.

5. Teenuste disaini rakendamine avalike teenuste kavandamisel

Disainipõhine mõtlemine ei tähenda enam pelgalt esemete (rõivaste, autode, mööbli vms) disainimist, vaid seda rakendatakse ka teenuste väljatöötamiseks. Väga olulisel kohal on seejuures sihtgrupi mõistmine: arusaam sellest, kes, kuidas, miks ja millal teenust kasutab ja millised on teenusevajaduse piirkondlikud eripärad. Sihtgrupi mõistmine eeldab ka varasemast märksa enam kvalitatiivsete meetodite kasutamist. Disainipõhine lähenemine teenustele võib olla aeganõudvam, kuid väljatöötatud teenus vastab paremini sihtrühma vajadustele.

Teenuste disaini põhist lähenemist on Eestis rakendatud nt vähihaigete raviteekonna parandamiseks. Sotsiaalse innovatsiooni ja teenuste disaini põhimõtteid on välja pakutud riigisektori paremaks toimimiseks²⁴, käimas on koosloome ja teenuste disaini põhine arenguprogramm avalike teenuste delegeerimiseks vabaühendustele²⁵.

Teenuste disaini põhimõtete rakendamises on näiteks Soomes jõutud hooneteni, nt Helsingi uue linnaraamatukogu Oodi puhul²⁶.

6. Teenuste “pikendamine” korraldatud juurdepääsu abil

Toimivate väikeste teenuskeskuste areaali saab suurendada paindlike liikumislahendustega. Arendada tuleks multifunktsionaalseid liikuvaid teenused ja korraldatud või tellitavat jagatud transporti teenusteni (nt raamatukoguraamatute iganädalane kohaletoomine hooldekodu elanikele; mitmele erinevale kasutajagrupile (eakad, lapsed, liikumispuudega) mõeldud eraldi sõiduki asemel tuleks kasutada ühte ja kõigile kohandatud liiklusvahendit).

7. Vananeva ühiskonna vajadustega arvestamine

Siinkohal on olulised väärrika vananemise võimaldamine ja eakate maksimaalne kaasamine kogukonnateenustesse. Suhtluskontaktide pakkumiseks tuleb soodustada liikuvate teenuste ja kooskäimiskohtade loomist. Kortermajadega väikeasulad on hea (kompaktne, vaikne, kuid

²³ Nt Saksamaal töötab hästi just noortele suunatud sooduskupongide süsteem, mis võimaldab hilisel ajal taksoga maapiirkonnas asuvasse koju jõuda. Sama teenus sobib hästi ka eakatele elanikele, kes vajavad teenuseni jõudmist harva ühistranspordiühendusega asukohast.

²⁴ Avaliku sektori innovatsioonitiimi, kuue ministeeriumi ja Riigikantselei Strateegiabüroo ühisprojekti aruanne: „Praktilisi näpunäiteidavaliku sektori ja sotsiaalse innovatsiooni edendamiseks. Rakkerühma lõpparuanne“ (2017). Sama rakkerühm on välja töötanud ka teenuste disaini veebilehe: <https://teenusedisain.info/>.

²⁵ Sotsiaalse Innovatsiooni Labor, <http://www.koosloome.ee/>.

²⁶ <https://www.oodihelsinki.fi/en/what-is-oodi/service-design/>.

suhtlust soosiv, looduslähedane, taskukohane) sihtkoht toetatud elamispiirkonna ja hõbemajanduse väljaarendamiseks. Väikeasulad on kujunemas eakatele soodsaks elukohaks.

8. Erinevatele hoonetele suunatud laiemad lahendused

8.1. Tühjaks jäänud hoonete turundus eripalgeliste elu- ja tegevuskohtadena

Tühjaks jäänud hooneid saab turundusprogrammide ja renoveerimistoetuste abil uuel otstarbel kasutusele võtta. Mujal maailmas on kujundatud väga omanäolisi elamuid nt vanadest kooli- ja tööstushoonetest, aga ka kirikutest, silohoidlatest ja teistest hoonetest ja rajatistest. Sarnaselt võivad ka avalikud või avalikult kasutatavad erateenused paikneda algselt muul eesmärgil ehitatud hoones: laohoonetes, veskites jne.

8.2. Asulale tähendust loovate hoonete tähtsustamine regionaalpoliitilistes ja rahastusotsustes

Väikeasula märgiliste hoonete – mõisahooned, vana vallamajad, külakõrtsid, meiereid, XX sajandi arhitektuuripärandi objektid jms – kasutuses hoidmine peab olema prioriteet, mille tõttu tehakse vajadusel erandeid valdkondlikes suunistes (nt mõisakooli elushoidmiseks ja haridusteenuse osutamiseks võidakse teha järeleandmisi ruutmeetrite arvus ja muinsuskaitse nõuete järgimise astmes). Hoonete või nende kompleksi arhitektuurse ja ruumiloova tähtsuse arvestamine võiks olla üheks kriteeriumiks (Kredexi) renoveerimistoetuste määramisel. Vana asulakeskuse elamufondi autentse renoveerimise toetamine, mis loob miljö- või turismiväärtust, on levinud mitmes Euroopa riigis.

8.3. Kasutusele võetud endiste kolhoosi- jt tööstushoonete välisilme parandamine

Kui seni on prioriteediks loetud kasutusest väljalangenud hoonete taaskasutusele võtmist või lammutamist, siis järgmiseks sammuks võiks olla kasutusel olevate tööstushoonete välisilme parandamine, vastava suunise väljatöötamine (nt rakendatavana KOV üld- ja detailplaneeringutes ning projekteerimistingimustes) ja heade lahenduste tutvustamine, samuti asulakeskuses olevate tootmishoonete ja tootmisalade heakorrastamine koostöös ettevõtjatega ning KOV-i ja riigi toetusel.

8.4. Hoonete lammutamine asula ilme parandamiseks

Perspektiivitate hoonete lammutamine parandab asulate väliruumi ja üldilmet. Lammutamine on otstarbekas eelkõige kohtades, kus see tagab ruumikvaliteedi tõusu.

9. Sotsiaal-ruumilise segregatsiooni teadvustamine ja leevendamine väikeasulates

Segregatsiooni ehk teatud rahvastikurühmade eraldatust ülejäänud rahvastikust on varasemalt oluliseks peetud linnades. Käesoleva uuringu tarbeks läbi viidud välitöödega tuvastati, et väikeasulates esinevad mitmed erinevad kihistumise mõõtmed, mis väljenduvad vastandumises noorte ja eakate, püsivate ja hooajaliste elanike, eestlaste ja mitte-eestlaste, hakkama saavate ja „probleemsete“ perekondade, puuetega inimeste ja tervete vahel.

Segregatsiooni teadvustamine ja leevendamine on väikeasulate elujõulisuse hoidmise üks võtmeteemasid. Leevendusmeetmeteks on eelkõige kokkusaamised ja kontaktid ning nendeks vajalike suhtluskohade ja võimaluste loomine. Olulisel kohal on kogukonnaelu algatused nagu spordivõistlused jm ühisüritused, külasauna loomine-kasutamine jt kogukonnateenused. Seda teemat tuleb käsitleda nii regionaalpoliitika alastes suunavates dokumentides kui kohalikes arengudokumentides.

10. Kohalike kogukondade tugevdamine ja kogukonnasisene koostöö

Kogukondade tugevdamisel on oluline liidrite ja eestvedajate tähtsustamine ja toetamine erinevate koolitustega (nt juhtimiskoolitused, meediaga suhtlemine jm). Kogukondade tugevdamise osaks on ka ettevõtluse ja kogukonna laiema koostöö loomine, nt heade koostöövormide laiem tutvustamine. Heade koostöövormide tutvustamine on oluline näiteks teenuste koosloomel kogukondadega, teenuste osutamise delegeerimisel kogukonnaühendustele ja ettevõtetele (sh heakorrasteenused, aga ka sotsiaaltoetused, vaba aeg jms). Seejuures on ülioluline omavalitsuste hoiak ja oskused kogukonnasisese demokraatia ja selle pakutavate teenuste (nii vabatahtliku tegevuse kui ka palgatöö) arendamisel. Eestis on selle koondamiseks, süstematiseerimiseks ja jagamiseks ka piisavalt kogemust²⁷.

11. Elujõulisuse pidev seire

KOV peab seirama oma asulate elujõulisust ja olukorda jooksvalt ümber hindama. Seiret on otstarbekas teostada nt üldplaneeringu ülevaatuse käigus, analüüsides ühtlasi planeeringuga seatud ruumilise arengu põhimõtete ja tingimuste toimivust.

6.2. Ettepanekud üldplaneeringutele

1. Kahanemist tunnistav planeerimine: kahanemise kohandamine

Omavalitsuste üldplaneeringute koostamisel tuleb arvestada reaalse olukorra ja demograafilise prognoosiga. Kahanemist tunnistava planeerimise osaks on ka näiteks teenuste disaini põhimõtete rakendamine kohalikul tasemel, näiteks otsustamine, kuidas kaasava planeerimise ja kindla kasutajagrupi (nt eakate) huvidest ja vajadustest lähtuvalt pakkuda toimivaid väliruumi lahendusi ja teenuseid. Kohandamise vajadusega tuleb arvestada.

2. Keskendumine olemasolevatele väärtustele

Edasiste arengute kavandamisel tuleb keskenduda olemasolevate väärtuste ja eripära tähtsustamisele ning kasutamisele. Näiteks rohelus võib olla põhjuseks, miks piirkonnas elatakse, mistõttu tuleb olla ettevaatlik selle kaotamisega; juba toimiv veinikoda võib olla argumendiks, miks mitte lubada piirkonda lõhnahäiringut põhjustavat uusettevõtlust. Eelistada tuleb kohapõhisemat lähenemist.

²⁷ Nt Kodukant, Sotsiaalse Innovatsiooni Labor.

3. Avaliku kasutusega hoonete asukoha valik

Avaliku kasutusega hoonete (nt raamatukogu, lasteaed vms) kavandamisel tuleb lähtuda ka liikuvusest ja kesksest asukohast, mitte vaid munitsipaalmaa olemasolust. Omavalitsuste otsused võivad olla pragmaatilised ja majanduslikust vaatepunktist põhjendatud (munitsipaalmaa olemasolu vs uue maa soetamine), kuid kaalutlustes tuleb arvestada ka pikaajalise ja kaudse mõjuga (tajutava keskuskoha loomine, paiknemine loomulikel liikumisteedel).

4. Tähelepanu pööramine asulakeskuses olevate tööstushoonete ja lähiümbruse välisilmele

Välisilme parandamisel on seni valdavalt keskendutud elumajade ja ühiskondlike hoonete ilme ja seisundi parandamisele. Et väikeasulates võetakse järjest enam kasutusele endisi tootmishooneid, on järgmine samm tootmishoonete välisilme parandamine. Eelkõige on see oluline endistes kolhoosiasulates, kus eeldatavalt on selliseid hooneid rohkem. Välisilme parandamiseks võib kasutada haljastust ja lihtsaid ehituslikke lahendusi (nt fassaadipaneelide paigaldamine, fassaadi värvimine, ronitaimede istutamine jms).

5. Heade ühenduste tagamine kergliiklusteede, jalg- ja rattateede kavandamisega

- Väikeasulate omavaheline ühendamine turvalise teedevõrguga – sh valgustus, pinnaseteed kergliiklusteedena (loob eeldused kantide paremale seostatusele. Hea ühendustee ei tähenda üheselt normidele vastava kergliiklustee väljaehitamist.
- Valgustatud jalgteed väikeasulate ruumiloovate hoonete/rajatiste vahe ning asulakeskuse ja elamualade vahel.
- Hoonete ja rajatiste juurdepääsetavuse tagamine erinevatele kasutajagruppidele.
- Teede sesoonse kasutamisega arvestamine ja teede vastav kavandamine (nt suvise kergliiklustee kasutamine talvel suusarajana; arvestamine, et talvised lumeolu ei pruugi tagada turvalist juurdepääsu keskusasula piirilt algavale kergliiklusteele).
- Eakatele mõeldud jalutusringide kavandamine.

6. Tehniliste taristute kavandamine

- Lairiba ühenduse viimine külakeskustesse ja hajaasustuses taludesse.
- Ökolahenduste kasutamine ÜVK-s, sademevee lahendustes ja soojamajanduses.

7. Asustuse suunamine, sh elamumaade kavandamine

- Elamumaade kavandamisel on oluline nende potentsiaali kriitiline hindamine, mis arvestab läbimõeldult maa-ala sihtrühma, selle vajaduste ja eelistustega. Elamumaade kavandamine eeldab haljastuse, avaliku ruumi ja taristute terviklikku arendamist ning kavandatu sidumist omavalitsuse eelarvega. Selleks, et väikeasulatesse planeeritud elamumaad realiseeruks, on vaja teadlikult panustada asula väliruumi ja inimsõbralikku keskkonda.
- Eelkõige on elamumaade potentsiaali hindamine oluline suurema korterelamute osatähtsuse ja nõukogudeaegsete toomishoonetega keskusasulates

(kolhoosikeskustes), kus asula välisilme ja väljakujunenud funktsionaalsus võib osutuda pigem tõuke- kui tõmbefaktoriks.

8. Elukoha väärtuse edendamine

- Korterelamute ja nende õuealade renoveerimine.
- Lagunenud ja/või kasutuseta hoonete lammutamine, vajadusel hoonete munitsipaliseerimine (või riigistamine); elanikele munitsipaaleluruumide pakkumine asenduspindadena.
- Märgiliste hoone (või hoonete) ümbruse kujundamine (maastikukujundus, heakord).
- Ühtsete ehitustingimuste seadmine ja järgimine, mis toetaksid ajaloolise hoonestuse ja asula eripära säilimist.
- Alevike ajalooliste hoonete kasutuses hoidmine ja renoveerimise soodustamine, propageerimine elukohana.

9. Teenuste arendamine

- Multifunktsionaalsete kogukonnakeskuste kavandamine.
- Paindlikud teenuste osutamise mudelite rakendamine – e-teenused, automatiseeritud teenused (pakiautomaat jms), kogukonnateenused, koduteenused, *pop-up* teenused, sh olemasolevate hoonete ajaline ristikasutus ja vahekasutus.

6.3. Ettepanekud väikeasulate elujõu hoidmiseks

Tabelis esitatud ettepanekud ei ole järjestatud tähtsuse järgi.

	Ettepanek	Eestvedaja	Eeldatav rahaline maht
1.	Kogukonnanõunik kohalikesse omavalitsustesse kogukonnaelu läbimõeldud elavdamiseks ja kogukonnateenuste väljaarendamiseks.	KOV riigi suunamisel ja rahalisel toetusel	Keskmine
2.	Riiklik arendusprogramm väikeasulatest pärinevatele noortele kohaliku liidri rolli võtmiseks (külavanemad, noortekeskuse juhid, ka kogukonnanõunikud jm).	KOV riigi suunamisel ja rahalisel toetusel	Keskmine
3.	Multifunktsionaalsed kogukonnamajad/teenindusmajad kooskäimiskohana nii era- kui avaliku kasutusega hoonetes. Suunis	Riik	Väike suunise väljatöötamiseks, suur kogukonnamajade

	Ettepanek	Eestvedaja	Eeldatav rahaline maht
	arengudokumentidele ja renoveerimistoetus (hetkel juba toimiv).	KOV (kohapealne korraldus, väljaehitus) Kohalik MTÜ (väljaehitus)	rajamiseks/renoveerimine
4.	Avatud avalik ruum – elanikule meeldiv ja kõnetav, külastajat ja uut elanikku tervitav välisruum (loogilises asukohas, juurdepääsetav ja viidastatud).	KOV riigi suunamisel ja rahalisel toetusel	Keskmine kuni suur
5.	Suurem panustamine heakorda (sh kasutuseeta hoonete lammutustoetused).	KOV riigi rahalisel toetusel	Keskmine kuni suur
6.	Tootmishoonete komplekside ja maa-alade teadlik planeerimine olulise ruumilise mõjuga ehitiste asukohaks. Üle-eestilise koondkaardi loomine potentsiaalsetest asukohtadest.	KOV ja riik	Väike
7.	Taskukohased kommunaalmajanduse lahendused hajaasustusele (ökopuhastid jm). Koolitus- ja rajamistoetus.	KOV ja riik	Keskmine
8.	Külapoodide ja teenuspunktide toetus (maksusoodustus, renditoetus või muu õigusaktidele vastav toetusmeede).	KOV ja riik	Keskmine
9.	Paindlik liikumistoetus (erasõiduki kompensatsioon sõidujagamise korral; taksovautšerid; töö- või teenuseandja sõidutoetus) juurdepääsuks teenustele olukorras, kus ühistransport ei taga rahuldavat ligipääsu.	KOV, KOV ühisasutused riigi rahalisel toetusel	Keskmine
10.	Kohaliku tööandja vajaduspõhine toetamine (nt töötajate transport, ruumide rent, ühistranspordi etteveo teenus vms).	Rahandus-ministeerium (reeglistik), KOV riigi rahalisel toetusel	Keskmine

	Ettepanek	Eestvedaja	Eeldatav rahaline maht
11.	Eakate kaasamine teenuste osutamisse (eakate osa-ajalise töö toetamine, hoonete juurdepääsetavuse tagamine).	Sotsiaalministeerium KOV korraldajana	Keskmine
12.	Eakatele ligipääsetavate kooskäimiskohtade loomine (hoonete renoveerimine, transporditeenuse osutamine).	Sotsiaalministeerium KOV korraldajana	Keskmine
13.	Tühjenevate või tühjaks jäänud hoonete turundus eripalgeliste elukohtadena (suurperedele, eakate koduna jms).	KOV	Väike
14.	Kasutuses olevate tööstushoonete välisilme parandamine.	KOV ja ettevõtjad riigi rahalisel toetusel	Väike
15.	Väikeasula märgilise hoone tähtsustamine regionaalpoliitilistes otsustes. Hoone kasutuses hoidmise eesmärgil valdkondlikes poliitikates erandite tegemine (nt kultuuripärandina kaitse all oleva kooli, haigla vms hoone kasutuses hoidmiseks realistlike kaitsetingimuste seadmine).	Riik (Kultuuri- ministeerium)	Väike

7. Kokkuvõte

Eesti väikeasulate uuringu eesmärk on välja selgitada, milline on asulate olukord väljaspool keskuslinnu ja teha ettepanekuid väikeasulate elujõu hoidmiseks nii riigi kui omavalitsuse tasandil.

Väikeasulateks on uuringu mõistes kõik asulad, mis ei ole maakonnaplaneeringutes määratud maakondlikeks või piirkondlikeks keskusteks. Eesti asustussüsteem koosnes 2017. aastal 4702 asustussüsteemist, millest enamik on **väikeasulad**: uuringu käigus koguti ja analüüsiti andmestikku **4644** asula kohta.

Eesti **väikeasulate arengut** mõjutavad väga erinevad **laiemad suundumused**: rahvastiku- ja majandusprotsessid ning erinevad valitsemise ja poliitikatega seotud arengutegurid. Laiemad suundumused on reeglina sellised, mis ei teki väikeasulas endas ning mille mõjutamise võimalus on pigem väike (nt globaalsed rändesuunad või tehnoloogia areng). Väliste trendidega tuleb väikeasulal valdavalt **kohaneda**. Põhiline rahvastikutrend, millega väikeasulatel tuleb kohaneda, on **rahvastiku kahanemine**. Uuringu välja töötatud asustuse tüpoloogia koostamisel peeti elanikkonna demograafilise olukorra hindamisel oluliseks kahte mõõdet: elanike arvu muutust ja laste arvu osatähtsust. Nende kahe näitaja põhjal määrati üldised asulatüübid. Suure osa Eesti väikeasulatest moodustavad kahanevad asulad (1423), ent uuringu tulemustest on näha, et üldise kahanemise taustal leidis Eestis 2017. aastal võrdlemisi palju ka kasvavaid (1109) ja stabiilseid/vähe kahanevaid asulaid (503). Et tüpoloogia aluseks on ajas muutuvad näitajad – elanikkond võib nii kasvada kui kahaneda, samuti võib lapsi sündida vähem või rohkem – ei ole tüpoloogia ka „kivisse raiutud“ ning **asula võib tulevikus kuuluda teise tüüpi kui praegu**, mistõttu **6. peatükis esitatud väikeasulate elujõu hoidmise ettepanekute rakendamist tuleb kindlasti regulaarselt üle vaadata ja ümber hinnata**.

Laiemate suundumustega kohanemise edukus sõltub ka **kohapealsetest sisemistest teguritest**: asula tugevustest ja nõrkustest. Samuti sõltub kohanemine oskusest tugevusi ära kasutada ning nõrkusi minimeerida. Laiemate suundumuste taustal mängivad seega olulist rolli nii kohapõhisus kui kohalik võimekus, mistõttu 6. peatükis esitatud ettepanekud keskenduvad suuresti ka sellele, kuidas omavalitsus saab ise või koostöös riigiga sisemisi tegureid suunata ja kohalikku võimekust tõsta.

Väikeasulate uuringus aitavad kohapõhisust mõtestada uuringu tarbeks kogutud laiapõhjaline statistiline info rahvastiku demograafilise ja sotsiaal-majandusliku olukorra, ettevõtluse, asulate elamufondi ja töörande kohta. Asulapõhised näitajad on esitatud uuringu andmestikku koondavas andmetabelis ja veebirakenduses.

Kasutatud allikad

Annist, A. (2017). Maaelu muutuv tähendus ja väljaränne. Emigration and the changing meaning of Estonian rural life. Tammaru, Tiit (Toim.). Eesti Inimarengu Aruanne: Avatud Eesti. Estonian Human Development Report: Open Estonia. (247–254). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.

Annist, A. (2011). Otsides kogukonda sotsialismijärgses keskuskülas. Arenguantropoloogiline uurimus. [Seeking community in postsocialist Estonian centralised villages. A study in the anthropology of development]. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Barca, F. (2009). An agenda for a reformed cohesion policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations.
http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/policy/future/pdf/report_barca_v0306.pdf

Leetmaa, K.; Väiko, A. (2015). Siseränne Eesti asustussüsteemi kujundajana aastatel 1989–2011. Kogumikus T. Rosenberg, A. Tammur (toim) „Rahvastiku areng“. Tallinn: Statistikaamet.
<https://www.etis.ee/Portal/Publications/Display/fb20cf9e-2325-4453-bf2b-101bb481ba98>

Leick, B.; Lang, T. (2017). [Re-thinking non-core regions: planning strategies and practices beyond growth](https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09654313.2017.1363398?scroll=top&needAccess=true). European Planning Studies, 26(2), 213–228.
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09654313.2017.1363398?scroll=top&needAccess=true>

Mägi, K.; Leetmaa, K.; Tammaru, T.; van Ham, M. (2016). Types of spatial mobility and change in people's ethnic residential contexts. Demographic Research, 34 (41), 1161–1192.10.4054/DemRes.2016.34.41

Plüschke-Altof, B. (2018). Re-inventing Setomaa: The Challenges of Fighting Stigmatisation in Peripheral Rural Areas in Estonia. Geographische Zeitschrift, 106 (2), 121–145.10.25162/gz-2018-0010.

Plüschke-Altof, B. (2017). Images of the Periphery Impeding Rural Development? Discursive Peripheralization of Rural Areas in Post-Socialist Estonia. (Doktoritöö, University of Tartu). Tartu: Tartu University Press.

Poom, A. (2017). Spatial aspects of the environmental load of consumption and mobility. University of Tartu Press.

Siseministeerium Statistikaamet (2014). Toimepiirkondade määramine. Koostajad A. Tõnurist, M. Servinski, Ü. Valgma. <https://www.stat.ee/dokumendid/77742>

Tammaru, T. (2005). Suburbanisation, employment change, and commuting in the Tallinn metropolitan area. Environment and Planning A, 37(9), 1669–1687.

Tammaru, T.; Kulu, H.; Kask, I. (2003). Siserände üldsuunad. Kogumikus T. Tammaru, H. Kulu (toim) Ränne üleminekuaja Eestis. Tallinn, Statistikaamet, 5–27.

Moulaert, T.; Wanka, A.; Drilling, M. (2018). The Social Production of Age, Space and Exclusion: Towards a More TheoryDriven Understanding of Spatial Exclusion Mechanisms in Later Life. Sociální studia / Social Studies 1/2018. Pp. 9–23. ISSN 1214813X.

EMÜ (2011). Maaelu aruanne 2011

Eesti inimvara raport (IVAR): võtmeprobleemid ja lahendused 2010

RAKE (2016). Riikliku strateegia „Säästev Eesti 21“ aja- ja asjakohasuse analüüs

OECD (2006). The New Rural Paradigm: Policies and Governance

ESPON (2011). EDORA - European Development Opportunities in Rural Areas

ESPON (2017). PROFECY – Processes, Features and Cycles of Inner Peripheries in Europe

RAKE (2017). Shrinking regions and innovative solutions: entrepreneurship, employment and the accessibility of services

McCray, B. (2018). 8 Rural and Small Town Trends for 2017. <https://smallbiztrends.com/2017/01/rural-and-small-town-trends-for-2017.html>

Van Assche, K.; Hornridge, A-K. (2015). Rural development: Knowledge & expertise in governance. Wageningen Academic Publishers

Green, G.P. (2014). Handbook of Rural Development. Cheltenham: Edward Elgar

Woods, M. (2011). Rural. London and New York: Routledge

Hedberg, C.; do Carmo, R.M. (toim) (2012). Translocal ruralism. Mobility and Connectivity in European Rural Spaces. Dordrecht: Springer

Lisad

Lisa 1. Täiendavalt kaardistatud andmete allikad

Kihelkonnad

Andmetabeli nimekirja on koondatud kõik Eesti kihelkonnakirikute asupaigad. Lisatud on ka abikirikud.

Peamised allikad: Eesti kihelkondade loend; EELK-i kodulehekülg.

Majandid

Andmetabeli nimekirjas on kõigi Eesti majandite keskusasulad (peamajandid) 1986. a seisuga.

Peamised allikad: entsüklopeediline teatmeteos „Nõukogude Eesti“, Tallinn 1978; [Eesti NSV põllumajandusettevõtted] [Kaart]. [Tallinn]: RPI „ЕРР“, 1986; Эстонская ССР. [Москва] : ГУГК при Совете Министров СССР, 1973; Эстонская ССР [Kaart] / Главное Управление Геодезии и Картографии. [Москва] : ГУГК при Совете Министров СССР, 1973.

Vallamajad

Andmetabeli nimekiri lähtub 1938. aastal läbi viidud vallareformiga tekkinud valdade keskustest (uued piirid hakkasid kehtima 1939. aasta 1. aprillil).

Peamine allikas: Eesti kaart vallapiiridega [Kaart] / Eesti Geodeetide Ühing. Tallinn: Eesti Geodeetide Ühing, 1939.

Õigeusu kirikud

Andmetabelis on esitatud kõik õigeusu maakogudused (kohad kus on olemas kirik ja kogudus). Arvukaid varemtes ja koguduseta kirikuid pole märgitud. Tabelis on ka vanausuliste kogudused.

Peamine allikas: õigeusu kirikute koduleheküljed.

Lisa 2. Kvalitatiivsete välitööde kokkuvõte

Metodoloogia

Välitööd viidi läbi kuues asulas, mis valiti välja nii, et esindatud oleksid kõik alapeatükkides 5.3. eristatud asulatüübid. Et kahanevate asulate arv oli uuringu põhjal kõige suurem, toimusid seda asulatüüpi uurivad välitööd nii linnalähivööndi kui ka siirdevööndi näidisasulas.

Asulate uurimiseks kasutati süva- ja rühmaintervjuu meetodit, kohtvaatlust valla esindajaga ja väliruumi vaatlust (valla esindajata). Süvaintervjuude ja rühmaintervjuude põhjal pandi kokku märksõnade koond, mis asula probleeme ja väljakutseid ning potentsiaali ja võimalusi väljendab (vt allpool).

Asulate valimi puhul jälgiti, et kaetud oleksid kõik asulatüübid. Asulate valikul lähtuti eelnevate kontaktide olemasolust, sest uuritavad teemad eeldasid usalduslikumat suhet uurijaga. Asulate valikul lähtuti ka sellest, et kõik toimepiirkonna vööndid (linnalähivöönd, siirdevöönd ja ääreala) oleksid esindatud. Geograafiliselt paiknesid uuritavad asulad nii Põhja-, Kesk- kui ka Lõuna-Eestis.

Tähelepanekud

- **Eetika:** korduvalt esitati soovi jääda asulana anonüümseks ning olla informeeritud uuringu tulemustest.
- **Probleemid:** kohati oli asulas valmisolek osalemiseks madal (st väheste osalejate tõttu kerkis erapoolikuse oht). Kohtvaatluse käigus oli lumeolude tõttu keeruline teha järeldusi teatud väliruumi aspektide (haljastus, kergliiklusteed jms) osas.

Välitööde käigus uuritud näidisasulad

1. Asula tüüp: väga elujõulised asulad

Kasutatud meetodid

- Süvaintervjuud vallavanema ja kahe kohaliku elanikuga.
- Rühmaintervjuu erinevate ettevõtjate-, raamatukoguhoidja- ja lasteaiadirektoriga.
- Kohtvaatlus väliruumi hindamiseks.

Koha kirjeldus

- Asub Lõuna-Eestis linnalähivööndis, uusarenduse- ja ettevõtluse piirkond, lapsi üle keskmise, sissetulek ja haridus üle keskmise, mõõdukalt korterielamuid, tööränne 60% ja enam, ajaloolise keskuskohata.
- Väliruumi vaatlus: linnaäärse kiire kasvu piirkonnana iseloomustab asulat tajutava keskuse puudumine. Avalikud funktsioonid ei koondunud selgelt ühe kohta, vaid paiknevad hajali ning kohati mitte kõige atraktiivsemates asukohtades (nt suure maantee ääres, tööstusala kõrval). Elamise ja tööstuse funktsioonid on kavandatud lähestikku ja läbisegi. Tähelepanu on pööratud uue elamupiirkonna rajamisele: hoonestus on (erinevalt paljudest eklektilises

stiilis ehitatud uuselamupiirkondadest) sarnase stiili ja korruselisusega, mis tagab rahulikuma ja harmoonilisema üldilme. Haljastuslahendused on pigem lakoonilised (muru, elupuuhekid). Tekkinud linnalähedane ruum on kohati katkestatud: ei teki loogilist, ühtset ja ühendavat teedevõrku.

Probleemid ja väljakutsed

1. **Kogukonna passiivsus ja kihistumine:** arengut piirab vähene osavõtt tegevustest ja kooskäimistest, „*tuleks keskenduda kogukonna aktiveerimisele*”²⁸ (algus tehtud: korterimajade FB grupid, külaselts), kogukonna kihistumine kiire juurdekasvu tõttu, maantee kui looduslik piir külakogukondade vahel, aja puudumine oma panuse andmiseks pendelrände tõttu.
2. **Liikuvus:** „*linn on siin lähedal, aga samas kaugel*”, ebasobivad sõidugraafikud/-suunad ja ümberistumised, mis pärsivad ühistranspordiga töölkäimise võimalust.
3. **Valglinnastumise ja kiire kasvu kõrvalmõjud:** puudulik taristu ja haljastus (nt planeerimata trassikoridorid, „*kuumaastik*”), teenuste maht ja kvaliteet ei jõua järele rahvaarvu kasvule (nt lasteaiakohtade puudus), inimesed on teenuste osas väga nõudlikud, sest kõike võrreldakse linnas pakutuga, maa ja kinnisvara hinnatõus („*päris krõbedad hinnad*”, „*kasvupiirid saavutanud*”).
4. **Maalisuse säilitamine, „natukene rohelist peaks ikka ka jääma”:** oht kaotada see, millepärast inimesed tulid (avarus ja loodus), arendajate huvid põlde „*täis ehitada*” vs tasakaalustatud kasv, millega säiliks maalisus kui koha lisaväärtus (nt ilusa vaate üle kadumine üle põldude); arvestada sellega, et see on inimeste elupaik, elukeskkonda tuleks pidevalt väärtustada.
5. **Ettevõtlusega seotud keskkonnaprobleemid:** müra, hais, õhusaaste, valgussaaste, tööstuse-elamute läbisegi planeerimine, „*segapudru koht*”.
6. **Külakeskuse puudumine:** et tegu on ajaloolise keskuseta asula, „magalaga”, tuntakse sellest puudu, otsitakse sobilikku kohta.
7. **Linn kui tõmbekeskus:** selle tõttu jäävad nt arendamata kohalikud vaba aja veetmise võimalused.
8. **Elukoha registreerimise „mängud”:** koolikohta saamiseks registreeritakse end sisse-välja, numbrid ei vasta tihti tõele, KOV-i tulubaasist on puudulik.

Potentsiaal ja võimalikud lahendused

1. **Asukoht:** nii linna kui ka metsa lähedus.
2. **Kohaidentiteet:** ettevõtted/tehased kui identiteedi loojad/kohabränd; pildistatavus, vaatamisväärsused, mille pärast tullakse külastama („*mitte hall ja igav*”).
3. **Kaugtöö võimalus:** hea internetiühendus, töökindel internet.
4. **Vertikaalne ja horisontaalne koostöö:** riigi-, külade-, naaberomavalitsuste-, linna- ja ettevõtjatega (nt teehoolduse teemal).
5. **Ristkasutus:** kogukonna kasutatavad ruumid lasteaia hoones, raamatukogus, noortekeskuses.

²⁸ Kursiivis on toodud elanike ütlused.

6. **Ettevõtlust soosiv keskkond:** linnalähedus kui ressurss töökäte otsimisel (midagi, mis töötajaid meelitab, kinnisvaraturg jne olemas); ruumikus, mida on vaja nt põllumajandusfirmadel, asjaajamine omavalitsusega lihtsam kui suures linnas.
7. **Ettevõtjate ja kogukonna suhted:** sponsorlus (pakkudes rahalise, teenuste ja toodetega varustumise abi, nt istikud lastaia jaoks), samuti levib selle kaudu ettevõtte toodang ja tööuseb maine.
8. **Liikuvus:** kiideti tasuta ühistranspordi võimalusi ja võimalust minna nt poodi mööda kergliiklusteed, parkimiskohtade olemasolu (võrreldes linnaga).
9. **Kooli olemasolu:** tuleks tõsta kvaliteeti ja mitmekesisust.

2. Asula tüüp: kasvavad väheste lastega asulad

Kasutatud meetodid

- Kohtvaatlus külavanemaga.
- Kohtvaatlus väliruumi hindamiseks.
- Süvaintervjuud abivallavanema, poeomaniku ja raamatukoguhoidjaga.

Koha kirjeldus

- Linnalähivööndis, Põhja-Eesti turismi- ja suvilapiirkonnas, atraktiivse looduskeskkonnaga ajalooline mereäärne küla. Elanikud kõrge sotsiaalse staatusega, registreeritud ettevõtteid statistika järgi ei ole. Korterelamud puuduvad, vaid eramud. Tööränne on 60% ja enam.
- Väliruumi vaatlus: atraktiivse looduskeskkonnaga mereäärne kaluriküla. Kohati on püütud ajaloolist miljööd ja uusehitisi sobitada ja säilitada vanu elemente (paekivist aiad ja väravakaared), samas on uued elamud stiililt väga erinevad (kaasaegsest lakoonilisest betoon-klaas stiilist põhjamaiste puitmajade ja taluromantikani). Selge keskuskoht (pood, bussipeatus, päästekomando). Hooajati keskuskohas ka nn *pop-up* hooajakohvik. Haljastuse osaks on looduslik haljastus (männimets), vanade õuede aiad. Otsest vajadust täiendava haljastuse rajamiseks ei ole.

Probleemid ja väljakutsed

1. **Taristu:** tänavavalgustus ja ühendus veevarustusega osaliselt olematu, sest puudub maaomanike nõusolek trasside ehitamiseks. Vaja on lahendada olukord, kus maareformi käigul erastati ka teed ja tänavad (tõsta teadlikkust probleemist, pakkuda nt maamaksu soodustusi).
2. **Teehooldus:** külateeosad erineva kvaliteediga või hooldamata, sest osa on riigi ja osa vallatee (vajalik on kokkulepe nt ühise hooldusfirma kulude jagamiseks).
3. **Kogukonna passiivsus ja kihistumine:** seltsielu vedamine on väheste õlgadel, rohkem nautijaid kui panustajaid, seltsiürituste kasutamine tasuta meelelahutusena turistidele, eestvedajate läbi põlemine, kogukonna kihistumine kiire juurdekasvu tõttu, panustamiseks aja puudumine pendelrände tõttu.

4. **Kiire kasvu ja hooajalisuse kõrvalmõjud.** „Kuldse ringi valla võlud ja mured“: keskkonna- ja liikluskorralduse ülekoormus, ülerahvastumine, parkimisprobleemid, tuletõrjeautode ligipääs halb, metsa prügistamine/lärm/tuleohu tekitamine (puudub RMK järelvalve), kohalike ruumikasutusvõimaluste vähenemine, ilusa looduse, sh randapääsu kinni ehitamine, „*kui tihe on liiga tihe?*“, külaidentiteedi säilitamine nt ühtse ehitusstiili loomisega uuselamute planeerimisel.
5. **Liikuvus:** linna lähedus ei peegeldu bussiühenduses (ümberistumine, sõidugraafikud), pendelränne ja sellega seotud ummikud (puudub kooskõla kohalike ettevõtete iseloomu ja elanike tööhariduse vahel).
6. **Ettevõtlusega seotud keskkonnaprobleemid:** nt kaevandused, mis ohustavad maastikuala säilimist, vaja on väärtustada elukeskkonda.
7. **Linn kui tõmbekeskus,** mille tõttu jäävad arendamata nt kohalikud vaba aja veetmise ja väliturismi võimalused.
8. **Väike-ettevõtete hooajalisus:** kuidas üle elada talv? (nt kaaluda osalist toetust külapoele talvekuudel, alkoholiaktsiisi mõju).

Potentsiaal ja võimalikud lahendused

1. **Kooskäimiskohtade olemasolu:** nt raamatukogu ja rahvamaja ruumid on ühiselt kasutatavad (pakkudes üritusi, mis toovad inimesed kokku), raamatukogud kui kohamälu hoidmise kohad.
2. **Kohaidentiteet:** kaluri-/rannapiirkond kui identiteeti looja/kohabränd, pildistatavus, vaatamisväärsused, mille pärast tullakse külastama.
3. **Ettevõtjate ja kogukonna vastastikud suhted:** sponsorlus (pakkudes rahalise, teenuste ja toodetega varustamist, nt ligipääs vee- ja vooluühendusele jaanitule korraldamiseks).
4. **Kohalikud patroonid,** nende tugi, maine, võrgustik.
5. **Võrgustumise ja pädevuse olemasolu:** kohalike inimeste (eriti ka sisserännanute) sotsiaalkapitali kasutamine ettevõtetes ja kohaliku elu heaks, projektikirjutamise oskuse rakendamine seltsitegevustes.
6. **Individaalsed liikuvuslahendused:** nt võimalus koolibussiga tasuta kaasa sõita, kolmapäeviti sõidutab valla buss soovijaid kaheks tunniks järgmisesse keskusesse asju ajama.
7. **Väärikas vananemine:** eakate päevakeskuste ehitamise võimalus, sotsiaalne ja turvaline kooskäimiskoht, alternatiiv hooldekodule.

3. Asula tüüp: stabiilsed asulad

Kasutatud meetodid

- Süvaintervjuud noorsoo- ja kultuurivaldkonna töötajaga ning kohaliku elanikuga.
- Kohtvaatlus väliruumi hindamiseks.

Koha kirjeldus

- Kesk-Eestis asuv ääreala asula, kus rahvaarv väheneb (möödukalt), lapsi alla keskmise, haridus/palgad alla keskmise, ettevõtlus puudub, korterielamute protsent väike, tööränne alla 20%, kihelkonnakeskus ja reformieelne vallakeskus.

- Väli ruumi vaatlus: ajalooline kihelkonnakeskus, kus on hästi säilinud alevikumiljö, erinevad ajaloolised hooned, alevikule omane puitarhitektuur, ilmet ei reosta nõukogude perioodi korterelamud. Kohati ei ole ajaloolised hooned kõige paremas korras. Uusehitust ja renoveerimist paistab enam silma aleviku äärealal. Alevikku läbib kergliiklustee, mis on lahti lükatud ja käidav ka talvel. Olemas on erinevad avalikud ja erateenused, mis koonduvad peatänavale (söögituba, pood, juuksur, perearst, noorte keskus, raamatukogu, kultuurikeskus, hambaarst, teeninduspunkt, kool, turismiga seotud kohaviidad).

Probleemid ja väljakutsed

1. **Ääremaastumise tunnused:** teenuste kaugenemine haldusreformi tõttu („*tundub, et siin kohapeal ei saa keegi aidata*“), poodides on hinnad kõrged, üürikorterite puudus.
2. **Sotsiaalse kontrolli võlud ja valud:** laste turvalisus, aga ka sildistamine ja kiusamine.
3. **Kogukondliku tähtsusega hoonete säilitamine:** enamik avalikke hooned vajab hädasti renoveerimist, rahastamise puudus.
4. **Liikuvus:** ebarahuldavad sõidugraafikud ja suunad, vähene valmisolek sõidujagamiseks.
5. **Kogukonna passiivsus ja kihistumine:** külade ja erinevate gruppide vahel (nt põliselanikud ja sisseännanud), vähe kooskäimist ja koostegemist.
6. **Huviringide kättesaadavus:** hinnad (täiskasvanutele) kõrged, ühistranspordi graafikud.
7. **Kõrgete ootuste tekitamine kogukonnas:** kohalikku mainet ilustatakse, kooskõla reklaami ja tegelikkuse vahel.

Potentsiaal ja võimalikud lahendused

1. **Asukoht:** „*oleme mitme väikekeskuse vahel*“.
2. **Kooskäimiskohtade olemasolu,** nt raamatukogu ja kultuurikeskus pakuvad üritusi, mis toovad inimesed kokku, raamatukogud kui kohamälu hoidmise kohad.
3. **Maailmus kui ressurss:** lehmad, põllud, ruumilisus, värske õhk, „*Tallinnas pidin alati ruumi eest võitlema*“.
4. **Liikuvus:** tasuta ühistranspordi võimalusi ja kõnnitavust, kergliiklusteed, staadioni.
5. **Keskuse ja enamiku teenuste olemasolu** endise vallakeskuse staatuse tõttu.

4. Asula tüüp: kahanevad asulad (siirdevöönd ja linnalähivöönd)

Kasutatud meetodid

- Süvaintervjuud vallaarhitekti-, seltsiesindaja- ja kohaliku ettevõtjaga (linnalähivööndis).
- Kohtvaatlus koos raamatukoguhoidjaga, süvaintervjuu endise vallavanemaga, rühmaintervjuu seltsiesindaja-, noorsootöötaja-, lasteaiadirektori-, hooldekoduesindaja-, raamatukoguhoidja-, ja külavanemaga (siirdevööndis).
- Kohtvaatlus väli ruumi hindamiseks nii linnalähi- kui siirdevööndi asulas.

Koha kirjeldus

- Siirdevööndi asula paikneb Lõuna-Eestis:
 - elanike sotsiaalne staatus keskmisest madalam (sh kõrgharitude osakaal, palk). Esineb erinevat ettevõtlust – nii suur- kui väikeettevõtteid. Ajalooline

kolhoosikeskus, kus on mõõdukalt ka korterelamuid, 96% elamutest rajatud 1961–2000;

- väliruumi vaatus põhjal on asula keskuskoht tagasihoidlik (külapood, väike pargiala pingpongilauaga), suure osa asulast moodustavad korterelamute piirkond ja laialivalgus tööstusala, millel näib uute tootmishoonete (puidutööstused, väetisetehas) rajamise põhjal otsustades päris hästi minevat, suur aiamaade piirkond, ajaloolises hästi säilinud hoones põhikool. Uusarendusi hakkab silma vaid paar. Et tegu on asulaga, kus 96% elamutest on nõukogude perioodist, puuduvad atraktiivsed elupinnad. Atraktiivseid alasid, kuhu uusi ehitada, napib samuti.
- Linnalähivööndi asula paikneb Põhja-Eestis:
 - elanike sotsiaalne staatus on väga kõrge (sh kõrghariduse tase, palk, juhtide osatähtsus), esineb erinevat ettevõtlust – nii suur- kui väikeettevõtteid. Ajalooline kolhoosikeskus, kus on mõõdukalt ka korterelamuid, 75% elamutest rajatud 1961–2000;
 - väliruumi vaatlus: asula keskuses ajalooline mõisahoone, ent atraktiivne ja funktsioone koondav keskus puudub (paarist ajaloolisest hoonest keskuse tunnet ei teki). Ulatuslik laialivalgus tööstusala, kus enamik hooned on kasutuses (kuid mitte kõige paremas seisukorras), leidub ka tühje hooned. Asula keskel on mitu korterelamute gruppi. Olemasolev eramupiirkond on väheatraktiivses asukohas: kiirtee ja nõukogudeaegse korterelamute grupi vahel. Asulasse on rajatud kergliiklusteed ja need on hooldatud ka talvel. Asulast lähtub kergliiklustee, kuid see kulgeb taas ebaatraktiivses keskkonnas – piki kiirteed.

4.1. Linnalähivööndis

Probleemid ja väljakutsed

1. **Vabad maad puudu:** pole piisavalt valla omandis olevat maad, st pole ressursse, mille põhjal arendada/planeerida, „õigus maale“ (alternatiiv: koostöö riigiga nt võimalus kasutada riigi reservmaad).
2. **Ettevõtluse-/tööstusega seotud keskkonnaprobleemid:** õhusaaste, müra, kaevandused jne, tasakaal majandusliku arengu ja looduskeskkonna säilitamise vahel, „Kui suur on arengu hind?“.
3. **Magala staatuse vältimine linnalähivööndis:** pakkuda kvaliteetset keskkonda kohapeal, tasakaalustada linnatõmbe-efekti, sh ka elukoha registreerimise „mänge“ linna koolikohtade saamiseks (nt pakkuda tegevused, kooskäimiskohad, toimiv asulakeskus, kvaliteetne haridus).
4. **Vähe sünergia kohalike ettevõtjatega:** võiks rohkem arendada ühiseid huvisid.
5. **Kogukonna aktiivsus:** seltsielu vedamine väheste õlgadel, rohkem nautijaid kui panustajaid, seltsiürituste kasutamine kui tasuta meelelahutus turistidele, eestvedajate läbi põlemine, aega panustamiseks puudub pendelrände tõttu.
6. **Liikuvus:** sõidugraafikud ja suunad: mitte ainult linna, vaid ka kohaliku asulate ja naabervaldade vahel, pendelränne ja sellega seotud ummikud, arendamata kohalikud liikumisvõimalused nt mõisapark, vaja on väikeasulate sidustee ehitamist (riigiplaneerimine mitte ainult majandusliku tulu baasil, vaid ka kogukonna kasuks).

7. **Puudub sobiv keskkond spetsialistide meelitamiseks:** nt puuduvad üürikorterid noortele õpetajatele.
8. **Kogukonna kihistumine:** nt maantee kui tunnetatav piir külakogukonda vahel, häbimärgistamine erinevate gruppide vahel (seab selged koostööpiirid).
9. **Kuvand:** ajalooline tööstus-tehasepiirkonna kuvand.

Potentsiaal ja võimalikud lahendused

1. **Asukoht:** mitme linna vahel ja „kuldses ringis“, külade tihedus (puuduvad teenused kompenseerib asjaolu, et järgmine küla on kõnnikaugusel).
2. **Endise kolhoosikeskuse staatus ja infrastruktuur kui ressurss.**
3. **Odavus kui ressurss:** madalad krundi- ja elamuhinnad.
4. **Ristkasutus:** kogukonna kasutatavad ruumid lasteaia hoones.
5. **Kõnnitavus:** nt kergliiklustee kooli, võiks edasi arendada tervist toetavat keskkonda (nt olemasolevat *discgolfi*-i ala).
6. **Kohaidentiteet:** võimalus luua kaevanduse/tehase baasil identiteeti, karjäärjärved kui puhkealad.
7. **Ettevõtjate-kogukonna vastastikused suhted:** sponsorlus (pakkudes rahalise, teenuste ja toodetega varustamist, nt valla kodanikele liiva soodushinnaga müümine, päästekomando toetamine).
8. **Arenduspiiride puudumine:** meri, muinsus-, loodus- ja maastikukaitsealade puudumine, „leplik“ kogukond (vähem takistusi), võimalik ehitada kaasaegne ja kvaliteetne elukeskkond (nt mõisa kordategemine väheste vahenditega; vajalik terviklik lahendamine ja visioon, mitte lubada kõike, tuleb säilida nt külakeskus).
9. **Liikuvus:** hea ühendus suure maanteega (pooltargument eriti ettevõtjatele). olemas FB-grupid autosõitude jagamiseks, mitteametlik pargi-ja-sõida-süsteemi võimalus järgmise suure keskuse kaudu, kus on piisavalt hea ühendus linnaga.

4.2. Siirdevööndis

Probleemid ja väljakutsed

1. **Ääremaastumine:** töökohtade kadumine, eluruumi kadumine, noorte vähenemine (nt mõisakooli sulgemine oht), „edukate“ inimeste lahkumine, oskustöölise kadumine – rasked otsused: keskkond/elukvaliteet vs töökohad (nt tselluloositehas).
2. **Globaalsed/riiklikud probleemid,** mis jäävad enda mõjusfäärist välja (ääremaastumine kui mitmetasandiline protsess).
3. **Segregatsioon ja kihistus:** eri vanusgruppide vahel (nt noorte sildistamine, haigete vanurite häbimärgistamine), püsiva ja hooajalise elanikkonna vahel, eestlaste ja venelaste vahel, hakkamasaajate ja „probleemsete“ inimeste vahel.
4. **Ebamäärasus ja sellega kaasnevad hirmud.** Lahendus: kommunikatsioon (otsuste ja tegude põhjendamine) ja selge info levitamine (nt tasuta bussiliinidest, taksofirmadest, eraarsti vastuvõttudest).
5. **Järjepidevus hoolduses:** nt terviserada talvel ei hooldata, uute projektide ülalpidamine (staadion).

6. **Kooskäimisvõimaluste vähenemine haldusreformi tõttu:** ürituse ärakolimine, kogukonna aktiivsuse vähenemine, valla asjaajamise vähenemine.
7. **Kuvand:** mulgi teemade järjepidevus (nt toetusrahade ebavõrdne jagamine), Valga kui nõrk identiteediruum, tundmatu koha sündroom.
8. **Liikuvus:** kütusekulud, teekorrashoid, bussigraafikud, taksohinnad (nt kuidas saada pension kätte, kui liikuvus on piiratud), puudub kergliiklustee.
9. **Elamufondi uuendamine:** kust võtta maad, mis teha vanade (osaliselt erastatud) kortermajadega, tulijatele/noortele millegi kaasaegse pakkumine.

Potentsiaal ja võimalikud lahendused

1. **Asukoht:** kahe linna vahel.
2. **Keskcond:** loodus (mõisapark, Emajõgi, terviserada, elurikkuse eksponeerimine, *discgolf*-i rada), üritused (pargijooks, jaanituli, loodusefestival), turvalisus.
3. **Rahvaarv vs rahvatihedus:** külad paiknevad tihedalt, mis võimaldab kompenseerida puuduvaid teenuseid.
4. **Vananemisega arvestamine:** eakate sissepääsud, pingid. Luua hea „vananemiskeskcond“ (nt ühised terviseüritused), kohalike vanurite potentsiaali kasutamine (nt raamatukogu juhatajana).
5. **Ristkasutus:** nt koolibussi kasutamine pensionäride seltsi ürituste jaoks, kooliruumide kasutus, endiste sovhoosi/kolhoosihoonete uuskasutus, firmade infrastruktuuri jagamine, nt söökla, saun.
6. **Teenuste pikendamine:** raamatukogust hooldekodu elanikele raamatute viimine, naabrite eest poes käimine.
7. **Panustamine avalikku ruumi ja heakorda:** Tõrva ja Valga keskväljaku korrastamine, Emajõe ääre ja mõisapargi korrastamine, avalikku ruumi investeerimine enne haldusreformi.
8. **Tublid inimesed ja patroonid:** kohalikud ettevõtjad, kes toetavad üritusi, isetegevus (nt „Teeme ära“ talgud, joogagrupid, jahimehed). Nende tugi, maine, võrgustik.
9. **Vallatoetus:** tasuta lasteaiatoit, liikumistoetus, teenuste paranemine haldusreformi tagajärjel.
10. **Turism:** ideed. Üle-eestilised mõisapäevad ja osa saamine piiriturismist, aga turismitaristu on arendamata, piirikaubandusega seotud turistide „püüdmine“.
11. **Teenused:** pood, perearst, kool, lasteaed, raamatukogu, noortetuba, peosaal, postkontor, väljõusaal, mõisapark, aga mure meelelahutusega seotud teenuste pärast (nt üritused, saun, spordisaal, suplemisvõimalus, kontserdil käimise võimalus).
12. **Töökohtade loomine/tööandjate kohalemeelitamine** maksusoodustuste abil.
13. **Riigiasutuste ümberasutamine** (regionaalarengu meetmena), oluliseks teemaks oli mh sõjaväepataljonide toomine Valga linna.

5. Lasteta asulad

Kasutatud meetodid

- Süvaintervjuu valla arendusspetsialistiga.
- Rühmaintervjuu kohaliku ettevõtja ja seltsi esindajatega.
- Kohtvaatlus väliruumi hindamiseks.

Koha kirjeldus

- Lasteta asula Lõuna-Eestis, väike rahvaarv, sotsiaalne staatus alla keskmise, väikeettevõtted, korterielamud puuduvad, tööränne alla 20%, ajaloolise keskuskohata.
- Väliruumi vaatlus: hajaasustatud küla, mis paiknemise tõttu väärtuslikul maastikul on hästi heakorrastatud (nt kenad viidad), ajalooline haljastus teede ääres. Külas ka külastuskeskus. Küla on looduslikult atraktiivne ja heakorrastatud, aga igapäevased teenused kaugel, tõenäoliselt on kohapeal ka päris palju arenduspiiranguid.

Probleemid ja väljakutsed

1. **Hajaasustus:** vähe kooskaimiskohti, inimesed tahavad olla pigem omaette, külakeskust pole, teenuste puudumine (eriti noortele suunatud teenused).
2. **Väikeettevõtete hooajalisus:** talve üleelamise probleem, „*turism siin on nagu põllumajandus - aastaringsest pole see võimalik*“ (nt kaaluda osalist toetuse maksmist talvekuudel, üritada turismihoaega pikendada).
3. **Koha lisaväärtuse säilitamine ja rõhutamine:** nt ajalooline identiteet (vaja meetmeid kohalike kultuuriettevõtjate toetamiseks – nemad toovad turiste kohale), puhas loodus vs metsaraie, tuleb säilitada miljö, mida inimesed maal otsivad.
4. **Elamufondi pakkumine:** kust võtta maad/talusid, mida pakkuda tulijatele, kiideti „Urve Palo meetmeid“ ja hajaasustuse programmi, toetuse määramisel otsustatakse majandusliku tulu alusel – vaja kaaluda ka teisi kriteeriume nt kogukonna kasu, KOV-ide kaudne tulu (tulijate panus, KOV-i tulubaasi suurendamine jne).
5. **Pangalaenu saamine on võimatu** – isegi juhul, kui on olemas koht, kuhu kolida.
6. **Kogukonna passiivsus:** rahvast vähe, seltsielu vedamine väheste õlgadel, eestvedajate puudus, tööga seotud pendelrände tõttu puudub aeg panustamiseks (oleks vaja tuge, ka rahaliselt).
7. **Puudub reaalne kaugtöövõimalus:** pole töökindlat internetiühendust.
8. **Laste puudus:** kes võtab talud/ettevõtte üle?
9. **Liikuvus:** võimatu elada ilma autota, ebarahuldavad sõidugraafikud nt huviringides osalemiseks (huviring on hea, kuid ühistranspordiga on õigeaegselt kohale jõudmine keeruline), kergliiklustee välja ehitamata, sest toetuste saamine on raske (majanduslik tulu vs kogukondlik kasu).

Potentsiaal ja võimalikud lahendused

1. **Maine:** mure maine pärast, nn roheline märk kui võimalik takistus ettevõtjate kohalemeelitamisel (seostavad piirkond ainult roheliste tegevustega), piirkonna maine.
2. **Kohalike vanurite potentsiaali kasutamine:** tegutsevad aktiivselt seltsides, tuleks arendada hõbemajandust.

3. **Sotsiaalne võrgustik/kapital:** noored lahkuvad ja naasevad oma võrgustikuga, sisserännanute/suvitajate võrgustik: vajalik nt ettevõtluses, lobitöös, maine loomisel.
4. **Kogukonna aktiveerimise potentsiaal:** paljud, kes oleksid nõus kaasa lööma, kardavad eestvedamise vastutust, suvitajate potentsiaal, pakuti lahendust eestvedajat aeg-ajalt vahetada (nt külaselts, külavanem).
5. **Liikuvus:** olemas nõ kogukonna autojuhid, kellega võib vajadusel ühendust võtta, vaja individuaalset lähenemist (nt doteeritud taksoteenuse idee).
6. **Turism:** tõmbepunktid (muuseumid, kultuuritalud, suurüritused jne); viidasüsteem ja turismimarsruudid olemas, tugiteenused nt söögikohad arendamisel, turistide kohal viibimise aega tuleks pikendada.
7. **Nišimajanduse potentsiaal,** nt *slow food*, mahetoit, jalgrattaturism, kunstitalud.
8. **Sädeinimeste ja patroonide** tugi ja maine.

Kõiki asulaid ühendavad soovid

1. **Bürokraatia vähendamine** – bürokraatia piirab kohalikku arengut.
2. **Liikumine projektimajanduselt jätkusuutlikkusele,** majandusliku tulu kõrval ka kogukonna kasu arvestamine, projektikirjutamise oskuse laienemine.